జాతీయ నాయకులు

ప్రథమ సంపుటము

రచయిత

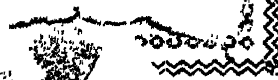
[illegible]

వెల 1-8-0

జాతీయ నాయకులు

ప్రథమ భాగము

రచయిత:
శ్రీ కోట[illegible] రఘుపతి

ప్రకాశకులు:
కొండపల్లి వీరవెంకయ్య అండ్ సన్సు

వెల 1—[illegible]

రాజమహేంద్రవరమున
శ్రీ కొండపల్లి ముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రింపఁబడియె.
1955

కీ. శే. కాశీనాథుని. నాగేశ్వరరావుపంతులుగారు

అదృష్టవంతుడు

డాక్టర్. పట్టాభి

మేధావి

యెఱ్ఱమిల్లి జగన్నశాస్త్రి

విప్లవకారుడు

అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు

సంస్కర్త

ఉపోద్ఘాతము

సర్వవిధముల వెనుకబడియున్న ఆంధ్రరాష్ట్రమును వివిధమార్గముల నభివృద్ధిలోనికి దెచ్చుటకై యత్నించుచు పనిచేసిన ఆంధ్రజాతీయనాయకుల జీవితచరిత్రములు వ్రాసి తన్మూలమున నాంధ్రుల సేవ చేయుటే నాముఖ్యోద్దేశము. ఈ గ్రంథమూలమున, రాష్ట్రములోను దేశములోను ప్రబలిన పలు సంస్థల చరిత్రములు, ఆయా సంస్థలకు సంబంధించిన వితరుల గూర్చిన ప్రశంసలు, వివిధసంస్థల విజృంభణాదికములు, తత్పర్యవసానములు తెలియబఱచుట యిందలి ముఖ్యోద్దేశములు. ఈనాగ్రంథరచనమునకు పెక్కండ్రు మిత్రు లనేకవిధముల సాయమొనర్చిన 1. నిడదవోలు వేంకట్రావు, 2. గుమ్మడిదల సుబ్బారావు, 3. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు, 4. మల్లిపూడి పళ్ళంరాజు, 5. శంభుప్రసాద్, 6. మల్లాది లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిగార్లకు నా ప్రత్యేక నమస్కారములు.

ఇట్లు,

కోటమర్తి చినరఘుపతి

జాతీయ నాయకులు

తొలి పలుకు

హిందూదేశమునందలి వివిధరాష్ట్రములలో నాంధ్ర రాష్ట్రమొక్కటి. ఈరాష్ట్రము ప్రత్యేకప్రభుత్వపరిపాలనా విధానము లేక తమిళ మళయాళ కన్నడరాష్ట్రములతో భాగస్వామియై చెన్నపురిరాజధానిగా పరిగణింపబడుచుండె. అందుచే నాంధ్రులకు ప్రత్యేకరాష్ట్రము ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వము లేదు. భాషాప్రయుక్తరాష్ట్రముగ విభజింపబడుటకు పెద్దలు సేయుకృషి యీనాటివఱకు వమ్మైనది. మొన్న నీ నడుమ నాంధ్రరాష్ట్రము ప్రత్యేకింపబడుసూచనలు పొడగట్టినవి. కాని మన ప్రయత్నమునకు నంబిశకున మెదురైనదట. ఇది యెల్ల ఆంధ్రుల దురదృష్టము.

నేటియాంధ్రలోకము

మనదురదృష్టము సర్వతోముఖమ్ముగ విజృంభించినది ఆంధ్రులలో నైకమత్యము తక్కువయని లోకమునకు వెల్లడి యైనది. ఆంధ్రునకు కలిగిన స్వల్పముతో సంతుష్టినందుట సుర్భరమైనలక్షణమే. ఎక్కువబత్తెమునకై నెక్కువజీతమున

కై నాంధ్రుడు స్వగ్రామమునువీడడు. జనసామాన్యమునకు వ్యవసాయ మాధారమగుట నుద్యోగాదులకై నగాని వాణిజ్యాదులకై నగాని యాంధ్రుడు స్వగ్రామమునువీడడు. ఆంధ్రులలో బహునాయకత్వము ప్రజ్వలినది. రాష్ట్రమంతయు నాయకులమయమే. కాని యాశ్రయించువారు అనుసరించువారుమాత్ర మాంధ్రులలో లేరు. రాష్ట్రాభిమానము పూర్తిగ లేదని చెప్పవచ్చును. పరమతప్రాబల్యమున కాంధ్రరాష్ట్రము చక్కనిపంటభూమి. స్వమతప్రాబల్యమునకు వట్టి చవిటిపఱ్ఱ. పరప్రభుపరిపాలనమున కాంధ్రరాష్ట్రము చక్కనిపట్టుగొమ్మ. స్వపరిపాలనమునకు వట్టి ములగకొమ్మ. పరవ్యాపారపారీణుల కాంధ్రరాష్ట్రము బంగరుభూమి, ఆంధ్రవ్యాపారస్థుల కది వట్టి బంజరుభూమి. ఆంధ్రమునకు, ఆంధ్రప్రజలకు ఆంధ్రరాష్ట్రమునకు ఆంధ్రజాతికి స్వశబ్దముకన్న పరశబ్దమే పరమవిశ్వాసపాత్రమైనది. ఆంధ్రుడనిన నాంధ్రున కభిమానము లేదు. ఆంధ్రభాషయనిన నాంధ్రున కభిమానము లేదు. ఆంధ్రరాష్ట్రమనిన నాంధ్రున కుత్సాహము లేదు. ఆంధ్రవ్యాపారస్థలముల యం దాంధ్రులకు నమ్మకలేదు. ఆంధ్రులు పూర్వము విదేశముల కేగి వ్యాపారాదు లొనర్చి విశేషధనాదుల సమకూర్చుచుండెడివారట. ఈనాడో గ్రామముదాటి యడుగైన బెట్టరు. అందుచే నాంధ్రవాణిజ్య మడుగంటినది. వ్యాపారాదులు సన్నగిల్లనవి. ఆంధ్రు డేవిధకర్మాగారముల బెట్ట నుత్సహింపడు. పెట్టినను బ్రజలు సహరింపరు. శీఘ్రపతన మూకర్మాగార

మండలి మొదటిపుటనాది యిటుకపైననే వ్రాయబడియున్నది. కలిగినదానితో సల్పసంతుష్టుడై యాంధ్రుడు జీవించుకొనుటకు నిశ్చయించుకొనిన నాటినుండియు నాంధ్రు డథఃపతితు డగుచున్నాడు. వేయేల? ఆంధ్రశబ్ద మనర్థదాయకశబ్దమని చెప్ప సంఖ్యాశాస్త్రజ్ఞులుకూడ బయలుదేరిరి. రాష్ట్రమునకై లేదు పట్టుదల; భాషకై లేదు పట్టుదల. పదవునకై వలసినంత పట్టుదల బయలుదేరినది. ఇదియైన నొకటి రెండు చోటుల నుండియే బయలుదేరినది. ఆంధ్రులు మెట్టవేదాంతులు. స్వీయపరకీయభేదశూన్యులు; సర్వముసకు నిర్లిప్తత. సమస్తమునకును భగవంతునిచే భారమంచుదురు. స్వప్రయోజన దూరులు. స్వాభిమానశూన్యులు. ఆంధ్రులుదుస్సృష్టవంతులు.

[illegible] నుండి నిద్రించుచున్న నిద్రనుండ వారింకను మేల్కొనలేదు. ఇంతలో మేల్కొను సూచనలులేవు. [illegible] యాంధ్రుడు [illegible] సముద్రము, [illegible] దేశము, కాపురముండి [illegible] యన్యరాష్ట్రమును [illegible] గంటినది. అట్టి [illegible] నావశిష్టమైనది. అట్టి [illegible] వ్యాపారము పతన మొందినది. ఆంధ్రుని [illegible] సశించినది. ఇక నాంధ్రునకు మిగిలినది [illegible]. ఇట్టివారే యీనాటి యాంధ్రులు. నిక్కము [illegible] బిడ్డలు మన్నింతురుగాక!

నే నిట్లు శాపాలాపము లాడుచున్నానని చదువరులు కినియవలదు. ఆంధ్రులలో నభినివేశము లేదని యాక్రోశించు వారిలో నే నొక్కడను. ఆంధ్రులకు సర్వతోముఖముగ నభివృద్ధి రావలెనని కోరువారిలో నే నొక్కడను. ఆంధ్రరాష్ట్రాభిమానము సంపూర్ణముగ నూటికినూరుపాళ్ళుగలిగియుండియు నాంధ్రరాష్ట్రాభివృద్ధికై యాంధ్రులలో నుత్కృష్టులైనవారిని గూర్చి యాంధ్రులకుజూపి వారివోలె సదాశయులై దేశహితైకకార్యములకు గడంగుడని ప్రోత్సహించుటకే యీ నాగ్రంథరచనము. ఏఒక్కవ్యక్తియో ఆంధ్రులలో నధికుడైనంతమాత్రమున దేశమునకు ఘనతరానేరదు. ఆంధ్రులందరొకజాతిగా నుత్కృష్టతకు రావలె. ఆంధ్రులలో త్యాగము, ఉత్సాహము, అభినివేశము, బహుళవ్యాపార నిర్మాణదక్షత, విదేశవ్యాపారార్థ మన్యదేశాక్రమణ, వివిధవిధోద్యోగనిర్వహణపటిష్ఠత, బహుశాస్త్రపరిశోధనాభినివేశముగలిగి దేశము నభివృద్ధిలోనికి దీసికొనిరావలయును. ఇది ఆంధ్రు లందరి కర్తవ్యము.

కాలమొక్కరీతి నే గడుచును. ఎంతనిబిడాంధకారబంధురమైన యమవసనిశియందైనను దెసవరి కొక్కింతబాటయొక్కింత యాశాజ్యోతి, కనబడకుండునా? కంటకావృతమై దుర్భేద్యమైనత్రోవ నొక్కింత సహాయులము దొరకకపోవునా పథికున కడుగు మోపుటకు? మహాడుణోటుల యాంధ్రులలో

నొక్కడైన యదృష్టవంతు డుద్భవింపక పోవునా? ప్రపంచమం దెంతచిన్న రాష్ట్రమైన నెంతచిన్న సంఘమైన నున్నచో నం దొకప్పు డొక నాయకు డుద్భవించియే తీఱును. ఆ నాయకు డా దేశమునకు మహోపకృతు లొనర్చి దేశసేవాధురంధరు డని పేరుపొందును. తన దేశమునకు తన ప్రజలకు దాను జేయ వలసిన సేవ జేసి ధన్యజీవుడై పూతచరితుడై తన ప్రజలకు జిర స్మరణీయుడై విరాజిల్లును, ఆతడే యనంతవిశాలాకాశమందు ధృవతారయై ప్రకాశించును. ఆంధ్రులయభివృద్ధి కాతడొక ఆదర్శప్రాయు డగును.

శ్రీ

దేశోద్ధారక - విశ్వదాత - కళాప్రపూర్ణ

కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు

అదృష్టవంతుడు

మానవుని యభివృద్ధికి గారణములు రెండు. మొదటిది దైవబలము; రెండవది మానవునికృషి. ఈ యుభయవిధములను దెలిసికొనుటకు విశదీకరింప యత్నింతును.

దైవబలసంపన్నుడే యదృష్టవంతుడు. సామాన్యమానవదృష్టికి గోచరింపని యొక దివ్యశక్తి యా వ్యక్తియందు మూర్తీభవించి యుండుటచే నాతడెట్టి యడ్డంకులనైన నవలీల దాటి విజయమందుచుండును. దైవబలము ముందు దారి తీయుచుండ నీయదృష్టవంతుడా వెనుక జాడల జూచుకొనుచు నేగుచుండును. అందుచే నీ యదృష్టవంతుడు చేసిన కృషి ఫలించును. తలచినతలంపు లాభించును. అట్టిదైవబలసంపన్నున కపజయమునునదియుండదు. అనాలోచనీయమనునదిజరుగదు. ఆతనియూహా కతీతమైనది, చేతకుగష్టసాధ్యమగునదియు లేదు. ఆతనిహృదయములో దైవబలము, తలపులో దైవబలము, చేతలలో దైవబలము దీపించుచుండును. అట్టివానిజీవితమే సర్వ

సుఖదాయకమైనవులరారును, అట్టివానికరతలముననే పరశు వేది బ్రదుకు. అట్టివానికటాక్షవీక్షణ ప్రసారములయందే శ్రీ నాట్యమొనరించి వర్ధిల్లు. అందుచే నీతడు వర్ధిష్ణువు. అదృష్ట వంతుడు. మానవాతీతమైన యాదైవబలమే మానవుని యదృష్టవంతుని జేయును. ఆ యదృష్టమే దైవబలము, ఆయదృష్టవంతుడే దైవబలసంపన్నుడు, అట్టివాని జీవితమే ధన్యము, సుఖాంతకావ్యము వోలె నది పఠనీయము. ఆ మానవునికృషియే చిరస్థాయియై నిలిచిపోవును. ఆ కృషియే విశ్వకర్మనిర్మితదివ్యభవనమై దిగంతములకు దననై గనిగ్యముల బ్రసారించుచుండును. ఆకృషియందే దైవసంకల్ప మున్నది. దైవబలమున్నది. దైవమే తోడునీడయై యుండనిలిచి యా కృషిని దిగ్విజయము నొనరించును. అట్టి దైవబల సంప న్నుడే మన నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు.

జననము

మన నాగేశ్వరరావుపంతులుగారు అక్షయనామ సంవత్సర చైత్ర బహుళ యేకాదశి యనగా 1-5-1867 సం॥ర మున కృష్ణాజిల్లాలోని యెలకుర్రుగ్రామములో జన్మించెను. ఈ యెలకుర్రు వీరి స్వగ్రామము. తండ్రి బుచ్చయ్య అయ్యవార్లంగారు తల్లి శ్యామలాంబ. ఈదంపతుల చిరతపఃఫలమే పంతులుగారు చిరస్మరణీయు లీదంపతులు. పంతులుగారితో నొకతోబుట్టువు, నొకసోదరుడునుగూడ నీదంపతులకు గలిగిరి. పంతులుగారు బాల్యమున స్వర్ణదర్వీక నవనీతభుక్కులుగారు.

హంసతూలికాతల్పముల నధివసించినవారుగారు. భర్మహర్మ్య ములఁ బైఁడియుయ్యేలలలో బవ్వళించినవారు గారు. బీదల గతి, సామాన్యులలీల, సాధారణులపోలిక జీవించినవారే. సామాన్య గృహస్థులైన వీరి తలిదండ్రులు పంతులుగారిని కంటిలోనిపాపవలె పెంచుకొనుచుండిరి. పంతులుగారు బాల్యావస్థలోనుండి విద్యార్థిదశకు వచ్చినపుడు వీరికి సంస్కృతాంగ్లవిద్యలలో నేది చెప్పింపవలె నను ప్రశ్నము రాగా తండ్రిగారు సంస్కృత విద్యయనియు దల్లిగా రాంగ్లవిద్య యనియు వాదించుకొనిరి. కాని తుదకు దల్లిగారిమాట కంద అంగీకరించిరి. అందులకై వీరు బందరునకు సకుంటుబముగ నేగిరి.

బాల్యము—విద్యాదికము

పంతులుగారిబాల్యము బందరులో గడచినది. వీరిని బాల్యమునందు నాగలింగమని యెల్లరు పిలుచుచుండెడివారు. వీరును భాగవతుల సుబ్రహ్మణ్యముగారును వారణాశి రామ సుబ్రహ్మణ్యముగారును బాల్యస్నేహితులట. వీరు వస్తువార ములోనే సంస్కృతాభ్యాసమునకు ప్రారంభించిరి. రఘువంశము, హితోపదేశము, మేఘసందేశము మొదలగు సంస్కృత పాఠ్యగ్రంథముల నెల్ల జదివిరి. 1883 సం॥రములో మిడిల్ స్కూలుపరీక్షయందు త్తీర్ణులైరి. 1885 సం॥రములో మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షయందు త్తీర్ణులైరి. వీరీవిద్యనభ్యసించు నపుడు బందరులో వేణుగోపాలస్వామివారి యాలయమునకుదగ్గఱగా

నున్న కాసురాజుగడ్డ వారియింటిలో సకుటుంబముగ కాపుర ముండెడివారు. బందరులో విద్య పూర్తియగువఱకు వీ రచ్చ టనే కాపుర ముండిరి. పిదప జెన్నపురి క్రిష్టియన్ కాలేజీలో బి. యే. చదివిరి. హిస్టరీలో మార్కులు తక్కువ వచ్చుటచే బి. యే. పరీక్షలో తప్పిపోయినారు.

ఈ వయసునందే గాబోలు పంతులుగారు నాటకము లందు వేషధారులైరి. ఒకటి రెండు నాటకసంఘములగూడ స్థాపించిరి. ఇందులకు కారణ మొక్కటి కానవచ్చుచున్నది. ఆ కాలములో బూనానుండి యొక నాటకసంఘ మాంధ్ర దేశమునకు వచ్చినది. వారు మంచిప్రదర్శనముల బ్రదర్శించెడివారు. ప్రజలు వేలాదిగ బ్రదర్శనముల జూడ నేగెడి వారు. ఆనాటివఱకు బ్రజలు వీధిభాగవతముల జూచుటయే గాని యట్టి దుస్తులతో, తెరలతో, మంచిగానముతో నున్న రంగస్థలముల జూచి యెఱుంగరు. ఈప్రదర్శనముల జూచిన ప్రజానీకమున కుత్సాహము జనించినది. ఈ పూనాకంపెనీ వారు వెళ్ళిన గ్రామము లన్నిటిలోగూడ నాటకసంఘము లేర్పడినవి. కాకినాడలో సింగితపు అబ్బాయి అను వెంకట్రావుగారి కంపెనీ, రాజమహేంద్రవరములో హిందూనాటక సమాజము, గుంటూరులో బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతం హరిప్రసాదరావుగార్లు కలిసి స్థాపించిన నాటకసమాజము బందరులో హిందూథియేటరు ప్రకాశంగారితో యిమ్మానేని హనుమంతరావుగారు స్థాపించిన నాట్యమండలి మొదలగు వివిధ

ప్రదర్శన సంస్థ లొక్కసారిగా బయలు దేరినవి. ఇవి బయలు దేరిన కాలము కొంచెము ముందు వెనుకలుగ నుండవచ్చును గాని కారణ మంతయు కిది యొక్కటియే. ఈ పూనానాటక ప్రదర్శనములే, యాంధ్రనాటక రంగస్థలములకు నూతన చైతన్య మొసంగినవి. ఆకాలమున నభివృద్ధికి వచ్చిన బందరు హిందూథియేటరు మన పంతులు గారు స్థాపించినదియే. ఆకాల ములో నాటక పాత్రధారణము సంఘ నియమవిరుద్ధమై యుల రానినది. కాని నూతనోత్సాహము నాపగలవా రెవ్వరు ? ఇది యొక మహాతరంగమువలె నాంధ్ర దేశ మంతయు నాక్ర మించినది. ఆకాలముననే చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము గారు, బలిజేపల్లి లక్ష్మీకాంతంగారు, వడ్డాది సుబ్బారాయుడు గారు, కందుకూరి వీరేశలింగముగారు మొదలగు నాటక కవులును శ్రీ నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు, శ్రీ టంగుటూరి ప్రకాశంపంతులుగారు మొదలగు పాత్రధారులును ప్రభవిం చిరి. హిందూథియేటరును బంతులుగారివలెనే ఇమ్మానేని హనుమంతరావునాయుడుగారి నాటకసమాజమునకు ప్రకా శంపంతులుగారు ప్రోత్సాహకులై పాత్రధారులైరి. నాగేశ్వర రావుపంతులుగారే యొకటి రెండు ప్రదర్శనములలో నటిం చిరోగాని వారికి నాటకాభిమాన మించివరవఱకును బోలేదు. మహాదైశ్వర్యసంపన్నులై యున్నతటి విశేషముగ వెచ్చించి దుర్గాకళామందిరమునునిర్మించిరి. బందరులో వీరు విద్యపూర్తి చేసికొని మిగిలిన యున్నతవిద్యలకై మద్రాసునకు వెడలిరి.

వీరు మద్రాసులో నున్న కాలములో రెంటాల వెంకట సుబ్బారావుగారి యింటిలో నేబస. వెంకటసుబ్బారావుగారు వీరికి సన్నిహితులు. ఆంధ్రులలో నొకమహావ్యక్తి. గొప్పప్రతిభాశాలి. వారి మేనకోడలినే పంతులుగారికిచ్చి 1890 సంllర మున మద్రాసులోనే వివాహము గావించిరి. ఆమె పేరు రామాయమ్మగారు. శ్రీసుబ్బారావుగారిసాంగత్యమే పంతులుగారియభివృద్ధికి మూలకారణము. పంతులుగారికీ వ్యావహారిక లౌకికజ్ఞానములు సుబ్బారావుగారి సన్నిహితత్వము చేత నేయల వడినవి. సుబ్బారావుగారి వ్యాపారదృష్టి వీరికన్నుదెఱచినది. మైలపూరులోని సుబ్బారావుగారి విక్టోరియామేడిపో పంతులుగారి జీవితమునకు విజ్ఞానమునకు భాగ్యోదయమునకుపసతిగృహమై పాఠశాలయై టంకసాలయై విరాజిల్లినది.

రెంటాల వెంకట సుబ్బారావుగారు

పంతులుగారినిగూర్చి వ్రాయునపుడు వారి కాదర్శప్రాయుడైన సుబ్బారావుగారిసంగతి వ్రాయుట యనవసరము గాదు. సుబ్బారావుగారు పంతులుగారి భార్యకు మేనమామ. అద్భుతమేధావి. బి. యే. బి. యల్. పరీక్షయందుత్తీర్ణులయి మద్రాసు హైకోర్టులో జిరకాలముండెను. విశేషధనమార్జించెను. ఈ సుబ్బారావుగారొక్క న్యాయవాదు లేగాదు. వ్యవహారదక్షులలో నగ్రగణ్యులు. మానవమానసిక తత్త్వవేత్త. గొప్పచమత్కారి. వివిధగ్రంథనిర్మాత. శృంగార రసపూరితమైన

సురాభాండేశ్వరము సుబ్బారావుగారు రచించినదే. వితంతు విలాపనెపమున వ్రాసిన కమలాలేఖలుకూడ వీరు రచించిన వియే. ఈగ్రంథ మిరువదిమైదువేలప్రతు లమ్ముడుపోయినవి. ఆంధ్రమునందేగాక యాంగ్లమునందుగూడ వీరుప్రజ్ఞాధురీణులే. ఆంగ్లమహాకవి షేక్స్పియర్ వీరి కాదర్శకవి. వారి మహానాటకములు హేమలెట్, ఒథెల్లోగ్రంథములందు వీరికి అభిమానము మెండు. అందుచే వీ రాగ్రంథములకు భాష్యముల వ్రాసి ప్రకటించిరి. ఈ గ్రంథము లింగ్లాండునందు ముద్రింపబడినవి. ఒక్కొక్క గ్రంథము వెల నూఱుకాసులు. అనగా రమారమి రు 5000 ఖరీదు. ఇంగ్లాండునందున్న షేక్స్పియర్ సమాజమువా రాంగ్లమున బ్రకటింపబడు షేక్స్పియర్ నాటకముల భాష్యములు వానిమూల్యములతో బ్రసక్తి లేకుండ, యెంతఖరీదైనను గొని వారిగ్రంథాలయములో నుంచితీరవలెనట. అందుచే సుబ్బారావుగా రా యుంచనాపై నూరు పెద్ద కాసులు ధర పెట్టి వారికి రెండేసి ప్రతుల నొసగి ముద్రణ వ్యయ మంతయు నా రెండుగ్రంథములద్వారమునను రాబట్టుకొనెనట. మద్రాసు గవర్న రాగ్రంథముల నూఱురూపాయల చొప్పున ఖరీదు నిచ్చికొనెనట. దీనినిబట్టి సుబ్బారావుగారి మేధాశక్తియు వ్యవహారదక్షతయు దెలియనగును.

వీరి సారస్వతవిషయక ప్రజ్ఞావిశేషాదులకంటెవీరివ్యవహారదక్షతనుగూర్చి లోకములో వ్యాప్తిజెందిన కథలుకొన్ని ప్రబలియున్నవి. ఈకథలయందలి సత్యాసత్యములు దైవమున

కెఱుక. అదృష్టదీపిక యను నొక చిన్నగ్రంథమున నాసంవత్సరపంచాంగము గ్రహగతులు శకునములుప్రశ్నలు ప్రశ్నఫలితములు మొదలగు నాకర్షణీయములగు విషయముల వ్రాసి విక్టోరియాడిపో మైలాపూరు మద్రాసునుండి ప్రకటింపుచు విశేషధనము నార్జించిరట. ప్రజానీకమున కందు బాటులో నుండు ఖరీదుపెట్టి మద్రాసునందలి యుత్సవాదులలో తరవాణి యమ్మించెడివారనియు నింగ్లాండున కప్పడములు, ఊరుగాయలు, చారు మొదలగునవి యెగుమతి చేసి యమ్మించెడివా రనియు ప్రతీతి. గిల్టువస్తువుల వ్యాపార ప్రారంభమునకు విఘ్నేశ్వర పూజ సుబ్బారావు గారే చేసిరట. "ధనమును ప్రోగుచేసికొను విధమును దెల్పుదును. అది తెలిసికొన గోరువారు నా కొక యణాబిళ్ళ పంపవలె" నని ప్రకటింప వేలాదిగ వారి కణాబిళ్ళ లుంచిన జాబులు వెళ్ళిన వనియు మరల నొకనాటి పత్రికలో "ధనము ప్రోగుచేసికొను విధ మిదియే. నా కీప్రకటనము వలన నిన్ని వేలరూపాయలు వచ్చినవి." అని ప్రకటించిరట. ఇట్టికథ లనేకములు గలవు. వీనియందలి సత్యనిర్ధారణము నా పనిగాదు.

పంతులుగారి వ్యాపారాభివృద్ధి

పంతులుగారు సాధారణ కుటుంబములోనివారు. వీరికి చరాస్తి విశేషము గాలేదు. స్థిరాస్తి మొదట ముప్పదియకరములభూమి, యొకయిల్లుమాత్రమే యుండెడివి. వీరీయాస్తిని బుచ్చుకొనియే వ్యాపారమునకు గడంగిరి. పంతులుగారి

వ్యాపారాభివృద్ధికి మూలమైన యమృతాంజనమును గూర్చిన కథ యొకటి కలదు. ఇది కథయని నమ్ముటయే ధర్మముగాని సత్యమని నమ్ముట ధర్మసమ్మతము గాదు. నే నీనడుమ బంతులుగారినిగూర్చి రచించిన గ్రంథ మొండు జదివితిని. అందిట్లున్నది. "తన భావ్యున్నతి కవసరమగు పునాదిని వేయు సమయమున గొన్నియిటుకలను వేంకట సుబ్బారావుగారి పద్ధతినుండి గైకొనినను నాగేశ్వరరావు సంపూర్ణ భవన నిర్మాణమును స్వీయయత్నములచేతనే చేయించెనని సూక్ష్మ దృష్టివలన మనము గ్రహింపగలము. Victoria Depot (విక్టోరియా డిపో) నుండి కొండొక భాగమును గైకొని William & Co (విలియం అండ్ కో.,) యను సంబంధము నీతడు ప్రవేశ పెట్టియుండును. ఇదియే క్రమక్రమముగ బెరిగి Amrutanjanam Depot (అమృతాంజనం డిపో) ఆయెనని తెలుపవచ్చును" అని "ఆంధ్ర మహాపురుషులు" అను గ్రంథమునందు లిఖింప బడెను.

ఇది వట్టి అనుచితపువ్రాత, కలము నిష్టమువచ్చి నట్లు నడిపించిన వ్రాత, ధర్మాధర్మవిచక్షణము లేనివ్రాత, పంతులుగా రెన్నడు నట్టికానిపని యొనర్చెడివారు కారు. అట్టిదానిని దైవము హర్షింపడు. సత్యపథగామి జీవితములోని మహత్తర జీవితమే పంతులుగారిది. అధర్మపరుని యభివృద్ధి గగనకుసుమము. అసత్యవాదికీర్తి తుదకు మషీచూర్ణపటలి. నైతిక విజయములేని పరునకు భౌతికవిజయ మప్రధానమై దుఃఖభాజనమై యలరారును. అధర్మపరుని యంతము

దుఃఖాంతమే. కాదనువారు దైవము లేడనువారే. సుఖాంత జీవితము సత్యవాదిదే. సత్యధర్మస్వరూపమే దైవము. స్వామిద్రోహమే ప్రత్యక్షనరకం.

బొంబాయి

పంతులుగారికి బొంబాయి వెళ్ళినపిదప నచ్చట నొక వ్యాపారస్థునితో స్నేహముకుదిరినది, అతనిపేరుగణపతి. పంతులుగారికి కుడిచేయివలె నుండెడివాడు. ఆగణపతిగారి సాహాయ్యముతో విలియంకంపెనీ స్థాపించినారు. మొదటి రెండు సంవత్సరములలో సాలుసకు రు 1500 లాభము వచ్చెడిది. దానినే పంతులుగారభివృద్ధి చేసినారు. అది క్రమక్రమముగా పెరిగి సాలుసకు రు 1, 50, 000 నుండి రెండు లక్షలవఱకు లాభమును గడించిపెట్టెడిది వీరు బొంబాయిలో నున్నకాలములో వర్తకులలోమంచి పేరును సంపాదించుకొనినారు. అమృతాంజనముతో బాటాయుర్వేదౌషధముల జేసి వానిని విక్రయించెడివారు. ఎన్నియౌషధముల నొసర్చి విక్రయించినను అమృతాంజనమునకున్న విలువ, అమ్మకము మఱియొకమందునకు దేనికిని లేదు. అమృతాంజనమే వీరికీర్తికి వ్యాపారమునకు మూలాధారము. వ్యాపారరహస్యవిదులైన పంతులుగారమృతాంజనమునే నమ్ముకొని దానికై విశేషముగ వెచ్చించిరి. హిందూదేశమందలి యన్నిపత్రికలలో రైల్వేస్టేషనులలో టైముటేబులులలో అమృతాంజనప్రకటనమే. ఆంధ్రరాష్ట్రంలోని వివిధమాస వార దైనిక పత్రికలలో అమృతాంజన

ప్రకటనమే. వివిధగ్రామములోని యిండ్లగోడలపై యమృ తాంజన ప్రకటనమే. నాటకశాలలలో రచ్చసావిడులలో రైల్వేస్టేషనులలో నమృతాంజనమే. ప్రదర్శన శాలలలోని మొదటి బహుమానము అమృతాంజనమునకే. ప్రతితీర్థము లోను అమృతాంజనదుకాణమున నొకనూతనవిధమైన ప్రక టనము తప్పదు. ఇందులకై పత్రికానిర్వాహణము తప్పినది కాదు. అమృతాంజనముకొరకై యాంధ్రపత్రికను నిలుపుకొన వలసి వచ్చెడిది. ఈ యాంధ్రపత్రిక తెల్లయేనుగు. అమృ తాంజనమునుండి వచ్చిన లాభముతో నాంధ్రపత్రికా పోష ణము. ఆంధ్రపత్రికవలన పంతులుగారికి వచ్చినలాభము నున్న, దృష్టమై చేతికిజిక్కినలాభము అమృతాంజనమువలన, అదృష్టమై చేతికిచిక్కని కీర్తిగౌరవముల లాభ మాంధ్ర పత్రికవలన.

పంతులుగారువిద్యార్థిదశపూర్తియైనపిమ్మటవివాహము గావించుకొని యన్యరాష్ట్రములకేగి యభివృద్ధిమార్గములనన్వే షింప నెంచుకొని బంగాళారాష్ట్రములోని కలకత్తాపట్టణమున కేగెను. కలకత్తాలో నాయుర్వేదౌషధములు తయారుచేయు శామన్ దొరయు బంతులుగారును మిత్రులైనారు. దొరగారి స్నేహమువలన గొలదికాలము గడించినను ఆరోగ్యము బాగుగలేక పోవుటచే దిరిగి యిలకుట్టు వెడలి యచ్చట రెండేండ్లుండి బొంబాయిపట్టణమునకేగి యచ్చట విలియంఅండుకో స్థాపించి పనిచేయుచుండెడివారు. అప్పుడే పంతులుగా రమృతాంజన మును కనిపెట్టిరి. ఆ విధముగ పంతులుగారు సంపాదించిన

యమృతాంజన వ్యాపారమున వివిధ ధనాకర్షణమార్గముల నరయుచు విశేషలబ్ధిని బొందిరి. ఈ యమృతాంజన విక్రయశాల 1894 లో స్థాపింపబడినది.

• ఇట్టి లాభదాయకమగు నమృతాంజన ప్రకటనవ్యాపారములకొక పత్రిక యావశ్యకమని గుర్తించి యాలోపమును బూరించుటకై యొక ముద్రణాలయమును గొనివచ్చి "ఆంధ్ర పత్రిక" యను పేరుతో నొక వారపత్రికను స్థాపించి ప్రకటించుచు దన్మూలమునగూడ నమితధనము నార్జించుటకు బ్రారంభించెను. ఆంధ్రభాషయం దానాడు వారపత్రికలు మాత్రమే ప్రకటింపబడుచుండెను. ఈ పత్రికలకంటె నాంధ్రపత్రికయే యుత్తమోత్తమమైనదను ప్రఖ్యాతి నార్జించుకొనినది. ఈ పత్రిక 1908 సంవత్సరమున నెలకొల్పబడినది. దినదినప్రవర్ధమానమై కొలదిమాసములలోగొన్ని వేలచందాదారులబ్రోగు చేసికొనినది. దేశభక్తిని, రాజభక్తిని, భాషాభిమానమును, స్వయంసహాయమును, ఉదారసంకల్పమును, పవిత్రభావమును పాఠకులకుపదేశించుటకై యాపత్రిక (ఆంధ్ర) శక్తివంచన లేక పాటబడుచున్నది. అని పంతులుగారు వ్రాసియున్నారు. వీరీ యాంధ్రపత్రికను నెలకొల్పుటలో గలయుద్దేశమిది. అట్టి మహాదాశయములు గలిగిన యీ పత్రిక తన్ను నమ్మిన పంతులుగారికి బంగారుపూల బూజచేసినది. అమృతాంజనము గూడ నట్లే దినదిన ప్రవర్ధమానమై తన్ను నమ్మిన పంతులుగారికి గొంగుబంగారమై యొప్పినది. వారిచేతికి బరుసువేది

నందిచ్చినది. ఆంధ్రపత్రికామూలమున నమృతాంజనము, నమృతాంజనము మూలమున నాంధ్రపత్రికయు నన్యోన్యాశ్రయము నొంది పంతులుగారి కంగరక్షలై ప్రకాశించినవి.

ఆంధ్రదినపత్రిక

కొలదిసంవత్సరములు బొంబాయినుండి ప్రకటింపబడిన యీ పత్రికను మద్రాసునకు మార్చవలెనని పంతులుగారు తలంచి చెన్నపట్టణమున తంబుచెట్టివీధిలోని గృహమునకు మార్చిరి. ఇట్లు మార్చుటలో గల ముఖ్యోద్దేశ మాంధ్రవార పత్రికను దినపత్రికను జేయవలెనని తలంపు. ఈతలంపుతో నే వీరు దినపత్రికకునగు సర్వసన్నాహములు గావించి ప్రకటింపజొచ్చిరి. మూడుకోట్లయాంధ్రుల కిదియొకై కదినపత్రిక. వీరాభవనమునం దాంధ్రపత్రిక పెట్టుటకుముం దాభవనము క్రైస్తవ కళాశాలకు హాస్టలుగా నుండెడిది. ఇందులో నుండియే పంతులుగారు విద్య నభ్యసించిరి. అందులకే యా భవనమును ముందు బాడుగకు దీసి పిమ్మట కొనివేసిరి. పంతులుగారు మదరాసులో నేభవనమునందు దమవిద్యార్థిదశను గడపిరో యాభవనముననే రు 46000 కు కొని తరువాత 30 వేలరూప్యముల వెచ్చించి మరమ్మతు గావించి యందులో నే యాంధ్రదినపత్రికా కార్యాలయమును నెలకొల్పిరి. ఈదినపత్రిక స్థాపించిన చాలకాలమువఱకును ఆపత్రికను క్యాడ్ రోయల్ క్యాడ్ డెమ్మి మిషనులమీద నచ్చుకొట్టుచుండెడివారు. కాని

పంతులుగారు తమపత్రికా ముద్రణమునుగూర్చి యెక్కుడు శ్రద్ధతీసికొని Rotary రోటరీప్రెస్సును తెప్పించుకొనవలెనని యభిప్రాయముగలిగి దానికై విశేషధనమును వెచ్చించిరి. ఆ మెషీను వచ్చినపిమ్మట దానిని అమర్చుటకై ప్రయత్నింపగా ప్రాతమేడ సరిపోలేదు. అందుచే భవనములోని రెండవయంతస్థునువిప్పి మిద్దెను బిగించి పిదప తదనుకూలముగా ఆ రెండవ యంతస్థును కట్టుకొనిరి. ఇంటిపనుల వ్యవహారములో తీగె తీసిన డొంక కదలునను సామెత యథార్థమైనది. ఈ రెండవ యంతస్థుకొఱకై తిరిగి మేడభాగములో చాలవఱకు విప్పవలసివచ్చినది. అందుచే మిద్దెకన్న యింటిమరమ్మత్తుఖర్చు యెక్కువగా కావలసివచ్చినది. ఈ వ్యయమంతయు భరించి నూతనపద్ధతిని గృహనిర్మాణమొనర్చి యందాంధ్రపత్రికను తిరిగి సుప్రతిష్ఠించిరి. ఇందులకు రమారమి లక్షరూప్యములు వ్యయమై యుండవచ్చుననిరి. ఈ కొఱంత దీఱుటచే నాంధ్రపత్రికకు మంచిదశ ప్రాప్తించినదని చెప్పవచ్చును. కాని ఈ దినపత్రిక యెట్టిపరిస్థితులలో మద్రాసునకు గొనిరాబడినదో తెలిసికొందము.

ప్రపంచమునం దన్నిజాతులవారొకరినొకరు ద్వేషించుకొను సమయమది. వ్యాపారార్థము ద్వేషాగ్నికీలల కింధనములై యెన్నిదేశములో భస్మము కానున్నసమయ మది. ఆగ్రహావేశపరవశుడగు పరమశివుని తృతీయ నేత్రాంచలనము నుండి దుర్నివార ఘోర బీభత్స ప్రళయాగ్ని జ్వాలామాలి

కలు ప్రజ్వలింపచేసి దారుణసమయమది. నరనరకహ్వార మండలి కరాళదంష్ట్రల మానవ మస్తిష్కభోజనాపేక్షచే దెఱచిన మృత్యుదేవత ప్రళయతాండవమునకు రంగస్థలములైన యాదేశములవి. సర్వమారణ యంత్రసహాయ్యమునదున్ని విచ్ఛేదిత శల్యాశకలముల నాటి వీరసైనికనికర రక్తధారాప్రవాహముల వాని నాప్లావింపజేసి నూతనవీరాధివీరనికాయ సృష్టికై సర్వయత్నకృతులైన నాటిభూనేత లప్రతిమాన సాహసదారుణకృత్యము లొనరింపుచున్న సమయమది. ఈ మహాప్రళయాగ్నిజ్వాలల కాహుతులు కానున్న వివిధ యోధాగ్రేసరులకై వియోగార్తులై - కన్నీరుమున్నీరుగా జేసి పలవించెడి ప్రియాంగనల- మాతృమూర్తుల- దీనాలాపములు దశదిశలకు వ్యాపించు సమయమది. కాక ఘూక గృధ్ర జంబుకవృకాది మాంసాశనులకు మాత్రము పండుగదినములవి. ప్రథమ ప్రపంచయుద్ధ సమయమది. 1914 సంవత్సరమది.

ఈ దారుణయుద్ధజ్వాలలు హిందూదేశమునకు-నాంధ్రదేశమునకుగూడ వ్యాపించినవి. యుద్ధభూమియే కానున్నను ఆంధ్రరాష్ట్రమునుండి వేలాదియువకులు సైనికులుగ సైనికోద్యోగులుగ జేరిన దినములలో ప్రజాసామాన్యమున కేనాటి యుద్ధవార్త లానాడు తెలిసికొనవలసిన యవసరము వచ్చినది. ఈతృష్ణను తీర్పగలిగిన దొక్క దినపత్రికయే. అందుచే ఆంధ్రపత్రిక 1914 సం||రములో దినపత్రికయై విరాజిల్లినది. వృద్ధిగాంచినది.

గ్రామ గ్రామాంతర, రాష్ట్ర రాష్ట్రేతర, స్వదేశ విదేశ, రాజకీయ వైజ్ఞానిక, సాంఘిక, విద్యాది దినదినైక నూతనవార్తావాహినులతో నాంధ్రదినపత్రిక చక్కగ బ్రకటింపబడుచువచ్చెను. రాష్ట్రమందలి వివిధమండలములలోని గ్రామ గ్రామములలో, మూలమూలలనున్న చిన్నచిన్న పల్లెలలోగూడ నాంధ్రదినపత్రిక యాదర మందుచు వచ్చినది. తద్వారమున వయోజనవిద్య యభివృద్ధి గాంచినది. జనసామాన్యమునకు పత్రికాపఠనమం దాసక్తిని పెంపొందించినది. తద్వారమున రాజకీయ పరిజ్ఞానమును నభివృద్ధి పఱచినది. విదేశసాంప్రదాయముల, సాంఘికాచారముల, విస్పష్టముగ జెప్పినది. స్వదేశమందలి ప్రజాపరిపాలన, కౌన్సిలు, ఎస్సెంబ్లీలు మొదలగు ప్రజాపరిపాలనసంస్థలలోని రహస్యములను బయట బెట్టినది. బ్రిటిషు ప్రభుత్వపరిపాలనా విధానములోని గుణదోషముల విమర్శించి నిర్మొగమాటముగ సత్యమును బహిరంగపఱచుచు వచ్చినది. ఎన్నికల సందర్భములలో నభ్యర్థులలోని మంచిచెడ్డల గూర్చియు, శక్తిసామర్థ్యముల గూర్చియు, విస్పష్టముగ దెలిపి ప్రజలకర్తవ్యమును బోధింపుచు వచ్చినది. ఇక సారస్వతవిషయములో నాధునిక రచయితలకు పట్టుగొమ్మయై ధనలాభమును జూపించినది. ఆంధ్రదేశమందలి, పండితులకు, కవులకు, విద్యాధికులకు, విమర్శకులకు ప్రోత్సాహ మొసంగుచు, వారిని గౌరవించుచు వారకీర్త్యున్నతులకు కారణభూత మగుచు ప్రవర్తిల్లినది.

అట్టి ఆంధ్రపత్రికాద్వారమున పంతులుగారొనర్చిన దేశసేవ వర్ణనాతీతము. గాంధీమహాత్ముడు బయలుదేరి తన సత్యాగ్రహోద్యమమును ప్రకటించినప్పుడును, తనసహాయనిరాకరణోద్యమమును వెలువఱచినప్పుడును, తన బహిష్కరణోద్యమమును వ్యక్తపఱచినప్పుడును మహాత్మునికి బాసటయై నిల్చి వారియాదేశములను ప్రజలకు విస్పష్టముగ విమర్శించి చెప్పుచు రాష్ట్రీయుల దేశాభిమానపూరితులుగనొనర్చుటలో నాంధ్ర దినపత్రిక పడినకష్టము- చూపిన త్యాగము- చేసిన పరిశ్రమ-ఆంధ్రదేశ మున్నంతకాల మాంధ్రులు మఱువవలసినదిగాదు. ఆపత్రికలోనే రెండుపత్రములు యింగ్లీషుభాషలో కూడ ముద్రించి దైనిక ఆంగ్లపత్రిక లేసలోపమును పూరించిరి మొదట కొన్నిమాసములు. పిదప నది మానిరి.

భారతి - సచిత్రమాసపత్రిక

మానవునకు దేశసేవ యెట్టిదో, సారస్వతసేవకూడ నట్టిదే. సర్వజీవహంతకుడైన మృత్యువు దేశసేవకుని-సారస్వతసేవకుని దరిజేర లేదు. అమృతమయములైన వీరిజీవితములు మృత్యుసందర్శనమాత్రమున నంత మొందవు. అజరామయులై-అమర్త్యులై-నిత్యయావనశోభలతో వెలుగొందు దేశ, సారస్వతసేవకుల మృత్యువేగాక-కాలముగూడ నిర్జింపలేదు. వ్యాసమహర్షి యేనాటికవి. వాల్మీకిమహర్షి యేయుగపురుషుడు. శ్రీరామ మాంధాతాది మహీపతు లేకాలము వారు. వీరలకు మరణ మున్నదా? సారస్వతసేవకునకు,

దేశసేవకునకు మరణము లేదే. మరణమురాదే. మార్కండేయునివలె చిరంజీవులు, హనుమంతునివలె నిత్యబల సంపన్నులు. ఆచంద్ర తారార్కముగ వర్థిల్లు సారస్వత సేవకుల కంటె ధన్యజీవులు వేరెవ్వరు? త్రిభువనము లున్నంతకాలము ప్రవర్థిల్లు దేశసేవకులకంటె పుణ్యజీవు లెవ్వరు? సారస్వత సేవయే దేశసేవ.

పంతులుగారు జిజ్ఞాసువులు. సారస్వతసేవ ప్రధానముగ జేసికొని సర్వవిషయముల తెలిసికొన ప్రయత్నించెడివారు. రచయితల బహూకరించియు, పండితుల నారాధించియు, విజ్ఞానుల బూజించియు జీవితము గడుపనెంచినవారు పంతులుగారు. అట్టికోరిక నెఱవేరుటకై యొకసచిత్రమాస పత్రికను భారతి యనుపేరున బ్రకటింప జొచ్చిరి. ఇందమూల్యములగు వ్యాసరాజములు పెక్కులు ప్రచురింపబడుచుండెను. చిత్రకళారాధకుల చిత్రములుకూడ ప్రకటింపబడుచుండెను.

భారతీపత్రికాస్థానమునకు ముందే ఆంధ్రదేశము నందొక చక్కనైన ఆంధ్రమాసపత్రిక శారద యను పేరుతో శ్రీ కాతా శ్రీరామశాస్త్రిగారిచే ప్రకటింపబడుచు వచ్చినది. ఆ పత్రిక ప్రజామోదమును బడసినది.

ఆ పత్రిక బ్రదికిన స్వల్పకాలములో జేసిన సేవ యపారము. శారదపత్రిక చక్కనైన పద్ధతులలో నడపఁబడుచు పఠితుల కమూల్యమగు విషయముల నొసంగుచు వచ్చినది. అట్టి శారద మంచియభివృద్ధిలో నున్న కాలములో భారతి

1924 సం॥రమున నెలకొల్పబడినది. కార్యమందు దక్షత, దక్షతకు తగిన ధనము, ధనమునకు వలసిన యుత్సాహము, ఉత్సాహమునకు వలసిన యోర్పు, ఓర్పునకు సరిపడు శాంతి పంతులుగారిలో సంపూర్ణముగ ఘనీభవించి యుండుటచే భారతిని అభివృద్ధి పఱచుటకు ప్రారంభించిరి. చదువరుల నాకర్షించు చిత్రములు. చిత్రములకు తగిన రంగులు, రంగులకువలయు ధనము, వెచ్చించుచు వచ్చిరి. మంచి గ్లేజుకాగితముపై ఉత్తమపండితుల వ్యాసములు, మంచి ఆర్టుపేపరుపై బహువిధ చిత్రములు, చక్కని బైండింగు, భారతిని యుత్తమ శ్రేణి సచిత్ర యాంధ్రమాసపత్రికగ తయారొనరించినది. ఈ విధమున విశేషవ్యయము కంగీకరించి పట్టుదలతో పనిచేయుట భారతి యభివృద్ధికి మూలకారణము. భారతి యభివృద్ధియే శారద పతనమునకు కారణమైనదని లోకము తలంచినది.

పంతులుగారు భాషాసేవనిమిత్తమై భారతిని యుపయోగించెడివారు. భాషాసేవయే వారియాశయము. పరమావధి యనికూడ తలంపవచ్చును. పంతులుగారు భారతిని నెలకొల్పుటలో భిన్నాభిప్రాయ ముండియుండ, శారదయందు వారి కయిష్టముగాని శ్రీరామశాస్త్రిగారితో ప్రత్యేకించి భాషాభివృద్ధిని గూర్చిన భిన్నాభిప్రాయములుగాని లేవు. పంతులుగారికి కలిగినన్ని సౌకర్యములు వ్యయపఱచవలసినంత ధనమున్నట్లుగా శ్రీరామశాస్త్రిగారికి లేకపోవుటయే శారద పతనమునకు కారణముగాని వేరేమి గాదని చెప్పవచ్చును.

రా జ కీ య ము లు

స్వతంత్ర దేశమందలి రాజకీయాందోళనములు వేరు. పరరాజ్య పరిపాలనాభారమును వహించు రాజ్యములలోని రాజకీయాందోళనములు వేరు. "ఈయాందోళనము నిప్పుతో చెలగాటము. త్రాచును తలక్రింద నుంచుట. మృత్యుదంష్ట్రల నూడబెరుక యత్నించుట. సుఖముననున్న ప్రాణమును దుఃఖమున బెట్టుకొనుట." యని పెద్దలందురు. కాని యీనాటి రాజకీయవేత్త లీ బిరుదావళి కంగీకరింపరు. దేశసేవ పరమాత్మ సేవవంటిదని తెల్పుదురు. ధర్మప్రతిష్ఠాపనకై ప్రాణార్పణములు సేయుట తగనిపనిగాదని గీత లుపదేశించుచున్న వందురు. ఎవ రేవాదము లాడినను సత్య మొక్కటి యున్నది. ఈ రాజకీయాందోళనము మహాసాగర మథనము. కంటక వృతమార్గమున గాఢాంధకార బంధురమైన కాళరాత్రి కాలినడక ప్రయాణములు. త్రాచుపాములమధ్య తందనాల చిందులాటలు. ఇట్టి దుఃఖైక జీవితమును గడుప సాహసించిన వారికే రాజకీయాందోళనములు.

ఇట్టికష్టములకు దల నొగ్గదలచియే పంతులుగారు రాజకీయములలో నడుగుపెట్టిరి. వృత్తితో ధనముతో వయస్సుతో నిమిత్తము లేకుండ నగ్ని తాగినవారినెల్ల దగ్ధమొనర్చి తీరును. అట్లే వృత్తితో ధనముతో వయస్సుతో నిమిత్తము లేకుండ బంతులుగారీ రాజకీయములవలన నగు సకలవిధ బాధల నొందిరి. షష్టిపూర్తి యుత్సవములో గారాగార ప్రవేశ మహోత్సవమా? ధనరాసులపై బండుకొనగలిగిన

వారికి దమ్మిడీకి గతివా? ఇష్ట మృష్టాన్నభోజన సంతుష్టులు కాజాలినవారికి దేవతాపులుసుతో నన్నమా? వందలాది కాజ్ఞలనిడి పనిచేయించుకొన గలిగినవారు కూనీనేరమున కురిశిక్షబడి చావు తప్పించుకొని కడమకాల మంతయు కారాగారములో గడుపుకొను కాన్విక్టువార్డరుగాని యమపాజ్ఞలకు లోబడి యుండవలెనా? కాలము, కాలమాహాత్మ్యము. చక్రవర్తులకే తప్పని యిక్కట్లు సామాన్యులకు దప్పునా!

1934 లో బంతులుగారు కాంగ్రెసు పార్లమెంటరీవారి యాజ్ఞానుసారముగ ఢిల్లీలోని సెంట్రల్ లెజెస్లేటివ్ ఎస్సెంబ్లీకి అభ్యర్థిగా నిలిచి 25000 ఓట్ల తేడాతో విజయమొంది, కొలది వత్సరము లందుండియు ననారోగ్యస్థితిచే దమపదవినుండి విరమించుకొని వచ్చివేసిరి. ఇట్టి రాజకీయములు సుఖదాయకములే. కాని కాంగ్రెసు అట్టిసంస్థకాదు. ప్రభుత్వమునకు సంపూర్ణముగ వ్యతిరేకవర్గములోనిదే కాంగ్రెస్సు. అందుచే కాంగ్రెసు రాజకీయవేత్తల స్థితిగతులు వేఱు.

గాంధీగారి సత్యాగ్రహోద్యమ మనిన బంతులుగారి కభిమానము మెండు. కాంగ్రెసునందు వీరు రాష్ట్రమునకు సంబంధించిన పదవుల నన్నిటిని స్వీకరించిరి. కాంగ్రెస్ ఆజ్ఞల శిరసావహించుటచే బంతులుగారు ప్రభుత్వవర్గములోనివారికి శత్రుకోటిలోనివారైరి.

ఉప్పు సత్యాగ్రహ కాలమున వీరుచేసినసేవ యపారము. వీరు తమ వయస్సును, ఆరోగ్యమును సరకుసేయక

లవణసత్యాగ్రహోద్యమమందుత్సాహపూర్ణులై సుఖదుఃఖ ములకెదురుచూడక పాల్గొనిరి. ప్రభుత్వమది సహింపలేదు. పంతులుగారిని బట్టుకొనిరి. నేరము విచారింపబడినది. ఆఱు మాసములు నఱకము. కారాగారవాసమునకై రాయ వెల్లూరుప్రయాణము – అన్నియు నొకేదినమున జరిగినవి. అది 21–4–1930 తేది. తిరిగి 1932 లో కారాగారశిక్ష ననుభవించిరి. పంతులుగారు చెఱలోనున్న దినములు ఖైదీ లకు పండుగదినములు. వీరి గడవుకాలమంతయు వెల్లూరు లోనే గడపిరి. అక్కడనే వీరి సాహచర్యము నాకు లభించి నది. పంతులుగారి యాదరాతిశయములు దశదిశలకు బ్రాకి నవి.

అజీర్ణరోగికియన్న మనవసరము. ఆకలిగొన్న వారికే యత్యవసరము. చెఱలో నిడుమలబడువారికే సాహాయ్య మవసరము. ఇందలి యథార్థమును బంతులుగారు గుర్తించి నారు. అవసరమున్నవారికి వారు లేదనలేదు. ఎవ్వరికేవిధ మగు నవసరము వచ్చినను పంతులుగారు ముందునకువచ్చి యెంతసొమ్మైన వెచ్చించి తాను సద్వినియోగము జేసితినని సంతోషించెడివారు. ఇచ్చువారే దైవకృపను దెచ్చుకొను వారు.

పంతులుగారాఱుమాసములు రాయవెల్లూరు జెయిల్ నందు తప మాచరించి వెలుపలకువచ్చి ద్విగుణీకృతోత్సా హులై ప్రకాశించిరి.

సంఘసేవ

సంఘమునందే బలముగలదు. సంఘమునందే దైవము గలదు. సంఘసేవయే దైవసేవ. దైవముగూడ దనసేవకుని కంటె సంఘసేవకుని గౌరవించునని చదువుకొని యున్నాము. సంఘసేవను మించిన సేవలేదు.

పంతులుగారి సంఘసేవ పార మెఱుగదు. వీరి కాలములో వీరధ్యక్షత వహింపని సభలు, తెరువని గ్రంథాలయములు, ప్రోత్సహింపని కళాపరిషత్తులు, దాన మొసగని జాతీయ విద్యాసంస్థలు నాంధ్రదేశమున లేవనియే చెప్పవచ్చును. వీరి నాశ్రయించిన సంఘమువా రెంతటి కుగ్రామవాసులైనను ప్రయాణ కష్టములకు సంకోచింపక వెడలి సభను దిగ్విజయముగా నొనసాగించు చుండెడివారు. ఆంధ్రదేశమందలి పెక్కు గ్రంథాలయములకు వీరి పేరే బెట్టిరి. బందరు జాతీయకళాశాలకు భూరివిరాళములిచ్చి కళాశాలను బోషించుటయేగాక యచ్చట బనిచేయుచున్న ప్రమోద కుమార ముఖర్జీగారికి నెలకు నూఱు రూపాయలు జీతము చొప్పున నొక్క సంవత్సరము వేతనమిచ్చి యున్నారని రామకోటీశ్వరరావుగారు తెల్పియున్నారు. పెక్కు గ్రంథాలయములకు వీ రాంధ్రపత్రిక నుచితముగ నొసంగుచుండెడివారు. ఎవ్వరే గ్రంథమాల బెట్టినను వీరు మహారాజ పోషకులే. ఎవ్వరే గ్రంథాలయము బెట్టినను తొలిదానము వీరిదే. రవిభట సంఘమునకును, క్రొత్త పట్టణములోని యార్థిక రాజకీయ శిక్షాశిబిరమునకును మఱియెన్నియో యువజనసంఘములకును

భూరివిరాళముల నొసంగిరి. మార్దంగికాచార్య అశ్వత్థాటి రామమూర్తికి షష్ఠిపూర్తియుత్సవమును వీరేజరిపిరి. వీరిసాహాయ్యము బొందనిసంస్థ యాంధ్రదేశమందు లేదని చెప్పుట సాహసము కానేరదు. 1926 సం॥రమున రాజమహేంద్రవర హిందూనాటకసమాజమువారు నాప్రథమదృశ్య కావ్యమగు ప్రతాపసింహాను బ్రదర్శింప సమకట్టిరి. అప్పుడు పంతులుగారి యధ్యక్షతక్రింద నాప్రథమప్రదర్శనమును ప్రదర్శింపజేయుట యుక్తమని తోచినది. నాటక సంఘాధికారి పంతులుగారి కీవిషయ మంతయు దెల్పిరి. పంతులుగా రంగీకరించిరి. ప్రదర్శనమునకు వలయు యత్నములు సంపూర్ణము లైనవి.

నాడు విజయదశమి. ప్రతాపసింహా ప్రథమ ప్రదర్శన మానాడే-సర్వమాయత్తమై పంతులుగారిరాకకై యెదురు చూచుచుండగ నాఖరిరైలుగూడ వెడలిపోయినది-పంతులు గారు రాలేదు పంతులుగారు రాకుండ నుండువారుగారు. కారణ మేమైయుండునా యని వితర్కించుకొనుచుండగ - ప్రదర్శనము ప్రారంభింపక తప్పినదిగాదు. కొంచెము కాల హరణము గావించినను పంతులుగారు వచ్చుటకు వలయు సౌకర్యములులేవు - కారుపై యెకాయెకిగ వచ్చుటకైన గోదావరిని దాటవలసియున్నది. అది దుర్లభము - పైగా ప్రదర్శనాపేక్షులై వచ్చిన ప్రేక్షకవర్గమం దాందోళనము పెరిగినది. ఇది యెల్ల విలోకించి ప్రదర్శనమును ప్రారంభించిరి. మరి పదినిమిషములకు పంతులుగారు రంగస్థలములోనికి వచ్చిరి. వారిని చూచినవారు ఆశ్చర్యచకితులైరి. బెజవాడలో వీరికి రైలు మించిపోవుటయు, తిన్నగా తమ కారు

పైననే కొవ్వూరువఱకు వచ్చి, అక్కడ ప్రత్యేకముగ నావ కుదుర్చుకొని యారాత్రి గోదావరినిదాటి జట్కాచేసుకొని ప్రదర్శనశాలవద్దకు వచ్చుటయు మొదలగు చరిత్రను రంగ స్థలమునుండి పంతులుగారే తెలిపిచ్చిరి. నాకు వారితో స్థిర పరిచయము గలుగుటకు ప్రారంభ మానాడే. ప్రదర్శనానంతరము సమాజమువారికి నూట పదియారు రూపాయలు బహుమాన మొసగి పంతులుగారు వెడలిపోయిరి.

దాతృత్వము

దాతృత్వము మానవుని కుత్తమ లక్షణములలో నొక్కటి. పంతులుగారి కది యుగ్గుతో పెట్టబడిన లక్షణము. వీరు స్వగ్రామ మైన యెలకుర్రులో లోవరు సెంకడరీ పాఠశాల నెలకొల్పి దానికి శ్యామలాంబా విద్యాలయ మని పేరు పెట్టిరి. గొప్ప రాజకీయవేత్త యయ్యు మిక్కిలి బీద వాడయిన శ్యామసుందర చక్రవర్తికి వందలాదిగ ధన మొసంగి యాతని హృదయమునకు స్వస్థత చేకూర్చిరి. 1914 సం॥ లో రాజకీయకుట్ర నేరము మోపవలెనని కొందరు యువకులను అనగా యిద్దరు ఆంధ్రులు ఒక గుజరాతీయుడు- ఒక మహారాష్ట్రుడు- ఇద్దరు వంగ దేశీయులను పట్టుకొని యీ ఆర్గురను బొంబాయి తీసుకొనివచ్చి బాధలు పెట్టుచుండగా పోలీసు కమీషనరు ఆఫీసునకు వెడలి ఖైదీలను జూచుట కనుజ్ఞను బుచ్చుకొని వారికి వలసిన ధనమును గావలసిన యితర సాహాయ్యమును బూర్తిగా నొసంగిరి. ఏ విద్యార్థియైన జదువుకొనుటకు డబ్బు కావలెనని పంతులుగారిని వర్శించెనా వానికి లేదనకుండ బంతులుగా రొసంగెడివారు.

కృష్ణాజిల్లాలోని కృత్తివెన్ను గ్రామములోని దేవాలయము శిథిలమై జీర్ణావస్థలోనుండగా పంతులుగారు విశేషధనమును వెచ్చించి యా యాలయమును పునరుద్ధరించిరి. పాఠశాలా భవననిర్మాణములకు దేవాలయప్రతిష్ఠలకు జీర్ణదేవాలయోద్ధరణములకు వసతికై కట్టు గృహనిర్మాణములకు వివాహాదిశుభకార్యములకు పంతులుగారెంతసొమ్ము నొసంగిరో తెలియదు వ్యాసములవంక పండితుల కొసగిన ధనమపారము. కవిసార్వభౌముల కొక ముద్రాక్షరశాలనే యొసంగివైచిరి.

వీరు చేతితో వ్యయమొనర్చిన ధనము వీరి కచ్చేరీ ఖాతాలలో నిక్కడ ఖర్చు వ్రాయబడినది. చిత్రగుప్తుని చిఠాలో వీరి ఖాతాకది జమకట్టబడినది. విదేశప్రయాణీకుల లక్షణ మిదియేగదా ఇక్కడి బ్యాంకిలోనిచ్చి యింగ్లాండు అమెరికా బ్యాంకులలోనుండి రాబట్టుకొనుట విదేశయాత్రాపరులకు సహజలక్షణము. ఈ వ్యాపారమర్మముల బాగుగా తెలిసిన పంతులుగారు నియమములమీఁదనే నడచిరి. ఈ వితరణమే వీరిని విశ్వదాతనామమున కర్హులుగ జేసినది.

దాతలగుటకు పెక్కుకారణములు గలవు. మోమాటమున కోడియిచ్చుట, విసుగుదలపై వదిలింపించుకొనుటకై యిచ్చుట, కోపమువచ్చి యిచ్చుట మొదలగు పెక్కు లక్షణములతోగూడిన కారణములుగలిగి దాతగా చేయబడుదురు. అట్లే, వీరికి దాతృత్వ మలవాటై పోయినది. పెక్కండ్రు దాతృత్వము చిత్రకళగ నుపయోగింతురు.

పంతులుగారు దాతృత్వమును చిత్రకళవలె సత్కృతుగాగాక నిత్యజీవితము లోనిదే పరమార్థమన్న ట్లుపయోగించిరి.

ఆంధ్రోద్యమము

పంతులుగా రాంధ్రోద్యమమువిషయములో మంచి శ్రద్ధగలిగి పనిచేయుచు వచ్చిరి. వీరు పనిచేయుటయే గాదు. వీ రాంధ్రోద్యమమునకు ప్రారంభకులనికూడ జెప్పవచ్చును. వీరి ప్రథమ సంవత్సరాది సంచికలో "ఆంధ్రులు 2 కోట్లకు పైగా గలరు. వీరన్ని రాష్ట్రము లందును వ్యాపించి యున్నారు. వీరల నందఱ నేకీభావులుగ జేయుట కాంధ్ర భాషకు శక్తిసామర్థ్యములు గలవు. ఆంధ్రులు మిగిలిన హైందవులవలె వర్ధిల్లుచున్నారనుట నిర్వివాదాంశము. కాని వంగ మహారాష్ట్ర ఘూర్జర ద్రావిడాది దేశీయులవలె తమ జనబాహుళ్యమునకు దగినటు లభివృద్ధి చెందుచున్నట్లు తోపదు. ద్రావిడులును మహారాష్ట్రులును ఘూర్జరులును నాంధ్రులకంటె సంఖ్యాబాహుళ్యమున దక్కువగ నున్నను శక్తిసామర్థ్యములం దాంధ్రులను మించి యున్నారు. దీనికి ముఖ్యకారణము వారి విద్యాభివృద్ధి. తెలుగు దేశమునందు దక్షిణదేశమునకంటె గళాశాలలును, పాఠశాలలును దక్కువగ నున్నవి. చెన్నపురియందు దేశీయులచే బ్రచురింపబడుచున్న ఆంగ్లేయ దైనిక వార్తాపత్రికలు మూడును నాంధ్రేతరులచే బ్రచురింపబడుచున్నవి" అని వ్రాసియున్నారు. దీనినిబట్టి యాంధ్రరాష్ట్రావశ్యకతను గూర్చి వీరు తెలిసికొని యీ యుద్యమమునకు దారితీసినవారిలో ముఖ్యులని చెప్ప

వచ్చును. వీరిసదాశయములను గుర్తించియే వీరి నాంధ్రులు 1919 సంవత్సరమున గుంటూరులోని ప్రత్యేకాంధ్రమహాసభ కధ్యక్షులుగ నెన్నుకొనిరి. 1924 సం॥న మద్రాసులో జరిగిన యాంధ్రమహాసభయందు వీరికి దేశోద్ధారకబిరుదము నిచ్చిరి. 8 సెప్టెంబరు 1929 సం॥రమున వీరి నాంధ్రులందరు కలిసి సన్మానించిరి.

పంతులుగారు హిందూస్థాన్ బ్యాంకి ఫౌండరులలో నొకరు. దానికి డైరక్టరుగాగూడనుండి పనిచేసిరి. ఆ బ్యాంకి మూలాధారమే పంతులుగారని కొందరు పెద్దలు తెల్పుదురు.

గ్రంథ పరిశ్రమ

వీరు బహుగ్రంథముల జదివిరి. పెక్కింటికి పీఠికలు వ్రాసిరి. వీరి గ్రంథములలో నాంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వ ముత్తమమైనది. ఆంధ్రగ్రంథమాల యను పేరున గ్రంథముల బ్రకటించిరి. ఆగ్రంథమాలలో నిదియొకగ్రంథము. రెండుసంపుటములుగ బ్రకటింపబడినది. ఈరెండుసంపుటముల వెల రు20-0-0లు ఇదియేగాక యిట్టి గ్రంథములు పెక్కులు ప్రకటింపబడినవి. పాల్కురికి సోమనాథకవి ప్రణీతమైన పండితారాధ్య చరిత్రమును ,బసవపురాణమును వీరు చక్కగ పరిశీలించి ముద్రించి ప్రకటించియుండిరి. ప్రతిసంవత్సరమున నుగాదిసంచిక 200 పేజీలగ్రంథము మంచిమంచి వ్యాసములతో బలువిధచిత్రములతో బ్రకటింపబడుచున్నది. ఈగ్రంథజాలము సంతను మించిన యుత్తమగ్రంథము భగవద్గీతా భాష్యము పంతులుగారికి

దేశభక్తియేగాక దైవభక్తికూడ బరిపూర్ణముగ గలదు. వీరికి భగవద్గీతలు నిత్యపఠనీయగ్రంథము. అర్జునునకుధర్మసందేహ ముద్భవించినపుడు శ్రీకృష్ణుడు చెప్పినవాక్యములే భగవద్గీతలు. సారవంతములు. ఉపనిషదర్థ భూయిష్ఠములు. సాధారణుల కవి యగ్రాహ్యములు. అందుచే నాగీతలకు బ్రత్యేక వ్యాఖ్యానములు బయలుదేరినవి. ఈ వ్యాఖ్యానకర్తలలో ముఖ్యులు శ్రీ శంకర భగవత్పాదులవారు. వీరద్వైతపర ముగ గీతాభాష్యమును రచించిరి. పిదప శ్రీరామానుజా చార్యులవారు విశిష్టాద్వైతపరముగ భాష్యమును రచించిరి. వీరి పిదప మధ్వాచార్యులుగారు ద్వైతపరముగ భాష్యమును రచించిరి. కడపట శ్రీబాలగంగాధరతిలక్ మహాశయుడు వేఱొక గీతాభాష్యమును రచించెను. పంతులుగారుకూడ వేఱొక భాష్యమును వ్రాసి ప్రకటించిరి. మహాసముద్రము పాత్రోచితజలము నొసంగినట్లె భగవత్ప్రసాదమైన గీతా భాష్యకర్త బుద్ధిసూక్ష్మత గ్రహింపగలిగినంత రహస్యమునే యొసంగుచుండును. ఈ గ్రంథరచనమునుబట్టి పంతులుగారి దైవభక్తి యాస్తిక్యబుద్ధి ద్యోతకము లగుచున్నవి.

బెజవాడ

చాలకాలముక్రిందట బంతులుగారు బెజవాడయందు నివాసమేర్పఱచు కొనదలచిరి. ఒక్కనివాసమేగాదు. ఆంధ్ర పత్రికను మద్రాసునుండి మార్చవలెననికూడ వారు తలంచు కొనిరి. ఇందులకు గారణము ఆంధ్రరాష్ట్రమునకు బెజవాడ ముఖ్యపట్టణమగునని వీరికి నమ్మికయుండెడిది. పంతులుగా

రాంధ్రరాష్ట్ర నిర్మాణమునకు జేయుచున్న కృషికి ఫలిత ముగా బెజవాడ రాజధాని యగునని తలంచిరి. మంద్రాసులో నున్న సౌకర్యము లన్నియు బెజవాడకువచ్చినగాని దినపత్రిక ముద్రింపించుట కవకాశ ముండదు. అందుచే బంతులుగారు వార్తాసంఘమువారిని బ్రశ్నింపగా వారు బెజవాడలో నొక ప్రత్యేక కార్యాలయముబెట్టి పంతులుగారికి వార్తల నంద జేయుట కంగీకరించిరి. ఆకారణమున బంతులుగారు బెజవాడలో భవన నిర్మాణమునకు బ్రారంభించిరి. వారి కొక వసతిగృహము, పత్రికాలయమున కొక ప్రత్యేక భవనము కట్టిరి. వీనికి వేలాదిగ ఖర్చైనది. తుదకు వార్తాసంఘము వారు ప్రత్యేక కార్యాలయమునుబెట్టి వార్తల నందజేయుట కవకాశ ముండదని తెల్పుటచే బంతులుగారా యుద్యమ మును విరమించుకొనిరి. వసతిగృహమున వారే కాపుర ముండుటకును, వేఱొక భవనమును దుర్గకళామందిరమును బెట్టుటకును నిశ్చయించుకొని యట్లుచేసిరి. ఆ వసతిగృహము నందే తమ కూతునకు 2-5-1928 సం॥రం తేదీని మహా వైభవముగ నెనుబదివేలు వెచ్చించి వివాహము గావించిరి.

శ్రీ బాగ

శ్రీబాగుభవనము మద్రాసులో, మైలపూరునందు లజ్ చర్చిరోడ్డులో పంతులుగారి వసతిగృహము. ఈభవనము కొన్నియెకరముల స్థలములో గట్టబడిన విశాలమగు రమ్య మైన దివ్యభవనము ఈభవన మాంధ్రరాష్ట్రముయొక్క

వైకృతకు మూలస్థానమై యలరారిన దగుల చరిత్రాత్మక భవనమై యలరారినది. ఈభవనములో నాంధ్రరాష్ట్ర సమస్యలు పెక్కులు పరిష్కరింపబడినవి. సర్కారాంధ్రులకును, రాయలసీమ యాంధ్రులకును నభిప్రాయభేదములు వర్ధిల్లినవి. ఇందులకు బాధ్యులు సర్కారాంధ్రులుగాని రాయలసీమ యాంధ్రులుగాని కారు. రాయలసీమవారు సర్కారాంధ్రులపై నీ నెపమును ద్రోయ జూచుచున్నారు. ఆంధ్రమహాసభలోని వివాదములు పెంపొందినవి. ఇట్టి వివాదము రాష్ట్రసిద్ధికి ప్రతిబంధకమని సర్కారాంధ్రులు గుర్తించిరి. సఖ్యమునకు విశ్వప్రయత్నము గావించిరి. అప్పుడే శ్రీబాగుపాక్టు పుట్టెను.

యాస్తులు

అమృతాంజనము, ఆంధ్రపత్రిక తంబుచెట్టివీధిలోని యాంధ్రపత్రికాలయము, బెజవాడలోని పెద్దవసతిగృహము, దుర్గకళామందిరమును, మద్రాసులోని శ్రీబాగుభవనము, కృత్తివెన్ను గరికెపూడి మాంట్లగ్రామములో విశేషముగా వ్యవసాయపుభూమి కలదు. కూనూరులో విశాలహర్మ్యమొక్కటి గలదు.

ముగింపు

శ్రీనాగేశ్వరరావు పంతులుగారాంధ్రులలో నొక యదృష్టవంతుడు, దయాంతఃకరణుడు. పంతులుగారి నెఱుగని వా రాంధ్రులలో లేరు. ఆంధ్రదినపత్రికవలననో, అమృతాం

జనమువలననో ప్రతియాంధ్రుడు వారి మూర్తిని కలిసికొనియే యుండును. వారియౌదార్యము, వారిగుణవిశేషములు వినిన ప్రతియాంధ్రుని హృదయ మానంద మొందియే యుండును.

పంతులుగారిని నేను కారాగారమున కలిసియుండు నప్పటినుండియు మద్రాసు వెళ్ళినప్పుడెల్ల వారిని సందర్శించు చుండెడివాడను. వారికి నాయందుగూడ వాత్సల్యము మెండు. నాకు సాముద్రిక మభిమానవిద్య యని వారికి దెలియును. నా వ్యాసములను తమ భారతియందు బ్రకటించు కొనుట కనుజ్ఞ నొసంగిరి. వారియనుజ్ఞ ప్రకారము భారతిలో నొక్కసంవత్సరము నాసాముద్రికవ్యాసములు ప్రకటింపబడి నవి. పంతులుగారిని కలిసికొనినప్పుడెల్ల "మీవ్యాసములు నేను జాగ్రత్తగా జదువుచున్నాను. మీకృషికి సంతోషించు చున్నాను. మీవ్యాసములు గ్రంథరూపమున దీసి ప్రకటింపవల దము" అని తెల్పెడివారు.

ఆంధ్ర దేశోద్ధరణకృత్యము లనేకములు వీరు చేసి యుండుటచే వీరికి దేశోద్ధారకబిరుదమును 1922 సం॥రమున నాంధ్రమహాసభ యొసగినది, వీరివితరణమునకు గాంధిమహాత్ముడు విశ్వదాతయను బిరుదము నిచ్చెను. ఆంధ్రవిశ్వ విద్యాలయము వారు వీరిపాండిత్యమునకు కళాప్రపూర్ణ బిరుదమును 2—12—1937 సం॥రమున నొసంగిరి. వీరి నామాంకిత ముగ మాంబళమున నొకవీథి నిర్మింపబడినది. జయపురాధీశ్వరులు వీరి చిత్రమును బహిరంగపఱచిరి.

1937 సం॥ రము నుండియు బంతులుగారు రాజయక్ష్మవ్యాధివలన బాధపడిరి. పట్టణవాస్తవ్యులకు సహజముగ వచ్చు స్త్రీవ్యాధి వయసు గడచినపిదప బంతులుగారికి వచ్చుటచే తగ్గలేదు. ది 11—4—1938 సం॥రం బహుధాన్య నామ సం॥రం చైత్రశుద్ధ ద్వాదశీ సోమవారము మధ్యాహ్నము 2½ గంటలకు బంతులుగారు లింగసాయుజ్యమును బొందిరి. నాడు నేను మదరాసులో నుండుట తటస్థించినది. 12—4—1938 తేదీని వారి భౌతిక దేహమును జూచుటకై వారిమిత్రులు బంధుగులు మొదలగువారు వారిని కడసారి గుర్తించిరి. నేనుకూడ వెడలితిని. వారినిజూచి వచ్చుటయేగాక వారిభౌతిక శరీరమును మోయువారిలో నేనొక్కడనైతిని. అంత్యక్రియలు పూర్తియగువరకు వచ్చుటనే యుండి పిమ్మట శ్రీ సాంబమూర్తిగారితో బయలుదేరి బసకు జేరుకొంటిని. పరమేశ్వరుడు వారి యాత్మకు శాంతి నొసంగుగాక.

ఆంధ్రుని సంతాపము

ఈ దుర్వార్త చెవిని బడినది సరిగా మూడుగంటలకు వార్త వినినపుడేగాదు, అక్కడికిబోయి చూచినపుడుకూడ బంతులుగారి మరణమును శంకింప వలసివచ్చినది.

డెబ్బదియేండ్ల పండుముసలియైనను, రెండేండ్ల నుండియు ననారోగ్యపీడితుడైనను, వారిముఖము వడివాడలేదు చెప్పలేని భావుకత్వమును, పరమాశయములను జీర్ణించుకొనిన దివ్యకళ తాండవించుచున్నది.

ఏమియున్నది ? అంతయు నైనది. ఆంధ్రభాను డస్త మించినాడు. ఆంధ్రసాహితీక్షేత్రమునకు గఱవు పట్టినది.

ఎంత బిగబట్టుకొనినను తల్లియు దండ్రియు జనిపోయిన నాడుకూడ నేడుపురాని నాకు ఎందులకో యప్రయత్నముగ నశ్రుకణములు రాలిపడినవి.

పెద్దలు, పిన్నలు, స్త్రీలు, పురుషులు, మంత్రులు, జవానులు, అందఱును వచ్చిరి.

కంట నీరు పెట్టనివాడు కాన రాలేదు.

ఆంధ్రులు అఱవలునుగూడ—

ఈ పిడుగువంటివార్త తెలియగనే యాంధ్రదేశమే కాదు యావద్భారతదేశముగూడ దల్లడిల్లిపోయినది.

అవతారపురుషుడగు పంతులుగారి యస్తమయముతో నొక మహాజ్యోతి చల్లారినది.

ఒక కల్పవృక్షము కూలిపోయినది.

ఒక మధురకోమలస్వర్ణసుమము రాలిపోయినది.

ఒక జాజ్వల్యమాన నక్షత్ర మంతర్థాన మొందినది.

అఖిలభారతావని అంధకారావృతమైనది.

శా. శ్రీశర్వాణిని జుట్టి నృత్తరచనాశృంగారియై శృంగర
ధ్యాళింజానము మువ్వలో ప్రణవనాదంబౌ వృషస్వామి
యున్ । గాశీనాథుని వంగడంబునను వంకల్లేని జాబిల్లి నా
గేశాఖ్యంబు మహస్సులో గొనెడుగా కెంతేఘృణాపీనయై.

—విశ్వనాథ.

ఒక మాట

విద్య నిగూఢగుప్తమగు విత్తము. ఇట్టివిద్యను బొందిన మానవుడు సర్వత్ర పూజ్యుడు. మహదైశ్వర్యసంపన్నుని మన స్తాపము, చోరభయము, ధనాభిమానము నిజమైన విద్యావంతున కుండవు. మేధావికి ధనముకన్న విద్యయే ప్రధానము.

మేధావి దృక్పథము వేఱు-ధనికుని దృక్పథము వేఱు-మేధావిసృష్టి ఆధ్యాత్మికసంబంధమై సృష్టిరహస్యముల దెలిసికొని యానందించుచుండును. ధనవంతుడో ఆధిభౌతిక దృష్టి గలిగి సృష్టిరహస్యముల దెలిసికొనలేక అహంకార మమకారములతో దుఃఖభాజనమైన జీవితమును జీవింపుచు విచారించు చుండును.

మేధావి యైనంతమాత్రమున ధనాభిలాష నశింపక పోవచ్చును. ధనార్జనముగూడ జీవితసాధనముగ జూచుకొన వచ్చును. అంతమాత్రమున నది దోషమని చెప్పుట సాహాస మనవచ్చును. పట్టాభి మేధావి. ఆర్జనపరుడు కూడా——

౨

డాక్టరు భోగరాజు పట్టాభిసీతారామయ్య

మే ధా వి

డాక్టరు పట్టాభి గుండుగొలను వాస్తవ్యుడు. ఈగుండుగొలను పశ్చిమగోదావరిజిల్లాలో యేలూరు తాలూకాలోని ఒక పల్లెటిగ్రామము. ఈత డీగ్రామమునందు బాల్యములో నుండెడివాడు. ఈతని తండ్రిగారు గ్రామకరణము. మంచి పలుకుబడి గలిగి యుండెడివాడట, చిన్నతనమునందు కొలది సంవత్సరములు మాత్రమే ప్రాథమికవిద్యవఱకు గుండుగొలనులో చదువుకొనెను. పిదప యేలూరులోను బందరులోను విద్య నభ్యసించెను. పట్టపరీక్షలు మద్రాసులో జదివి యుత్తీర్ణ డయ్యెను. వైద్యవిద్యయందుగూడ నచ్చటనే యుత్తీర్ణుడై బందరు జేరుకొని యక్కడ తనవృత్తిని నెలకొల్పుకొని యుండెను; ఈత డాంధ్రదేశమందలి మేధావులలో నొకడు.

బా ల్య ము

డాక్టరు పట్టాభి మొదట విశేషభాగ్యవంతుడు గాడు. గుండుగొలనునందే కరిణీకముతో కాలక్షేపము చేయుచు స్వల్పజీతముతో సంతుష్టినందికుటుంబపోషణము చేసికొనుచు గౌరవ ప్రపత్తులతో జీవితమును గడపుకొనుచున్న యొక సామాన్యగృహస్థుని యింటబుట్టిన పట్టాభి సమయోచితశష

ములననుభవించుచు శ్రమనొందుటకు సంశయింపక శ్రద్ధ మెయి చదువుకొని వృద్ధిలోనికి వచ్చియున్నాడు; బాల్యమందు కష్టనిష్ఠురము లనుభవించినవారు వయసు వచ్చిన పిదప భాగ్యవంతులై పేరుప్రఖ్యాతుల గడించుకొనుట లోక సామాన్యవిషయము; ఈత డేలూరులో చదువుకొనుచున్నప్పుడు విశేషమైన దుస్తులు లేక పోవుటచే కష్టపడి యుదుకుకొనుచు కాలక్షేపము చేసితినని పట్టాభి మిత్రులతో చెప్పినట్లు మిత్రుడు నిడదవోలు వెంకట్రావు పట్టాభినిగూర్చి వ్రాసియున్నాడు; పట్టాభి శ్రమనొందుచున్నను నాతని సునిశిత బుద్ధిమాత్రము మొక్కవోలేదు; కష్టపరంపరలచే సాన పెట్టబడి ప్రకాశించిన బుద్ధి మంచి వాడి గలిగి ప్రకాశించును; బాల్యదశలో మహైశ్వర్యవంతులై గుఱ్ఱపు బండ్లలోను మోటారులలోను పాఠశాలలకు బోయి విద్యనభ్యసించినవారు మహామేధావులు మాత్రము గాజాలక భోగలాలసులై జీవితముల బాడొనర్చుకొందురు; పట్టాభి మొదటిశ్రేణిలోనికి జేరినవాడు; మహైశ్వర్యవంతులశ్రేణిలోనికి మొదటి బాల్యావస్థలో జేరినవాడు కాకపోవుటచే శ్రమపడి చక్కగ జదివికొని మొదటితరగతిలో నుత్తీర్ణుడగుచు తద్ద్వారమువచ్చిన ధనముతో పైతరగతులలో ప్రవేశించి చదువుకొనుచు నభివృద్ధిలోనికి వచ్చియున్నాడు.

ఏలూరునందలి పరీక్షలలో నుత్తీర్ణుడై యిక చదువుకొనుట కవకాశము లేకపోవుటచే బందరున కేగి యచ్చట నోబుల్ కాలేజీలో పైతరగతులయందు ప్రవేశించి రఘుపతి వేంకటరత్నము నాయుడు గారివద్ద చదువుటకు మొదలిడెను.

ఆవిద్యాభ్యాస కాలమందు నాయుడుగారు పట్టాభియందు ప్రత్యేకాభిమానము జూపి యాదరించెడివా రట. నాయుడు గారు మంచి యాంగ్లభాషాజ్ఞాని. మంచి యుపన్యాసకుడు. విద్యార్థుల యందు దయగలిగి వారి యోగక్షేమముల నర యుచు విద్య గఱపుచుండెడివారు. ఇది నాయుడుగారిలో నొక ప్రత్యేకలక్షణము. ఇట్టి ప్రత్యేకలక్షణములు గల నాయుడు గారు విద్యార్థుల నభిమానముతో జూచుచున్నప్పుడు మేధా వియై శ్రద్ధాళువై చదువుకొనుచు వచ్చిన పట్టాభిపై ప్రత్యే కాభిమాన ముంచుట వింత గాదు. అట్టిది లేకుండిన వింతగ నుండును. 1896—97 సంవత్సరములలో ఎఫ్. ఏ. పరీక్ష యందు ప్రథమశ్రేణిలో నుత్తీర్ణుడై సింగరాజు సుబ్బారావు గారి స్కాలర్‌షిప్పువల్ల మద్రాసు క్రిష్టియన్ కాలేజీలో బి. యే. చదువుటకై వెళ్ళెను.

ఈతడు చెన్నపట్టణము వెళ్ళిన ప్పటికే మంచి వాక్ప్రౌ ఢిమ గలిగి యుండెడివాడు. తర్కవితర్కములలో నందెవేసిన చేయి. హిందీ, ఉర్దూభాషలు ఆంధ్రాంగ్లభాషలు నతనిజిహ్వా గ్రమందు తాండవ మాడుచుండును. ఈత డన్నిభాషలలో నొకమాదిరిగా నుపన్యసింపగల శక్తివంతుడు. పట్టాభి తెలుగున నుపన్యసించునపుడు పదములకై తడవుకొనుట సమయస్ఫూర్తి లేకుండుట మొదలగు లోపములు లేవు. ఎట్టివా డెదురుగ నిల్చినను వానిని తనమాటలపటిమచే శక్తి సామర్థ్యములచే నోడించును. సమయస్ఫూర్తి తొణుకులాడు చుండుటచే సామ్యములు, జాతీయములు తమంత తాము వచ్చి యవసరమున్నచోట దొరలుచుండుటచే నెటటివానిని

చిత్తుచేసి జీతో౽స్మి యనిపింపగల మహాసామర్థ్యము గలవాడు మనపట్టాభి. ఇట్లా యూరితేరిన యుపన్యాసకుని లక్షణములు పట్టాభిలో చిన్నతనమునుండియు ద్యోతక మగుచుండెను. పట్టాభి వట్టి యావేశపూరితు డగు నుపన్యాసకుడు కాడు. వానిలో నావేశము తక్కువ. ఆర్థికశాస్త్రవేత్త కావేశ ముండదు. అన్నివిషయములు సావకాశముగ చక్కగ విమర్శనపూర్వకముగ ముందువెనుకలకు బేరీజులు వేసికొనుచు చెప్పవలసినదానిని వదలివేయకుండ నుపన్యసించుచు నవసరమైనది చెప్పకుండ వెఱ్ఱియుత్సాహముతో నావేశముతో నోడలు మరచి సివాలాడునట్లుగా గాకుండ దిద్దుబాట్లు హంసపాదులు లేనివిధమున నుపన్యసించునప్పుడే యుపన్యాసకుని యుపన్యాసము రక్తికట్టును. సభ్యు లానందింతురు. ఉపన్యాసమువలన ప్రయోజనము కాన్పించును. అట్టి యుపన్యాసములే వినవలయునను కుతూహలము ప్రజలకు గలుగుచుండును. అట్టి యూరితేరిన రూపాయకు పదియాగణాలు విలువగల యుపన్యాసకుడు మనపట్టాభి. ఇట్టి యుపన్యాసకుడుగ పట్టాభి విద్యార్థిదశనుండియు వన్నె కెక్కినాడు.

విద్యాభ్యాసము

పట్టాభి క్రిష్టియన్ కాలేజీలో బి. ఏ. యందు తీర్ణుడై యం. బి. యస్. పరీక్షకు చదివి యందు విజయమునొందెను. ఈతడు చదివినది వైద్యము. అభిమానవిద్యలు మాత్రము దేశచరిత్ర, ఆర్థికశాస్త్రములు. వైద్యవిద్యయం దారతేరినవాడు

దేశచరిత్రయం దసమాన పాండిత్యప్రకర్ష కలిగియుండుట చూచుచున్నాము. బి. డి. బాసు అను వంగదేశీయుడు, ఇంగ్లాండు వైద్యపరీక్షకుబోయి యచ్చట దేశచరిత్ర సంబంధమైన రికార్డుల నన్నిటిని గాంచి వలసిన విషయముల సేకరించికొని నిజదేశమునకు తిరిగి వచ్చినపిదప Rise of the-christian Power in India అను హిందూదేశ చరిత్రమును నొక మహోత్కృష్ట గ్రంథముగా నొనరించి ప్రకటించి దేశజుల మన్ననలకు పాత్రుడైనాడు. ఆ గ్రంథమును చదివినవారు 'బాసు' వైద్యుడని తలపరు. అత డింగ్లాండున కీగ్రంథమును రచించుటకే పోయియుండునని తలంచెడివారు గూడ గలరు. 'బాసు' యీ చరిత్రగ్రంథమును రచించినట్లె డాక్టరు పట్టాభి 50 సంవత్సరములనాటి కాంగ్రెసు చరిత్రను రచించి ప్రకటించెను. వైద్యశాఖలో పరిశ్రమచేయువారు పెక్కండ్రు దేశాభిమానపూరితులై మహాత్యాగులై రాజకీయములలో ముందంజవేయుచు కారాగారముల కేగుటకు సంసిద్ధులైయుండుట దేశమునం దెల్లెడల గాంచగలము. జాతీయోద్యమము విజృంభించినపుడు మొకటిపిలుపునకు సమాధానమిచ్చువారు వైద్యులు. న్యాయవాదులకంటె విద్యార్థులకంటె వైద్యుల సంఖ్య యెక్కుడుగ జాతీయనాయకులలో కనబడును. ఇట్టి వైద్యు సంఖ్యలోనివాడే పట్టాభి.

వి వా హ ము .

కాకినాడ కాపురస్థులును, మంచి న్యాయవాదులును గౌరవనీయులుగు కుటుంబమునకు జెందినవారును నగు గంజాం

వెంకటరత్నము పంతులుగారికి పుత్రికాసంతానమేగాని పుత్రసంతానములేదట. ఈ వెంకటరత్నము పంతులుగారు సుప్రసిద్ధులగుటచే వీరివీధికి వీరియింటిపేరే పెట్టియున్నారు. అది గంజాంవారివీధి. కాకినాడలో హైరోడ్డుమీదనున్న పెద్ద మసీదు ప్రక్కనుండి పశ్చిమముగా కాలవగట్టువఱకును బోవు వీధికే గంజాంవారివీధియని పేరు.

ఈ వెంకటరత్నము పంతులుగారు మంచి పలుకుబడి కలవారగుటచేతను న్యాయవాదవృత్తియందు బాగుగారాణించినవారగుటచేతను, తమపుత్రికలను విద్యావంతులును ధనవంతులునగు వరుల కీయ సంకల్పించుకొని విశేషపరిశ్రమల జేసిరి, కాని వారికంటి కానినవా రొక్కరును కనబడలేదు. అనవసరముగ తిరుగుట కార్యకారి కాదని నిశ్చయించుకొని చెన్నపట్టణమునకు వెడలి వివిధకళాశాలలలోని విద్యార్థుల నరసి యరసి తుదకు క్రిష్టియన్ కాలేజికివచ్చి యచ్చట బి.ఏ. చదువుచున్న పట్టాభినిజూచి యాతని మంచి చెడ్డలనెల్ల నెఱిగికొనిరి. ధనము లేకుండుట యొక లోపముకాదనియు విద్య కులము గుణముసుండిన జాలుననియునిశ్చయించుకొని వెంటనే పట్టాభికి తనకూతు నొసగి వివాహము చేయుటకు నిశ్చయించుకొని యీ వార్త పట్టాభిగారిబంధువుల కెఱుకపఱుప వారును నంగీకరించిరట. అప్పుడు కాకినాడలో గొప్పవైభవముతో వివాహము జరిగినది. పట్టాభిజీవితమున కిదియొక మార్పును తీసికొని వచ్చినది. ఈ వివాహము మూలమున నున్నతవిద్య నభ్యసింప వీలుచిక్కినది.

వైద్యము

పట్టాభి వైద్యవిద్యలో నుత్తీర్ణుడై బందరువచ్చి యచ్చట వైద్యమును వృత్తిగా జేసికొని జీవించుట కారంభించెను. వైద్యమునందు పెద్దపరీక్షల నిచ్చియుండుటచే సమర్థుడైన వైద్యుడని ప్రజలు వీనియం దాదరము జూపుచుండెడివారు. త్వరలోనే ధనము విరివిగ వచ్చుట ప్రారంభమైనది. అనుభవమునుబట్టి మంచిమంచి రోగులకు కేసులను బట్టి చికిత్సచేసి రోగులకు స్వస్థత చేకూర్చుచుండెడివారు. రోగనిదానములో పట్టాభి ప్రముఖుడని బందరులోని మిత్రులు చెప్పుచుందురు. వైద్యము వృత్తిగాపెట్టుకొనినను ధనార్జనమే జీవితపరమావధిగా బెట్టుకొనక, ఔదార్యమును జూపుచు కరుణార్ద్రహృదయుడని పేరును సముపార్జించుకొనినాడు. వైద్యులకు ముఖ్యముగ కావలసిన లక్షణములలోనిది ప్రధాన లక్షణము. ఈ వైద్యకాలమున నీతడు మంచియాస్తినిగడించెను. పట్టాభి వైద్యవిధానమం దెట్టిలోపమును లేదని పలువురు దెల్పిరి. రాయవెల్లూరు జైలులోనే నీతనితో నున్నప్పుడు ఈతడు తఱచుగ వైద్యానుభవములగూర్చి చెప్పుచుండెడివాడు. మా కాచెరసాలయొక పాతశాలయైనది. పట్టాభి కూరలు తఱుగుటకై వంటశాలకు వచ్చుచుండువాడు. ముట్నూరి కృష్ణరావు, పట్టాభి, నాగేశ్వరరావు పంతులు, తిరుమలరావు మొదలగు ప్రముఖ లొక్కచో జేరుచుండెడివారు. వీరు పాతశాలలో జేరి పట్టాభిని కృష్ణరావును విశేషములడిగి, వారు చెప్పినవిషయములను శ్రద్ధమెయినాలించుచుండెడి

వారు. ఇట్టి మహామహుల నితోప్యన్యాసములు వినుటకు వచ్చెడి సత్యాగ్రహుల కిది యొక పాఠశాలయని సంతోషించెడివారము. ఇంతమంది పెద్దల సమావేశ మొక్కచోటనే స్థిమితముగ వేఱుపని లేనిచోట దొరకుట సత్యాగ్రహఖైదీలకు గుడ్డిలో మెల్లవలె కనబడుచుండెడిది. ఈ యవకాశము ను పోగొట్టుకొనక యుపయోగపఱుచుకొన దలచినవారి కిదియొక విద్యాస్థానమై యలరారినది. ఆ సమయమున రాయవెల్లూరు జైలులోనున్న రాజకీయఖైదీలు వీరిసాన్నిధ్యము లభించుటచే నదృష్టవంతులైరి.

జా తీ యో ద్య మ ము లు

1906, 1907 సంవత్సరములలో వచ్చిన బంగాళాదేశ విభజనము మూలముగా బయలుదేరిన 'వందేమాతరం' అలజడి దేశమంతటను వ్యాపించినది. ఈయలజడి మన యాంధ్రదేశ మంతకు నలముకొనినది. ముఖ్యముగా కాకినాడ, రాజమండ్రి, బెజవాడ, బందరు మొదలగు గ్రామములలో నీసంచలన మెక్కుడైనది. ప్రజలలో నొకవిధమగు నూతనచైతన్యముత్భవించినది. దీనిపర్యవసానమున తాత్కాలికలాభ మేమియు లేకున్నను ప్రజలదృష్టిని దేశీయవస్తునిర్మాణమునకును జాతీయవిద్యాభినివేశమునకును బురికొల్పినది. ఆ కాలమునందే స్వదేశీమూవ్మెంటు విదేశవస్తు బహిష్కరణముకూడ పొడసూపినవి, జాతీయవిద్యాలయములు పెక్కులుబయలు దేరినవి,

అట్లు బయలుదేరినవానిలో రాజమహేంద్రవరమునందును బందరు నందును ప్రవర్ధమానమైనవి. ఈరెంటింటిలోను బందరు జాతీయకళాశాల యభివృద్ధిలో నున్నది. ఇందులకు కారణము బందరు జాతీయకళాశాలకు కోపల్లె హనుమంతరావు పంతులు, డాక్టరుపట్టాభి, ముట్నూరి కృష్ణరావు, వల్లూరి సూర్యనారాయణగార్లు, కలిసి యీ యుద్యమమును లేవనెత్తి యీసంస్థ జయప్రదముగ కొనసాగుటకు విశేషధనమును సమకూర్చి యీ సమకూర్చిన ధనమును జాగ్రత్తగ విని యోగపఱచుచు కళాశాలను సర్వవిధముల నభివృద్ధిలోనికి దీసికొని వచ్చుటయే. అందులో పట్టాభి కొన్నినాళ్ళు పాఠములు చెప్పుటకూడ తటస్థించినదని పెద్దలు చెప్పుదురు.

ఈ జాతీయోద్యమము మొదట విజృంభించినదిగాని యిది స్థిరమైనదిగా నిలిచి పోలేదు. వంగదేశమును విడదీసిన కొలది సంవత్సరములకే యీ విభజనమును రద్దుచేసి మరల నొకటిగ నొనర్చిరి. అందుచే నీబంగాళాసమస్య బంగాళముననే యంతరించినది. ఈ యుద్యమమున పనిచేసిన యాంధ్రరాష్ట్రము మాత్ర మెదుగుబొదుగులు లేక యారీతినే నిలిచిపోయినది. కాని దీనివలన దేశాభిమానులు కొందఱు ప్రతిమండలముననను లెక్కకు తేలిరి. అట్లు లెక్క తేలుట యటు ప్రభుత్వమునకు నిటు దేశమునకునుగూడ మంచిదైనది. ప్రభుత్వదృష్టిలో నీపనిజేసిన కొందఱను విరోధివర్గములో జేర్చుకొనుటయు, దేశాభిమానుల దృష్టిలో నాప్తవర్గములో

జేర్చుకొనుటయు జరిగినది. ఈ క్లిష్టపరిస్థితిలో తేలిన జాతీయాభిమాను లందఱు యావజ్జీవమును దేశాభిమానులుగనే నిలిచిపోయిరి. వారి యకలంక దేశభక్తి, నిష్కపట ప్రజాసేవ, వినిగ్మల స్వరాజ్యాభిమానము. ప్రజ కాదర్శప్రాయమై నిలిచిపోయినది. మన పట్టాభి యట్టివారిలో నొక్కడు.

స్థానిక పదవులు

పట్టాభికి స్థానికపదవులన్న తలనొప్పి. మనపై విదేశ ప్రభుత్వ మధికారములో నున్నంతకాలము మన మేస్థానములలో నుండినను,నిక్కమైన ప్రజాసేవ చేయజాలమని యాతని యభిప్రాయము. అందుచేతనే పట్టాభి గ్రామ, మండల, రాష్ట్ర సభలలోగాని కేంద్రశాసనసభలలోగాని ప్రవేశించలేదు. అట్లు ప్రవేశింపవలయుననిన ధనములేక, తావులేక, అవకాశములేక అర్హతలేక మానలేదు. వానిపైనున్న యేవగింపుచే నాత డా దరికిపోలేదు. ఆప్రశంస చేయలేదు. ఆవాంఛ యాతనికి కలనైన కలుగలేదు. కాని మిత్రుల ప్రోత్సాహమున నతడు బందరులో మున్సిపలు కౌన్సిలులో సభ్యుడుగ బనిచేసెను. ఆ సభలలో విశ్వాసముండి వెడలినవారి నాతడు వలదని వారింపలేదు. కాని యాత డాప్రయత్న మెన్నడును జేయలేదు. ఆ పదవుల స్వీకరించి బనిచేయుచున్నవారికి కోరినప్పుడు సంకోచింపకుండ వారికి వలయు సాహాయ్యము నాతడు చేయుచు వచ్చెను. ప్రజాపక్షమునపనిచేయువారి కాతడిచ్చినసాహాయ్యమపారము. రాజ్యాంగవిధానమును నడుపుచున్న ప్రధాన

మంత్రికి తెలియని పెక్కువిషయములు పట్టాభికి తెలియును. ఆదోషములేవియో. అవి యెందుచే వచ్చినవియోకూడ నకారణముగ పట్టాభి చెప్పగల శక్తిగలిగి యుండెను. ఇంతకును ముఖ్యమైనదొక్క విషయము. శాసనసభలో పనిచేయుచున్నవారికి పట్టాభి సలహాలను, సహాయ్యమును ప్రజోపకారకములగు విషయములందే యొసంగుచుండువాడు గాని ప్రభుత్వమున కుపకరించు నట్లొసగియుండలేదు. ప్రజాసంస్థలలో గూడ నాత దధ్యక్షపీఠమలంకరించినవాడు గాడు. ఎల్లరకు సలహాల నొసంగుటయే యాతనిపని. కార్యములు సక్రమముగ జరుగుటయే యాతని యభిప్రాయము. కాని యధ్యక్షపీఠముపై నెక్కి గద్దరించుట నాత డిష్టపడడు. అట్టి దానివలన లాభముండదని యాతడు బేరీజు వేసినట్లు చెప్పుచుండును. పట్టాభి శాసనసభ్యులకు చేసిన పనులనుగూర్చి మిత్రుడు నిడదవోలు వెంకటరావు 23—7—44 ఆంధ్ర పత్రికలో నీ దిగువ విధమున వ్రాసియున్నాడు.

"రాష్ట్రవ్యవహారసంబంధములగు చట్టములు శాసనసభలో ప్రవేశపెట్టబడి నప్పుడు వాని సంబంధమగు చర్చయీ సభలలో సాగుచున్నప్పుడు వానికి సంబంధించిన విషయముల నన్నింటిని పూర్వాపరసందర్భములను క్రోడీకరించి వివరములతో లెక్కలతో సహా సమకూర్చుచూ ప్రజాప్రతినిధులగు శాసనసభ్యుల కందజేయు టాతనికి చాలకాలము నుండి పరిపాటైపోయినది. అప్పుడప్పట్లో చెన్నపురి చట్టసభ్యులుగా నుండిన గంజాం వెంకటరత్నం పంతులు

కృత్తివెంటి పేర్రాజు పంతులు, మోచెర్ల రామచంద్రరావు, శ్రీరాజా కొచ్చెర్లకోట వెంకట కృష్ణారావు బహద్దరు మొదలైన పెద్దలు తమవాదములను బలపఱచుకొనుటకు రావలసిన సాధనసామగ్రిని పట్టాభివల్లనే పొందుచు అనేక ముఖ్యవిషయములను తెలుసుకొంటూండే వారట.''

హోంరూలు లీగు

1917 సంవత్సరప్రాంతమందు వచ్చిన యానిబిసెంటుగాని హోంరూలులీగు తిరిగి దేశమునంతను కలవరపఱచినది. ఈలీగుపనికూడ స్థిరమైనది కాకపోయినది. ఇదికూడ నొక తరంగమువలె వచ్చి కొన్ని నెలలు దేశము నలజడిపెట్టి యంతరించినది. ఈ యాందోళనమున పెద్దలైనవారు కొందఱేకలుగ జేసికొనుటచేతను ప్రజాసామాన్యములోనికి యీసంస్థ వ్యాపింపక పోవుటచేతను త్వరలో నశించి పోయినది. ఈ సంస్థలో గూడ మనపట్టాభి యభిరుచిని జూపించి పనిజేసినాడు. ఈతడు జేసినపనికి బెసెంటు సంతసించినది. కాని యెట్టివారు పనిచేసినను ప్రయోజనముమాత్రము లేకపోయినది. ఈసంస్థ యెంత త్వరలో వ్యాప్తిలోనికి వచ్చినదో యంతత్వరలోనశించిపోయినది. కాని యిట్టి చిన్నచిన్న సంస్థలుబయలు దేరియొక్కలాభముసుమాత్రము కలుగ జేసినవి. అది యేమనః అప్పటికిరానున్న కాంగ్రెసు మహాసంస్థకు సేవకులను నిర్మాణము చేసిపెట్టినవి. ఈ హోంరూలులీగు జాతీయోద్యమములలోని రెండవతరం

గము. ఈ 1917 వ సంవత్సరములో నాంధ్రరాష్ట్రోద్యమము తీవ్రరూపము దాల్చినది. పెక్కుసభలు జరుపబడినవి. రాష్ట్రమునందీసమస్య ప్రధానస్థానము నాక్రమించినది. ఈ యుద్యమమును పురస్కరించుకొని పట్టాభి గొప్పసేవ జేసి యున్నాడు. ఈ యాంధ్రరాష్ట్రసమస్యలో కలుగజేసికొని పనిచేయుట కిదే ప్రారంభము. అప్పటినుండియు నతని నాయకత్వమున కొంతవఱకు పనిసాగినది.

జన్మభూమి

పట్టాభి యెట్టి యుపన్యాసకుడో యట్టి వ్రాతకాడు ఆతని నిర్దుష్టమైన భాష పత్రికారచనమున కనుకూలమైన భాష. పెక్కండ్రు విద్వాంసులచే నామోదింపబడినది. పట్టాభి వ్రాతలన్నియు పత్రికాముఖమున వెలువడుచుండెడివి. ఈ పత్రిక మచిలీబందరునుండియే ప్రకటింపబడెడి యాంగ్ల వారపత్రిక. ఇది మంచి చందాదారులసంఖ్య గలిగి వెలువడుచుండెడిది. పట్టాభిమూలమున నీ జన్మభూమి దేశములో మంచిప్రచారము చేసినది. ఈ జన్మభూమివలన పట్టాభి దేశములో మంచి ప్రచారములోనికి రాగలిగినాడు. బందరునుండి బయలుదేరిన రెండు వారపత్రికలు ప్రజాదరమును బడసి వర్థిల్లుచుండెను. మొదటిది యాంగ్లపత్రిక, పట్టాభిగారి జన్మభూమి; రెండవది తెనుగుపత్రిక. ముట్నూరి కృష్ణరావుగారి కృష్ణాపత్రిక. బందరునుండి బయలుదేరిన ఈ రెండుపత్రికలు చేసిన ప్రజాసేవ యపారము. కృష్ణాపత్రిక ప్రజాసామాన్యమునకును జన్మభూమి విద్యాధికులకును మంచిప్రబోధము కలుగ

జేసి చదువరుల దృక్పథమును తలచు మార్చుచుండెడివి. ఆంగ్లభాషా సాంప్రదాయానుసారముగా నడుపబడిన యీ పత్రిక ప్రజోపకారియై పేరెన్నికగన్నది.

వాదపద్ధతి

ఈతడు పత్రికలలో వ్రాసినప్పుడుగాని యుపన్యాసములలో మాటలాడినప్పుడుగాని యేవిషయమైన రూపాయలు, అణాలు, పైసలు బేరీజు వేసినట్లు మాటలాడును రసవత్తరములైన యుపాఖ్యానములతో, చినచిన్నలబ్జులతో, మంచి హాస్యోక్తులతో, మధ్యమధ్య శ్లోకఖాలతోసహా వడ్డీ కట్టి పెంచిన ఋణపత్రములసంఖ్యలతో నీతడుపన్యసించునప్పు డే సదయ హృదయుని మనస్సు చలించి ద్రవీభూతము కాక యుండును ? లోకపరిజ్ఞానము నభివృద్ధిపఱచు నిట్టివిషయము లీతనికి కరతలామలకములు. ఈ యుపన్యాసములు వినువారి కీతడు వడ్డీవ్యాపారాదులలో, భీమావ్యాపారములలో, మారకపు రేట్లలో, బ్యాంకువ్యాపారములలో, కోఆపరేటివ్ సొసైటీలలో చాలదక్షులని తోచకమానదు. ఈత డిట్టి వక్తృత్వ మొక్క యాంధ్రమునందే కాక యన్నిభాషలలోగూడ జూపగలడు. బొంబాయి కాంగ్రెస్సు మహాసభయం దుర్దూభాషలోను, దక్షిణ భారత హిందీస్నాతకోత్సవమునందు హిందీభాషలోను, కాకినాడ కాంగ్రెస్సు మహాసభయం దాంగ్లభాషలోను చక్కగ నుపన్యసించినాడు, అన్నిభాషలలో నొకేవిధముగ సరసముగ యుక్తి యుక్తముగ నుపన్యసింపగలడు పట్టాభి.

స్థాపించిన సంస్థలు

ఆంధ్రదేశమందలి పెద్దసంస్థలలో నీతడు స్థాపించినన్ని సంస్థలు వేతెవ్వరును స్థాపించి యుండలేదు. దేశమందలి ప్రతి రాష్ట్రీములోను జీవితభీమాకంపెనీలు స్థాపింపబడి పనిచేయుట, విదేశస్థులువచ్చి యీదేశములో భీమావ్యాపారములు జేసి లక్షలాదిగ గణించి పోవుట చూచిన యీతని కాంధ్రరాష్ట్రీ ములో నొక ప్రత్యేకసంస్థ నెలకొల్పవలె నను బుద్ధి పుట్టినది. అపు డొక కంపెనీ రిజష్టరుచేయించి దానికి "ఆంధ్రా యిన్స్యూరెన్సు కంపెనీ" అని పేరుపెట్టి కోట్లకొలదిగ వ్యాపారమును సాగింపజేసెను. ఇట్లే హిందూస్థాన్ ఇన్స్యూరెన్సు కంపెనీ పెట్టించెను. ఆంధ్రాబ్యాంకు, భాగతలక్ష్మిబ్యాంకు స్థాపించెను. హిందూస్థాన్ పబ్లిషింగు హౌసును నెలకొల్పింపజేసి తన వివిధ గ్రంథముల నుచితముగ దానికిచ్చి ప్రకటింపజేసెను. ఈతనిచే నెలకొల్పబడిన యీసంస్థలు దేశమందు మిక్కిలి ప్రఖ్యాతి వహించి దినదినాభివృద్ధి గాంచుచునేయున్నవి. ఆల్ ఇండియా స్పిన్నర్సు ఎస్సోసియేషనుయొక్క యాంధ్రశాఖ, బందరు నేషనల్ స్కూలుకూడ నీతడు నెలకొల్పిన సంస్థలే.

1920—21

1920 లో బయలుదేరిన గాంధీగారి సత్యాగ్రహోద్యమము దేశమునందు వచ్చిన జాతీయోద్యమము లన్నిటికంటె ముఖ్యమైనది. 1906-1907 లలోని వందేమాతరం తగాయిదాలోని నాయకులును, 1916-1917 లలోని హోంరూలు

లీగునాటి నాయకులును కలిసి యీయుద్యమమునకు తోడు పడుటయేగాక నూతనోత్సాహముతో పెక్కండ్రు విద్యార్థులు విద్యాధికులు జనసామాన్యముకూడ వచ్చి యీసంస్థను జయప్రదముగ నడిపింప గలిగిరి. ఈసమయమునందలి పట్టాభి సేవ యపారము. ఈసంస్థకై యీతడు చేసిన ప్రచారమునకు పరిమితిలేదు. వివిధపట్టణములకుబోయి ప్రబోధముగావించుచు సత్యాగ్రహోద్యమమునందలి లక్ష్యములను, లక్షణములను ప్రజానీకమున ప్రచారము గావించుచు, స్వరాజ్యోద్యమము నకు గాంధిగారి యాజ్ఞానుసారము కోటిరూపాయల నిధిని వసూలుచేయుట కీతడు పాటుపడెను. బహిష్కరణోద్యమ మును గూర్చియు, అస్పృశ్యతా నివారణమును గూర్చియు, హిందూ మహమ్మదీయ సఖ్యతను గురించియు, నాటి కిలాఫత్ సమస్యను గూర్చియు, ఖద్దరుధారణమును గూర్చియు, చక్కని యుపన్యాసముల నొసంగి యాంధ్రులను లేపిన రాష్ట్రనాయకులలో నీత డొక ముఖ్యుడు. ఈప్రచారమును విశేషముగా సాగించినవాడు చెరుకువాడ నరసింహముగారు. పట్టాభి యీప్రచారమును గావించుటయేగాక గాంధీగారి ముఖ్యస్నేహితులలో నొక్కడై క్లిష్టపరిస్థితులలోగూడ గాంధీ గారికి చేదోడు వాదోడుగ నుండి యాయన మన్ననకు పాత్రు డగుచుండెడివాడు. గాంధీ, గీతలకు భాష్యకర్తలలో శంకరు లంతటివాడు. గాంధీయుద్యమమున కాంధ్రరాష్ట్రములో నీత డూతకోల. గాంధీగారి యభిప్రాయములకు భావములకు దర్ప ణము, గాంధీగారి నూతన వసంతోత్సవమున కీతడు కోవెల,

గాంధీగారి యుద్యమాభిప్రాయమును నీతడు తు. చ. తప్పకుండ గ్రహింపగలిగి యాచరించువాడు. ప్రప్రథమమున నీయుద్యమమునం దీతని కెట్టి యభిప్రాయ మున్నదో యీనాడుకూడ నట్టి యభిప్రాయమే కలదు. ఈత డభిప్రాయములు మార్చుకొనని రాజకీయవేత్త. శాసనసభాప్రవేశాదులందు మొదట నమ్మకము లేనట్లే యీనాడును నమ్మకము లేదు. ఆశాసనసభా ప్రవేశమువలన దేశోపయోగకృత్యములు చేయలేమనియు, ప్రభుత్వమందుల కడ్డు తగులుచుందు ననియు, గవర్నర్లు, గవర్నరుజనరలు వానిని తమకుగల ప్రత్యేకమైన "వీటో" పవరువల్ల నడ్డుతగిలి భగ్నముచేయుం దురనియువారినమ్మకము. ఈనమ్మకమట్లే పట్టినమ్మకము వలెమిగిలిపోలేదు. 1937సం॥రమున నెన్నికలుజరిగినపు డీత డేస్థానమునకును నిలువకుండెను. ప్రయోజన మున్నదనుకొని ప్రవేశించినవారును ప్రయోజనములేదని ప్రవేశించినవారును తుద కొక్కటే చేయగలిగిరి. దానిని 1940—41 సం॥ రమున వచ్చినవ్యక్తి సత్యాగ్రహము ఋజువుచేసినది. ప్రోఛేంజర్లు, నోఛేంజర్లుకూడ చెఱకేగి శిక్ష యనుభవించుటయే చివరకు మిగిలిన ప్రయోజన మది యొక్కటియే.

మనపట్టాభి వ్యవహర్త యగుటచే కాంగ్రెసుఉద్యమములో రూపాయలకు నణాలకు సంబంధించిన వ్యవహారమును తానే స్వయముగ నడపును. పట్టాభి విశేషపరిశ్రమ జేసియొక ఖద్దరునిలయము నఖిలభారత చరఖాసంఘమువారి కాంధ్ర

శాఖగ నిర్మాణముచేసి పనిచేయుట కారంభించెను. ఈ పని శ్రమ యనిన వీరికి చాల నభిమానము.

ఆంధ్రులలోనింతటి తెలివైనవాడు, ఇంతటివ్యవహార్త లేడని చెప్పవలెను. ఈతని కున్నంత మేధాశక్తి ధీపటిమ వేఱొక్కరికి లేవు. వీనికి సహకారోద్యమమునం దభిని వేశము మెండు. ఆ యుద్యమవిధానమునుగూర్చి యీతడు విశేష పరిశ్రమ చేసియున్నాడు. వర్తకములోని దళారీతనమును తగ్గింపవలెనన్న సహకారోద్యమముకంటె వేరొకమార్గము లేదని వీరి యభిప్రాయము. వ్యాపారసంస్థల విషయములో పట్టాభికి కల ప్రత్యేకశ్రద్ధ వేరొక్కరికిలేదు. సక్రమమైన పద్ధతులపై, న్యాయమైన లాభములతో, వ్యవహారము చేయవలెనన్న నొక్కసహకారోద్యమమే. అట్టి యుద్యమ వ్యాప్తికై పట్టాభి కృషి చేసియున్నాడు.

1928 సం॥రంలో నీతడు లింగ్విస్టిక్ లీగునకు అధ్యక్షు డయ్యెను. ఈతడు కరాచీ, వెళ్ళినప్పు డచ్చటిపౌరు లీతని కఖండసన్మానమును నొసంగిరి. ఈతడు కాంగ్రెసులో పని చేయుట ప్రారంభించినప్పటినుండియు నితనికి ప్రజలసంస్థలలో పనిచేయుట యన్నవిశేషశ్రద్ధ యుండెడిది. అందుచే సంస్థాన ప్రజల హక్కులకై పోరాడెను. ఆ సంస్థ కీతడు చాలకాల మధ్యక్షుడుగ నుండెను. వీని యాజమాన్యమున పెక్కు తీర్మానములు గావింపబడినవి. ఈ సంస్థాన ప్రజల నొక్క దృష్టిలోనికి తీసికొనివచ్చుటకు పట్టాభి యవిరళకృషి చేసి యున్నాడు.

పట్టాభికి వివిధభాషలలో మంచిపాండిత్యము గలదని మొదటనే వ్రాసియున్నాను. ఆత డుపన్యాసకుడేగాక మంచి రచయితకూడా యని వ్రాసియుంటిని. Constitutions of the world అను నొక చక్కని గ్రంథమువ్రాసి ప్రకటించెను. The economic Conquest of India or the British Empire Ltd., Socialism and Gandhism అను రెండు గ్రంథముల వ్రాసి ప్రకటించెను. ముఖ్యమైన జాతీయమహాసభా చరిత్రమును వ్రాసి గాంధీగారి మన్ననలకు పాత్రుడైనాడు.

ఆంధ్ర రాష్ట్రోద్యమము

వీనికి ఆంధ్రోద్యమమునం దభిమానము మెండని వ్రాసియుంటిని. ఈ యుద్యమమునం దతడు 1917 సం॥ నుండియు పనిజేయుచుండెను. ఆంధ్రమహాసభలకుపోయి యచ్చట నుపన్యాసముల నొసంగుచు ప్రజలకు రాష్ట్రావశ్యకతను బోధపఱచెను. మొట్టమొదట యీ యుద్యమము విషయములో (Armed Chair Poeir Poeiliciam) వలె ననగ సలహాదారునిగ పనిచేయుచు వచ్చినాడు. క్రమక్రమముగ నభినివేశనము గలిగి పనిచేయ ప్రారంభించినాడు. ఈ సంస్థనుగూర్చి కొంత ప్రచారముకూడ చేసినాడు. పలుతావులనుండి యుపన్యాసాదికముల చేతను, పత్రికలకు వ్యాసములమూలమునను మంచి ప్రబోధము గావించెను. హిందూదేశము భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రములుగ మారవలెనని ప్రచారము గావించిన వారిలో

మొట్టమొదటివాడు పట్టాభి. ఇది కాంగ్రెస్సు సంస్థద్వారమున నాచరణలోనికి తెప్పించెను.

"రాష్ట్రనిర్మాణవిషయంలో భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రనిర్మాణం అంగీకరింపబడవలసియున్నది. ప్రస్తుతం బ్రిటిష్షు యిండియా పదకొండు రాష్ట్రాలుగా విభజింపబడింది. భాషాప్రయుక్తకంగా అవి విభజింపబడాలని కోరడంలో మేము ఆపదకొండుసంఖ్యను పద్ధానుగుగా పెంచుతున్నాము. భాషాప్రయుక్తకంగా రాష్ట్రాలు పునర్నిర్మాణాన్ని పొందుతే యిప్పుడువున్న మద్రాసు బొంబాయి సెంట్రెల్ ప్రావిన్సెస్ రాష్ట్రాలుపోతాయి. వానిస్థానంలో ఆంధ్ర, కర్ణాటక, తమిళ, కేరళ, మహారాష్ట్ర, గుజరాతు రాష్ట్రాలు ఏర్పడతాయి. ♦ ♦ ♦ ♦ విజాతీయప్రభువులు ఇష్టికలగాపులగపు రాష్ట్రములు (చారిత్రక పురుషుడు విజయాన్ని కూర్చుకుంటూ వచ్చినతీరులో అవి యేర్పడ్డ రాష్ట్రములు) నిర్మాణములోని అవకతవకను సులభంగా అర్థంచేసుకోలేరు. ఆంధ్రులు ఒకకోటీ యెనభై వేలు మదరాసురాష్ట్రంలోను, డెబ్బయిఅయిదులక్షలు నైజాం సంస్థానంలోను విడివడి వున్నారు. ఒకభాష మాటాడే ప్రజల్ని ఒకే పరిపాలనావిధానంక్రిందకు తీసుకురావాలని మాకోరిక. ♦ ♦ ♦ ♦ ఆంధ్రరాష్ట్ర శీఘ్రనిర్మాణానికిగాను ఏర్పడబోయే ఆంధ్రరాష్ట్రానికిని మిగిలివుండే మదరాసురాజధానికిన్ని మదరాసే జాయింటు రాజధానీనగరంగా వుండాలని సూచింపబడింది. ఇల్లే బొంబాయి, ఢిల్లీకూడా ♦ ♦ ♦ ఈ మాదిరిగా

భారతదేశం రాష్ట్రభాషాప్రయుక్తకంగా పునర్నిర్మాణాన్ని పొందాలి. పొందితేకాని భారతజాతీయత అభ్రంకమమైన అభివృద్ధిని పొందలేదు.'' అని పట్టాభి వ్రాసియున్నాడు. మరియు వీరు ''శాసనసభలలో రాష్ట్రభాషనే ఉపయోగించాలి. విద్యావిధానాన్ని రాష్ట్రభాషలోజరపాలి. కోర్టులలో రాష్ట్రభాషలో వ్యవహారాలు జరపాలి. కాబట్టి తక్షణమే భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రవిభజన చేసితీరాలి'' అని చెప్పియున్నాడు. కాంగ్రెస్సువారం దీసూత్రము నంగీకరింపజేసి యున్నాడు.

ఆంధ్రులకు అరవలకు మద్రాసే రాజధాని

తమిళ ఆంధ్రరాష్ట్రాలు రెండింటికికూడా మదరాసు రాజధానిగా వుండడంలోని ఔచిత్యాన్ని, అవసరాన్ని, అనుకూల్యాన్ని, లాభాన్ని, ఉపయోగాన్ని వివరించుచు మదరాసు మహానగరాన్ని చీల్చి ఆంధ్ర తమిళ సోదరులకు కూమునది సరిహద్దని చెప్పినాడు. ఇట్టి విభాగానికి చారిత్రక సాదృశ్యాలు కూడా చూపియున్నాడు. హంగేరీ రాజధాని యైన బుడాపెస్టు బుడాఅనిపెస్టు అని పిలువబడే రెండునగరాల సంపుటి. హౌరా కలకత్తాలు చిన్నవెల్లి పాలంకోటలు నదుల కవతల వున్నట్లే ఆంధ్ర తమిళ మద్రాసు మ్యునిసిపాలిటీలు కూమునదికి అవతల యివతల వుండవచ్చునని సూచించెను. ఇది వీరి ముఖ్యాభిప్రాయము. రాయలసీమ వారికిని కోస్తాఆంధ్రులకు రాజీకుదుర్చుటకై యీతడు శ్రీబాగు పాక్టును నిర్మించి యుభయులకు సామరస్యము కూర్చెను.

శ్రీ బాగు పాక్టు

ఈ పాక్టు 14—11—1937 సం॥రములో శ్రీ కాశీ నాథుని నాగేశ్వరరావుపంతులుగారి యింట్లో సర్కారాంధ్రులకును, రాయలసీమ యాంధ్రులకును జరిగిన సంధిపత్రం. ఇందలి షరతులు:—

1 విశ్వవిద్యాలయము:—ఆంధ్రులలో వైజ్ఞానిక, సాంఘికైకమత్యములను పెంపొందించుటకును, వైజ్ఞానిక కేంద్రములను, ఆంధ్రదేశమున కంతకును ఉపయోగపడునట్లు చేయుటకును ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయము వాల్తేరులో నొక కేంద్రమును అనంతపురములో నొక కేంద్రమును అభివృద్ధిపఱుపవలెను. ఇతరకళాశాలలును, తత్సంబంధమగు విషయపరిజ్ఞానమున కనుకూలమగుచోట్ల నెలకొల్పవలెను.

2 నీటిపారుదల:—రాయలసీమ, నెల్లూరు జిల్లాలలో వ్యవసాయమును ఆర్థిక సౌకర్యములును, కోస్తాజిల్లాలతో సరిసమానముగ శీఘ్రముగ, నభివృద్ధి పొందుటకును, తుంగభద్ర కృష్ణ, పెన్నానదుల నీటిపాఱుదల స్కీములవిషయములోపది సంవత్సరముల వఱకుగాని, అవసరమునుబట్టి అంతకంటె యెక్కువ కాలముగాని విశేషప్రాముఖ్య మిచ్చి పని చేయవలెను.

నీటిపంపకము విషయములో తగాదాలు కలిగినప్పుడు రాయలసీమ నెల్లూరుజిల్లాల అవసరములకు ప్రాముఖ్యమీయవలెను. ఈ విధానము నేటినుండియే ప్రభుత్వము అమలులోనికి తేవలెను.

3 శాసనసభ్యులు:—శాసనసభలలోని జనరల్ స్థానముల విభజనము జిల్లాలన్నియు సమానము లను సూత్రముపై నాధారపడి యుండవలెను.

. వేర్వేరు ప్రాంతములకు ప్రాముఖ్యము కలుగుటకై విశ్వవిద్యాలయము, రాష్ట్రముఖ్యపట్టణము, ప్రధాన న్యాయస్థానము వేర్వేరు కేంద్రములందు నెలకొల్పబడవలెను. కాని అన్నియు నొకే కేంద్రమునం దుండరాదు.

కావున విశ్వవిద్యాలయము యథాస్థానములో నుండుట కంగీకరింపబడియు మిగిలిన ప్రధాన న్యాయస్థానము, రాజధానికి వలయు మిగిలిన కార్యాలయములు, కోస్తాజిల్లాలలోను రాయలసీమలోను నుండుటకే నిశ్చయింపబడినవి. యేయే కార్యస్థానము లెచ్చ టెచ్చట నుండవలె నను విషయములో రాయలసీమవారే నిర్ధారించి యెన్నుకొనుటకు అంగీకరించడ మైనది.

.అందరి అంగీకారము మీదను యీ రాజీషరతులను రద్దుచేసుకొనుట కధికారము కలదు. (సంతకములు) కె. కోటిరెడ్డి, కల్లూరి చంద్రమౌళి, ఎల్. సుబ్బరామరెడ్డి, భోగరాజు పట్టాభి సీతారామయ్య, కొండా వెంకటప్పయ్య, పప్పూరి రామాచార్యులు, ఆర్. వెంటప్పయ్యనాయుడు, హెచ్. సీతారామరెడ్డి.

ఈపాక్టు రాయలసీమవారి సంతుష్టికై సృష్టింపబడినట్లు, రాయలసీమ కోస్తాదేశముకన్న నెక్కుడు గుట్టలతో మెట్టలతో నిండియున్నది. వ్యవసాయమునకు పనికివచ్చు

భూమి చాల తక్కువ. ప్రజాసామాన్యము నకు తిండి తక్కువ యని చెప్పవలెను. అక్కడ పంటసంవత్సరములకన్న కరువు సంవత్సరము లెక్కువ. అందుచే వ్యవసాయము జీవనాధారముగ జేసికొని బ్రదుకు ప్రజాసామాన్యమునకు రెండుపూటలు భోజనముచేసి సుఖించు నదృష్టము లేదు. అక్కడి నదుల కానకట్టలు లేవు. వరదలు వచ్చునప్పుడు భూమి మునిగిపోవుటయు, మిగిలినరోజులలో నీటిచుక్కయైన లేకుండ నెండి పోవుటయు తటస్థించును. ఇట్టి నిస్సారమైన దేశమగుటచే ప్రజలబాధ లెక్కుడుగ నున్నమాట వాస్తవమే. కాని రాయలసీమ కిట్టి నైసర్గికలోపము లుండుట, కోస్తాదేశములు పాడిపంటలు గలిగియుండుట ఆయా సీమలనుబట్టి కలిగినవేగాని యెవరును బాధ్యులు కారుగదా! ఇట్టి సందర్భములో కోస్తాయాంధ్రులన రాయలసీమవారికి యొకవిధమగు అసంతృప్తి లోన బ్రబలినది. ఇది అందరకునుగాదు కొంతమందికి మాత్రమే. అందులకే శ్రీబాగులోని షరతు లట్లున్నవి.

ఆంధ్రులకు మాది యని చెప్పుకొనుట కర్హమైన సంస్థ ఒక్క ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమేగదా. అదియెచ్చట నుండవలెనను ప్రశ్నము రాగా రాయలసీమయాంధ్రులు, కోస్తా వారు కలసి యాంధ్రరాష్ట్రమునకు మారుమూలగ నున్న వాల్తేరు నకు విసిరివేయుట కంగీకరించినారు. ఆనాటి యధికసంఖ్యాకుల యభిప్రాయానుసారముగ విశ్వవిద్యాలయము వాల్తేరునకే పోయినది. ఇక దానిశాఖలను రాయలసీమలో ప్రతిష్ఠింపించ

వలెనని రాయలసీమవారి పట్టుదల. ఇది న్యాయమైన కోరి కయే. వ్యవసాయమునుగూర్చికూడ రాయలసీమవారి కోరిక ధర్మమైనదే. "సర్వే జనా స్సుఖినో భవంతు" అను మహా దాశయముపై నాధారపడిన హిందువులకు రాయలసీమలో కఱవువచ్చి జనము మాడిపోవుచుండగా కోస్తా ఆంధ్రు లది చూచి సహించి యూరకొనుట ధర్మము కాదు. కావున అట్టి యుపకారమును రాయలసీమవారికి కలుగజేయుట సమంజ సమే. ఈ సూత్ర మనుసరించియే లక్షరూపాయీల కరువు నిధి వసూలు చేసి వారి కిచ్చితిమి.

ఈ శ్రీబాగుపాక్టులోని మూడవసూత్రమైన శాసనసభ లనుగూర్చి ఈపాక్టులో నుదహరించిన విషయము ధర్మసమ్మ తమైనదిగాదు. కోస్తామండలములలో జనాభా యెక్కుడుగ నున్న సంగతి లోకవిదితమే. రాయలసీమలోని బళ్లారి, కడప, కర్నూలు, అనంతపురం, చిత్తూరు వగైరా జిల్లాలలో జనా భాతక్కువ యనుసంగతికూడ లోకవిదితమే. ప్రస్తుతపు శాస నసభలోని స్థానములు జనసంఖ్యనుబట్టి వచ్చినవి. కాని మొత్తము స్థానములను జిల్లాలమొత్తమునకు విభజించి పంచి పెట్టలేదు. అట్లు పంచిపెట్టినచో శాసనసభలలో సరియైన ప్రాతినిధ్యముండ నేరదనుసంగతికూడా లోకవిదితమే. అట్టి యెడ మూలసూత్రములను ధిక్కరించి శాసనసభలలోని జన రల్ స్థానముల విభజనము జిల్లాలన్నియు సమానము లను సూత్రముపై నాధారపడవలెనని చెప్పుట ప్రజాప్రాతినిధ్య

సూత్రమునకు భిన్నముగా ప్రవర్తించుట యగునుగాని వేరు కాదు. అందుచే శాసనసభాస్థానములు జనాభానుబట్టి విభజింపవలసినదేగాని జిల్లాలకు సమాన ప్రాతినిధ్యమును సూత్రమును నంగీకరింపరాదు. అట్లు చేసితిమేని నిజమైన (Democracy) డెమోక్రసీకి విరోధముగా నుండును.

ఇక ముఖ్యపట్టణమునుగూర్చి వ్రాయవలసియున్నది. ఆంధ్రరాష్ట్రమునకు ముఖ్యపట్టణము మద్రాసే. కాని వేరు పట్టణము పనికిరాదు. ఇది యాంధ్రులపట్టణము. ఈ పట్టణమందు తెలుగువచ్చిన ప్రజలెక్కువ. అరవము కొంతమందికి వచ్చును. అవసరము వచ్చినయెడల పట్టణమును చీల్చిపంచుకొనవలసినదే గాని ముఖ్యపట్టణము మద్రాసునుండి మార్చుటకు తగిన యవసరములేదు. ముఖ్యపట్టణమునకు వలయు వసతులన్నియు మద్రాసునందే కలవు. కోస్తా ఆంధ్రులకు మంద్రాసెంతదూరమో రాయలసీమవారికి గూడ మద్రాసు అంతేదూరము. ముఖ్యపట్టణములోని వివిధకార్యాలయములను భిన్నాభిన్నముల గావించి యొకటి వాల్తేరునందునను, ఒక్కటి గుంటూరునందునను వేరొక్కటి కడప, మరొక్కటి యనంతపురము మొదలగు వివిధమండలములలో నెలకొల్పజూచుట పరిపాలనాసౌఖ్యమునకు, సౌకర్యమునకు నంతరాయముల గల్పింపజూచుట యగును.

రాజధానికి వలయు ముఖ్య కేంద్రకార్యాలయములొకే స్థానమున వర్తిల్లవలసియుండును. ఈ కార్యాలయములయందలి పరిపాలనమనోన్యాశ్రయములైన వివిధోద్యోగకార్యాలయ

ములపై నాధారపడినది అందుచే ముఖ్యపట్టణమునకువలయు వివిధకార్యాలయము లొకే గ్రామమున నుండితీరవలెను. అట్లు సర్వ కార్యాలయ సమన్వితమైన పట్టణము రాయలసీమయం దున్నను, కోస్తాపట్టణములయం దున్నను నొక్కటే. కాని దీనికై విశేషధనము వ్యయము చేసికొనుటయేగాక సర్వవిధ ముల సందుబాటులో నుండిన మన మద్రాసును మనము నిరాకరించి వేరొకగ్రామమునకు పరుగెత్తజూచుట అధర్మము అన్యాయము. ఇది పట్టాభి యాలోచనము కాదు. పట్టాభి దృష్టి మద్రాసుపైననే నెలకొల్పబడియున్నదని మున్ముందు గనే సూచించి యున్నాను. ఇక యీపాక్టు మిగిలిన రాయల సీమ యాంధ్రులందరు కలసి వ్రాసుకొనినదే. పట్టాభి, వెంక టప్పయ్యలు, మోమోటమున కోడి సంతకముల గావించి రేమో? ఇది నా డంగీకరింపబడకపోయిన నరవసోదరుడగు కాంగ్రెస్సు ప్రధానామాత్యుడే యాంధ్రరాష్ట్రసిద్ధి కడ్డంకులు గల్పించునని వీరుతలంచి యుండవచ్చును. రాయలసీమవారి కిని కోస్తాఆంధ్రులకును విభేదకారణముగ నీరాష్ట్రసమస్య నెగురగొట్టివేయవచ్చునను ప్రధానియాలోచనమును వీరు గుర్తించిరి. శాసనసభాసభ్యు లీరాష్ట్రనిర్మాణము విషయ ములో సాయపడుదురనియు, నీ శాసనసభ జీవించియున్న కాలములోనే యిట్టి తీర్మానము నంగీకరింపజేసి బ్రిటిషు ప్రభుత్వమున కామోదమునకై బంపిన నూతన శాసన సభలపై నున్న గౌరవమునై పురస్కరించుకొని బ్రిటిషు ప్రభుత్వము నిరాకరింపడనియు నాటి నాయకులు తలంచి

రాయలసీమ వారి యిష్టానుసారము వారికోరికల నెల్ల నంగీక రించి సంతకములజేసి యిచ్చియుందురు. ఆ అత్యావసరసమ యమునుబట్టి పట్టాభి సంతకముచేసి యుండవచ్చును. ఒకవేళ పట్టాభికి మద్రాసు రాజధానిగ నుండవలెనను నభిప్రాయము శ్రీబాగుపాక్టున కనంతరమందు ననగా మరికొన్ని దినములకు కలిగినచో నప్పుడుకూడ నట్టి యభిప్రాయము వారికి కలుగ రాదు. మొదట పాక్టుపై సంతకము చేసినచో పాక్టులోని షరతులకు భిన్నముగా వారియభిప్రాయములు మార్చుకొను చుండుట ధర్మము కాదుగదా! కావున వారియభిప్రాయము లకు భిన్నముగా శ్రీబాగుపాక్టులో సంతకము చేయుట కేవల రాజకీయముగా తలంపవచ్చును. ఇది రాజకీయము. అవస రము వెంబడిని తలనొగ్గుటే రాచకీయము. నైతికముగ నిది యధర్మమైనను, రాజకీయముగ నిదిధర్మమే. ఇదే భారతము బోధించుచున్నది. పట్టాభి రాజకీయవేత్త. అందుచే రాష్ట్ర సిద్ధియై ముఖ్యపట్టణనిర్మాణమును గూర్చిన ప్రసంగము వచ్చి నప్పుడు తిరిగి పునర్విమర్శనము పెట్టుకొనవచ్చు నన్నయభి ప్రాయముతో శ్రీబాగుపాక్టుపై సంతకముల జేసిరేమో! కాకున్న రాను రాను వీరు మద్రాసు రాజధానిగ నుండుటను గూర్చి యభిప్రాయముల మార్చుకొనిరేమో! ముందు వ్రాసిన వీరి వ్రాతలకును, తర్వాత చేసిన శ్రీ బాగుపాక్టునకును సమన్వయ మగుట లేదు. అందుచే వీరి మొదటి యభిప్రాయములు రాను రాను మారినవనే తలంప వచ్చును. ఈ పాక్టులోని ఆఖరుషరతు "అందరి అంగీ

కారము పొందుటకు యీ రాజీషరతులను రద్దుచేసుకొనుట కధి కారము కలదు'' అనిగూడా యున్నది. ఈసూత్రాధారమున విడిపడిన పిదప ముఖ్యపట్టణమును గూర్చి పునరాలోచన గావింప వచ్చునని యెంచి పట్టాభి శ్రీబాగుపాక్టును సమ కూర్చి యుండెనేమో!

ఈ యభిప్రాయములు నావేకాని యితరులవు పట్టాభి మొదలగువారికి బాధ్యులుగారు. వారి వ్రాతలను చర్యలను బట్టి నాకు తోచినట్లు వ్రాసితిని. ఇంతకు పట్టాభి మొదలగు నాయకులు సమష్టిగా తమపంతము, ఈ శ్రీబాగుపాక్టులోని షర తులు కొంచెమైన సడలిపోవుటచే నాడే గాక యసమ్మతిని దెలుపుచు వచ్చిరి. మొత్తముమీద శ్రీబాగుపాక్టుసృష్టికి బ్రహ్మ పట్టాభి ఇది యాతని రాజకీయమందలి మంచియెత్తు.

పట్టాభి తలంచినదంతయు చేయ గలిగినాడు. రాయలసీమవారికి తాము లొంగియో, లేక వారిని చేలోపు చేసికొనియో యావదాంధ్రరాష్ట్రప్రజల నైక్యసూత్రమున బంధించి ప్రభుత్వమునకు తమ తీర్మానమును పంప గలిగి నారు. ఇంతవరకే పట్టాభి చేయగలిగినది - చేసినది.

ఇక మిగిలినపని చేయవలసినవాడు ప్రధానిగదా! శాసనసభాతీర్మానమును బ్రిటిషుప్రభుత్వమునకు వెంటనే పంపుటయు పిదప నెవరో గావించిన కుంభకోణము, తత్ఫలి తముగా ఆంధ్రరాష్ట్ర మనావశ్యకమని ప్రభుత్వము సూచిం చుట మొదలగు నాంధ్రరాష్ట్రసమస్యావిషయము లన్నియు విశాఖపట్టణమందలి ప్రకాశంగారి యుపన్యాసమునుబట్టియు, నాయకుల, పత్రికల, గగ్గోలునుబట్టియు, తేటతెల్ల మయినవి.

ఇక నాయకుస్థానమునుగూర్చి యిచ్చుట విమర్శించుట చర్విత చర్వణము.

పట్టాభినిగూర్చి ప్రసంగించుచు అవటపల్లి నారాయణ రావుగారు చెప్పిన విషయములు యథార్థములు. "పట్టాభి సీతారామయ్యగారు వైద్యులు గనుక వారిలో వుద్రేకం తక్కువ. ప్రతివిషయాన్ని శల్యపరీక్ష చేస్తారు. ముందువెనుక లాలోచించి దిగుతారు. దేనిమీద చేయివేస్తే దాన్ని జయ ప్రదంగా నిర్వహిస్తారు. ఇంతవరకు కృష్ణామండలములో నే పనిచేస్తూ వచ్చారు. అనేక వ్యవహారముల సంస్థలను జయ ప్రదంగా నిర్వహించుకొని వచ్చారు. ఇప్పుడు రాష్ట్రానికంతకు నాయకులై సేనాధిపతిస్థానంలో వున్నారు. సేనాధికారి ఆజ్ఞలను సేనలు యెట్లా నిరంకుశంగా ఆశిస్తూ వుంటవో అట్లాగే మనం సేనాని ఆజ్ఞలను శిరసా వహించి వారికి చూప వలసిన గౌరవాన్ని చూపిస్తూ, ఏక నాయకత్వం క్రింద వ్యవహరించి నట్లయితే మనకు యికా మంచిరోజులు వస్తాయి. ఇట్లే ఆనాటి యాంధ్రులు వీరిపై సంపూర్ణ విశ్వా సములతో నాయకత్వ మంగీకరించి పనిచేసిరి. ఆవిశ్వాస మీనాటికిగూడ నాంధ్రులలో గలదు. ముందేనాటికైనా ఆంధ్రరాష్ట్రనిర్మాణము పట్టాభివల్లనే జరుగవలసి యున్నది. అందుల కాతడే తగిన నాయకుడు." మేధావి.

గుణములు

ముందువెనుక లాలోచింపని దుందుడుకు స్వభావము కాదు పట్టాభిది. వెఱ్ఱియావేశముతో గొంతు చించుకొను నుప

న్యాసము గాదు పట్టాభిని. పిచ్చిభ్రమలతో నాకాశహర్మ్యము లకు సోపాననిర్మాణము సేయు వ్రాతకాదు పట్టాభిది. ఉన్మాదుని యుద్ధప్రతి కార్యాచరణసమయమనంటు కానముపట్టాభిలో. చక్కగా సావకాసముగ, శాంతముగ, ముందు వెనుకలు బాగుగ పర్యాలోచన చేయు కార్యదక్షత పట్టాభిది. తానావేశము నొందకుండ వరుసగ కాంగ్రెసు గొల్పింది ఎదిరిని వాగ్వాదములో ఉల్టాపల్టీ కొట్టించి విజయముసూత్రము తానే పొందగల శక్తి పట్టాభిది. తప్పులు లేకుండ, తొందర పడకుండ. అర్థాన్వితముగ, సంయుక్తిసాగ, సుబోధజనక ముగ వ్రాయులేఖకత్వము పట్టాభిది. వ్యవహర్తకు కావలసిన మనోనిబ్బరము, ఆత్మవిశ్వాసము, ఖజానాదారున కుండ వలసిన సూక్ష్మదృష్టి, జాగ్రత, అభినివేశము పట్టాభిది. చాణక్య, యుగంధర, తిమ్మరసులబోలు రాజకీయవేత్తయే కాని తిమ్మరుసు ఆంధ్రభూసేత కాడు. యుగంధరుడు మహారాజు కాడు. చాణక్యుడు చక్రవర్తి గాడు.

పట్టాభి తన్ను తా గుర్తించుకొనలేకపోయినాడు. గాంధీజీ పట్టాభిమేధాశక్తిని గుర్తించినాడు. లోకము గుర్తించినది. ఆంధ్రులంగీకరించినారు. పట్టాభిలోని మేధస్సు పట్టాభికే తెలియలేదు. నివురు గప్పిన నిప్పది. ఇట్లేయాతని నాయకత్వముకూడ. పట్టాభినాయకుడగుట కాశలేదు. తా నవగలనను ధైర్యము లేదు. కాని యాతని కార్యదీక్ష, యాతని దూరదృష్టి, మనోనిబ్బరము, అసామాన్యములని యాంధ్రులు గుర్తించి యాంధ్రరాష్ట్రసమస్యాపరిష్కారమున కాతని నాయ

కత్వమునే కోరుకొనిరి. పిదప నాతఁ డుభయసభా సభ్యత్వ మిచ్చియు న్నాడు. అయినా, అఖిలభారత జాతీయ మహాసభాధ్యక్షపదవికై తా నాసించలేదు. ఆ పదవి నందుటకై కొంత కుటిలనీతి యవసరము. ఆ కుటిలనీతి పట్టాభి కిష్టముండలేదు. అది చూపినగాని యధ్యక్షపదవులు రానేరవు. అందుచేత పట్టాభి యాపదవికై యాశించలేదు.

ఇటీవలలో నా స్థాన మలంకరించిన నా ప్రియమిత్రుడు పండితుడు మొదలగు రాజకీయవేత్త లంత ఠీవిగా నెందుకు ప్రవర్తించిరా యనుప్రశ్నము రావచ్చును, కాని దాని కొక్కటే సమాధానము. ఆ మహామహులు హిందూదేశ మండలి ధృవతారలు. ప్రపంచ నాయకులను పేర్వడసి యంతర్జాతీయ కీర్తిని గడించుకొనిన వారు, మహామహులు. పట్టాభి దేశీయనాయకుడు. దేశీయనాయకు లాపదవుల నాశించునప్పుడు కుటిలనీతి కొంత యవసర మౌండవచ్చును. ఆ స్వల్పమునకై నంగీకరింపనివాడే పట్టాభి.

పట్టాభి యెంత అదృష్టవంతుడో అంత దురదృష్ట వంతుడు, దురదృష్టవంతుడు ఆంధ్రుడై జన్మించుటవలన.

అదృష్టవంతుడు కాంగ్రెస్సువాడయ్యు సన్యాసి కాక పోవుటవలన.

పట్టాభి ఆంధ్రులలో మేధావి. ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయాధి కారమున కర్హుడు. ఆ యదృష్ట మేనాడు పట్టునో?

ఆంధ్రు లికనైన వానిని గుర్తించి తగిన స్థానము నొసంగుదురుగాక!

ఒక్క మనవి

ఆంధ్రరాష్ట్రమునకు మద్రాసు రాజధానిగా నుండుటను గూర్చి పట్టాభిగారి యభిప్రాయమును తెలిసికొనవలసి యుండి వారికి జాబు వ్రాయగా నా క్రిందజాబును 22-8-45 తేదీన వారు వ్రాసిపంపిరి. దానిని యథారూపమున ప్రకటించినాను. ఆక్రింది యభిప్రాయమునుబట్టి ముందుగ నే వ్రాసిన యభిప్రాయమును సవరించుకొనుచున్నాను. ఇందులకు చదువరులు, డాక్టరు పట్టాభిగారుకూడా నన్ను మన్నింపప్రార్థన.

ఇట్లు,

గ్రంథకర్త.

From

Dr. B. Pattabhi Sitaramayya,

Masulipatam. 22—8—45

మిత్రమా,

మీ ఉత్తర మీరోజునే అందినది. శ్రీబాగ్ ఒడంబడికలో 'చెన్నపట్నం' ఆంధ్రరాష్ట్రమునకు ముఖ్యపట్నంగా ఉండవలెననే షరతు లేదు. హైకోర్టున్నూ ముఖ్యపట్నమున్నూ ఈ రెంటిలో ఏదోఒకటి రాయలసీమయందునూ, రెండవది కోస్తాజిల్లాలయందునూ ఉండవలెనన్న వీటినిగురించి

నిర్ణయించుకొను శుభవతిహక్కు రాయలసీమవారికి ఉండవలెనని యున్నది.

చెన్నపట్నం రాజధానిగా నుండవలెననునది శ్రీ వేమవరపు రామదాసుపంతులుగారు విశాఖపట్నంలో రెండవ మారు ఆంధ్రమహాసభ జరిగినప్పుడు చెప్పియున్నారు. పిమ్మట ఈవిషయమై కాంగ్రెసు గవర్నమెంటులో శ్రీ ప్రకాశంగారు, శ్రీ సాంబమూర్తిగారు పట్టుబట్టారు. 1938 సం॥లో మద్రాసులో సర్. S. Radhakrishna గారి అధ్యక్షతక్రింద జరిగిన మహాసభలో ఇది అంగీకరింపబడినది. మద్రాసుగవర్నరు గారు Cabunit మీటింగులో దీనిని హార్షించినారు. దీనిని మరతుగా పెట్టి ఆంధ్రరాష్ట్రము నడుగుట అనుచితము. బౌండరీసు కమిషన్ వారు నిర్ణయించవలసిన విషయమిది. మొదట మద్రాసుపట్నం ఆంధ్రరాష్ట్ర సరిహద్దులలోనికి వచ్చునని నిశ్చయించనిదే ఈవిషయం తేలజాలదు. కాని రెండురాష్ట్రములకు ఒక్కటే రాజధానీనగరం ఉంచవచ్చునా లేదా అను విషయమై చర్చించుటలో నేను కొన్ని సాదృశ్యము లిచ్చిన మాట నిజమే. అలా ఒక్కటే రాజధానీనగరం ఉంటే నాకు సంతోషమే. మనకు చాలాఖర్చు కలిసివస్తుంది. క్రొత్తభవనములకు ధనము వ్యయపర్చ నవసరములేదు. అయితే ఖరారునామాలోనే ఆవార్డును పొందుపరచి ఫలానిచోట రాజధాని ఉండవలెనని చెప్పుట అసమంజసము.

(Sd) భో॥ పట్టాభి సీతారామయ్య.

వీరు వ్రాసిన గ్రంథములు

1911—లా Aygiene—హైజీను (Telugu)
1912—National Education.
1913—Indian Nationalism.
1916—Linguistic Provinces in India.
1935—History of the Indian National Congress.
1936—Economic Conquest of India.
1937—Consitutions of the World.
1938—Gandhism & Socialism.
1939—Hindu Home Rediscovered.
1942—Gandhi & Gandhism.

BOOKS IN THE PRESS.

(1) "Feathers and Stones."
(2) History of the Congress Vol, II.
(3) "I too have spun.
(4) What every young man and woman ought to know.

or

BP's advice to his sons.

డాక్టర్ యఱ్ఱమిల్లి జగన్నాథశాస్త్రి.

విప్లవకారుడు

ఉద్రేకము తాత్కాలికలక్షణము. ఉద్రేకము జెందిన మానవుని రక్తము వేడెక్కును. అట్టియుద్రక్తము గలిగిన వాడు కార్యోత్సాహియై పని చేయుచుండును. కాని యీలక్షణము తాత్కాలిక మగుటచే ఉత్సాహముకూడ తాత్కాలికమై యుండును. ఈయుత్సాహమున్నంతవఱకే సంపూర్ణముగ పనిచేసి పిదప కార్యవైముఖ్యమును పొందుచుండును. ఇట్టిది మానవ స్వభావము. సామాన్యమానవు లందరీవిధముగనే యుత్సాహమును, నిరుత్సాహమును బొందుచుందురు. ఆ నిరుత్సాహము మాత్రము భీరువునిలక్షణము. అట్టి భీరువ్యక్తి [illegible] డీ పోలు మానిసియై వీరు డనిపించుకొనును. కాని ప్రతివీరునకును విజయము ప్రధానమేగాని అపజయము సంభవించినంత మాత్రమున నిరుత్సాహి కాడు. నేడు కాకున్న రేపైన నతనికి విజయము దొరకక పోవునాయని యాశతో ఆశుభసమయమున కెదురు చూచుచుండును. ఈ అపజయమునకు జయమునకు మధ్యనున్న దినములలో మానవునియందుత్సాహము తగ్గినదని తలపరాదు. కలిగియున్న యుత్సాహమును వెలిబుచ్చుటకు తను వెదుకుచున్న సమయ మది యగునుగాని వేరేమియు గాదు.

యుద్ధకాలము దీర్ఘమైనప్పుడు విరామములుగూడ హెచ్చు గనే యుండును. అందుచే నట్టివీరులపని పరిపూర్ణముగ పరిశోధించిన పిమ్మట యాతనినిగూర్చి యభిప్రాయములు స్థిరీకరించు కొనవచ్చును.

పరాధీన దేశములలో విప్లవోద్యమము పనిచేయునట్లు ధర్మపన్నములు పనిచేయవనియు, హింసయే ప్రధానముగా బెట్టుకొని వచ్చిన శత్రువుని సత్యవాక్యప్రబోధములు సాగనంపవనియు, దేశస్థితి, స్వరాజ్యాభిమానము, జాతీయైక్యత, ఏకకార్యోన్ముఖులైన దేశస్థుల పట్టుదల, పని జేసినట్లు, వేడికోలులు, విన్నపములు, మహజర్లు, కరపత్రములు పరులను పారద్రోల వనియు శ్రీ జగ్గన్న శాస్త్రి తఱచు వేదిక నెక్కి చెప్పుచుండెడివాడు. కొందరు ఉపన్యాసము లిచ్చుటలో ఘనులు. కొందరు రూకొట్టుటలో ఘనులు. శాస్త్రి యుపన్యాసము లిచ్చుటలో నే ఘనుడు కాక చెప్పినవానిని యాచరణలో పెట్టుట కుత్సహించెడివాడు. కాని ఒక్కనితో నెంత స్వల్ప కార్యమైన కాదుకదా. శాస్త్రికి తోడునీడలు తక్కువైనవి. ఒక్కడై పోయినాడు. ఆతని యుత్సాహము వేరొక్కనికి రాలేదు. ఆతని కార్యదీక్ష మరొక్కనికి లేదు. ఆతని సాహస మింకొక్కనికి గానము. నీటిలో బంతిని నొక్కిన కొలదియు పైకి లేచునట్లు, మానవునికి కష్టములు వచ్చిన కొలదియు నుత్సాహమెక్కుడై యొప్పుచుండును. అట్టివాడే శాస్త్రి. రాజకీయములలో నీతనికి నిరుత్సాహము లేదు. "యుద్ధవిరామసమయములోని సైనికులే యీనాటి కాం

గ్రెస్సువీరులు అని ఆతడు ప్రజాసామాన్యమునకు చెప్పని దిన ముండదు. శత్రువుని నిర్జించుటలో రాజనీతియు, రాజకీయ పరిజ్ఞానము ప్రధానములనియు, శత్రువు మనమనుకొనినంత తేలికగ పోవువాడు కాడనియు నాతని ముఖ్యాభిప్రాయములు.

పట్టాభినిగూర్చి వ్రాయుచు వైద్యవిద్య నభ్యసించిన వారిలో పెక్కండ్రు రాజకీయవేత్తలై యలరారు చున్నారని వ్రాసితిని. అట్లే యీ శాస్త్రియుగూడ. వైద్యమునం దీతని కెంతప్రావీణ్యత కలదో, రాజకీయమునందు గూడ నితని కంత పాండిత్యముకలదు. ఈతనికి వైద్యములో నెల కేడెనిమిది వందల రూప్యములవఱకు ఆర్జనముండెడిది. అట్టి వైద్యమును నాతడు రాజకీయములకొఱకు విరమించుకొనినాడు. ఈనాటికి గూడ వీరి నెరిగినవారు వీరిని రాపించి నాడిపరీక్షను చేయించుకొని వారు చెప్పినపద్ధతులమీదనే వైద్యమును చేయించుకొనుచుందురు. పెక్కండ్రీతనిని సిద్ధహస్తుడనియు, నమృతహస్తుడనియు నుడువుచుందురు. మరికొందరీతని "హస్త విశేషముచే రోగులు బ్రతుకుచున్నారు. ఇతడే నీళ్ళిచ్చిన నేమి"యని గొండాడుచుందురు. మొత్తముమీద నతనికి గొప్పపలుకుబడియు, సాహసౌదార్యములు గలవని యెఱిగిన వారందరు చెప్పుచుందురు. అట్టివాడే శాస్త్రి.

బాల్యము

శాస్త్రి తూర్పుగోదావరిజిల్లాలోని మండపేట గ్రామములో శుద్ధవైదీకులలోనచ్చ తెలగాణ్యకుటుంబమునకు జెందిన

వాడు. ఈతడు 1886 సం॥రమున ఫిబ్రవరి 16 వ తేదీని జన్మించెను. వీరితండ్రిగారు రామస్వామిగారు. కౌశికగోత్రము, గోత్రపురుషుని పట్టుదల, కార్యదీక్ష, సమర్థత వీరిలోకొంత వఱకు ప్రతిఫలించినవి. కాని వానిక్రౌర్యము—దుస్సహానము, వేగిరపాటు వీరిలో మొదటినుండియుగూడ లేవు. వీరితండ్రిగారేకసంథాగ్రాహి. మంచికవులనిగూడ ప్రతీతి. శాస్త్రియే చిన్నతనమునుండియు కుటుంబభారమును వహించి చదువుల చెప్పించియు, వివాహముల గావించియు నపరిమిత కష్టముల నందుచుండెడివాడు. ఆ కుటుంబ భరమునకై విరక్తుడు కాలేదు. వీరి వివాహానంతరము విద్య విరమించి కుటుంబ వ్యవహారములు చూచుకొనుచుండగ దేశమందు వంగదేశ విభజనపేగ రాజకీయాందోళనము ప్రారంభమైనది.

బంగాళా విభజనము

ఏడుకోట్ల మెనభై లక్షల జనాభాతో ముఖ్యపట్టణమన దగు కలకత్తాతో, బెంగాలు. బీహారు, ఒరిస్సారాష్ట్రములతో కలిపిన భాగము నొక లెఫ్టినెంటు గవర్నరు అధికారముక్రింద నుంచబడినది. ఈవిభాగమును మొట్టమొదట గావించిన నాటికిని, లార్డుకర్జను వైసురాయిగా వచ్చునాటికిని, చాలభేదముకలదు. జనాభా బాగా అభివృద్ధి యగుట, వర్తక వ్యవహారములు అధికమగుట, రాజకీయ పరిపాలనము క్లిష్టతరముగ నేర్పడుట, విద్యాధికులసంఖ్య యెక్కువై పెక్కండ్రు రాజకీయములలో పాల్గొనుట మొదలగునవి జరిగినవి.

ఇది యిట్లభివృద్ధి యగుచుండగా ప్రభుత్వపటుత్వము క్షీణించినది. రాష్ట్రమునకు వలసిన అంగబలగము తక్కు

మైనది. హైందవ ఆంగ్లేయోద్యోగస్థు లెక్కువగ శ్రమింప వలసి వచ్చినది. పరిపాలనావిధానమును సాగించు శాఖలు హెచ్చింపవలసివచ్చినది. రహదారీలు అశ్రద్ధచేయబడినవి. ఈలోపము లెక్కుడుగ తూర్పు బంగాళారాష్ట్రమునందు గాన వచ్చినవి. ఇందులకు సాయముగ ఆభాగముయొక్క భౌతికలక్షణములు గూడ మిగిలిన భాగముకంటె భిన్నముగ నున్నవి. వంగదేశపు మాండలిక పరిపాలనాసంఘమువారీవిష యమునుగూర్చి యీక్రిందిరీతిని ప్రకటించియున్నారు. "మన మెరిగియున్నంతవఱకు హిందూదేశములో నీతూర్పు బంగాళా రాజ్యములోని రహదారులు నిర్లక్ష్యముగా చూడబడినంత మరియేప్రాంతములలోను చూడబడలేదు. ఈభూభాగమున గంభీరమైన నదులు వానిశాఖోపశాఖలతో వివిధముఖముల విజృంభించి ప్రవహించుటయేగాక, ఇక్కడ నత్యధికవర్ష ములు సంతతధారాపాతముగ కురియుచుండుటచే, నీప్రాంత మంతయు తఱచు జలమయమై యుండుటయు నందుచే భూమి ఫలవంతమై పంటలధాన్యము, జనపనార మొదలగు మంచి మంచి పంటల నొసంగుచుండుటయు, యిక్కడిప్రజలు కొందఱు కాలక్షేపమునకై పట్టణములకు జేరుకొన్నను చాలమంది వ్యవసాయాది వృత్తులలోనే యుండిపోయి యనేక గ్రామములలో నివసించుటయు జరుగుచున్నది. ఇక్కడి పల్లెలు సమూహములుగ లేవు. మెఱక దిబ్బలు కల చోటులలోను, నదులకు వానిశాఖలకు గల యుభయపక్షము లలో నెత్తయినస్థలములలోను జనపథములు, యిండ్లు నిర్మింప

బడియున్నవి. తఱచుగా యీ గృహములు వెదురుబడియ లందును, పొదలలోను, ఫలవృక్షముల మరుగునను నిర్మింప బడినవి. ఇక్కడ కుంభవృష్టిగ కురియు వర్షములచే భూమి జలమయము నగుచుండ మధ్యమధ్య కట్టబడిన దిబ్బలమీది యిండ్లు చిన్నచిన్న ద్వీపములవలె గోచరించుచుండును. మరీ ముఖ్యమగు రేకొద్ది రహదారులో నీటిలో మునిగిపోకుండ నుండునట్లెత్తయిన భూభాగముపై వేయబడినవిగాని, మిలిగిన వన్నియు నీటిక్రింద మునిగిపోయియే యుండును. అందుచే తఱచు ప్రయాణములు పడవలమీదనే సాగుచుండును. వర్తకస్థానములు నదుల కుభయపార్శ్వములలోను నిర్మింప బడి యుండును.”

లార్డుకర్జను వైసురాయిగా నుండిన ఆఖరి రెండుసంవత్సరములలోను యీ విభజనావశ్యకతనుగూర్చి యెక్కుడు చర్చింపబడినది. ప్రభుత్వము బంగాళా రాష్ట్రమును విభజింప వలెననియు, కలకత్తాలోని రాజకీయనాయకులు విభజనము కూడదనియు చెప్పసాగిరి. ప్రభుత్వ మీవిభజనమును చేసి తీరవలెనని నిశ్చయించుకొనగా రాజకీయవేత్త లందరైక్య కంఠముతో “నీవిభజనము వలదు. జాతీయైక్యత నశించును. మాకును మీకునుగల సంబంధములు తెగిపోవును. కాన విభజనమువల్లకా”దని చెప్పసాగిరి. ఆ జాతీయపత్రికలు గూడ యీ విషయమునుగూర్చిన వ్యాసములు పెక్కులువ్రాసి ప్రకటింపజొచ్చినవి. మొత్తముమీద ప్రజానీక మీ విభజనము చేయకూడదని పట్టుపట్టగ ప్రభుత్వ మీ ప్రజానీకమునకు లొంగిపోయి ప్రవర్తింపకూడదు. ఈ విభజనమును రాజకీయ

ముగ చేసి తీరవలసిన యగత్యము వచ్చినది. కావున యీ విభజనము చేసితీరెదనని కర్జను 1905 సం॥రములో జూలై మాసమునం దీవిభజనమును గావించెను. ఆ సంవత్సరములో అక్టోబరుమాసమున కావిభజనము అమలులోనికి తేబడినది బెంగాలులోని పశ్చిమభాగము, బీహారు, ఒరిస్సా ఒక భాగముగను, తూర్పుబంగాళము అస్సాము ఒక భాగముగన విభజింపబడి వాని ప్రాస్వాజీవితముల ప్రారంభించుకొనినవి."

పైనవ్రాసినదంతయు బంగాళావిభజనముకై ప్రభుత్వము చెప్పిన కారణములు, ప్రజాపక్షమున చెప్పువారల కారణములుకూడ ధర్మసమ్మతము లేగాని అన్యాయములని చెప్ప సావకాశములేదు. కాని ప్రజానీకము వలదన్నను చేయుట కధికారము ప్రభుత్వమునకు గలదు. అందుచే అది జరిగినది.

ప్రజాపక్ష కారణములు:—బంగాళములో అంతర్వాహినియై ప్రవహించుచున్న విప్లవోద్యమము తూర్పుబంగాళము నందుకంటె పశ్చిమబంగాళమునం దెక్కుడుగ నుండుటచే ఆ రెండుభాగములకు సంబంధము లేకుండ చేయుతలంపు ప్రభుత్వము పెట్టుకొని రనియు, వాస్తవమునకు పశ్చిమబంగాళములో విద్యాధికులు, రాజకీయవేత్తలు మెక్కుడుగ నుండుటచే నీవిద్యాధికుల బారినుండి, తూర్పుభాగమును కొంచె మనాగరిక ప్రదేశ మగుటచే దానిని సంరక్షింపవలెనను తలంపుతో ప్రభుత్వము విభజన కేర్పాటు చేయుచున్నదనియు, పశ్చిమభాగములోకంటె తూర్పుభాగములోని ప్రదేశములలో మహమ్మదీయు లెక్కుడుగ నుండుటచే నీయుభయజాతులవా

రేకముఖమున నభివృద్ధినంది రాజకీయాందోళనము నెక్కుడుగ జేయుదు రను భయమున నీయుభయపక్షముల విడదీసి హిందువులపైకి మహమ్మదీయులను పురిగొల్పి వీరిద్దరి వివాదముల ప్రయోజనము ప్రభుత్వము పొంద దలచుకొని యీ విభజనమును దలపెట్టినదనియు నీవిధానము ప్రభుత్వమునకు క్రొత్తగాక మొదటినుండియు విభజించు పాలించు మను తత్వము మీదనే ప్రభుత్వము సాగించుచున్నది గావున బంగాళా విభజనమునకుకూడ నదే కారణమనియు, నూతన రాష్ట్రనిర్మాణముచే నూతనరాష్ట్రోద్యోగుల నమితవ్యయములు, జీతబత్తెములు, తదితరరాష్ట్రపరిపాలనా విధానమున కగు వ్యయమంతయు నొకేభాగము వహింపవలసి వచ్చును గాన నందుల కగు నమితవ్యయమునకై పన్నులు హెచ్చించినగాని ప్రభుత్వము సాగదు కావున నట్టి యధికభారమును వెనుకబడియున్న నూతనరాష్ట్రప్రజలు భరింపలే రనియు మొదలగు కారణముల నానాటి పత్రికలు, ఆనాటి యుపన్యాసకులు ఘోషిల్లుచుండుట లోక మెఱింగిన విషయమే.

ఇట్టి విభజనము జరిగినంతమాత్రముచే నక్కడి రాజకీయవేత్తలాశారహితులు కాలేదు. ప్రజాసంస్థను బాగుగా బలపఱచ వారిద్వారమున పెద్దపెట్టున నాందోళనమును గావింప ప్రభుత్వము గావించిన యీదారుణ విభజనమును విరమించు కొందురని ప్రజలు తలంచిరి. అందులకై వారు కనివిని యెఱుగని యొక మహోద్యమమును లేవదీసి దానిమూలముగ ప్రజల కీవిభజనావిధానమున గలుగు నష్టములగూర్చి చెప్పుటయేగాక విదేశవస్తు బహిష్కరణోద్యమమును బయలు

దేర దీసినారు. ఆనాటిపత్రికలు, కరపత్రములు, నాయకులు, ఉపన్యాసకులు, వారు వీరు న నేల! ప్రజానీకమునకు ప్రబోధమును గావింప శక్తి వంతములైన సర్వవిధముల ప్రజలలో నొక ప్రచారమును లేవదీసి "ఒకప్పుడు భాగ్యవంతమైన మన రాష్ట్రము ప్రజాభిప్రాయమునకు భిన్నముగా విభజించుట యన్యాయమనియు, నీవిభజనమువల్ల ప్రజలు అధికమైనపన్ను బాధతో దరిద్రులగుదురుగాని భాగ్యవంతులు కాజాలరనియు, ప్రభుత్వదృష్టిని మరల్చుటకు బ్రిటిషు వస్తుబహిష్కరణము ప్రధానసూత్ర మనియు, నందుచే ప్రజలు స్వదేశవస్తునిర్మాణావశ్యకతను గుర్తించి యందులకై తోడ్పడ వలసినదనియు" ప్రచారము గావించిరి. మఱికొందరు "రష్యా జపాను వారిని బాధించినట్లే యీనాడు ప్రభుత్వము మనల హింసించి యవమానముల పాల్గావించుచున్న" దనిగూడ చెప్పసాహసించిరి. కొందరు "వంగదేశమున మతములేదా? దేశాభిమానము లేదా? వారితల్లియైన కాళికాదేవి జ్ఞాపకమునందు లేదా? సర్వశక్తిస్వరూపిణి కాళికా దేవియే. ఆమెను స్మరించి మీరు శక్తివంతులు గండు. మహారాష్ట్ర ప్రభువై మన దేశనాయకుడైన శ్రీ శివాజీమహారాజును స్మరించుడు. దేశహితైక కార్యముల నొనర్పుడు. విదేశవస్తుబహిష్కరణమును గావించి స్వదేశవస్తునిర్మాణమునకు గడంగుడు" అని మరికొందరు ప్రచారముల గావించుటకు ప్రారంభించిరి. ఈసమయముననే వంగదేశ కవియైన బంకించంద్రఛటర్జీ తన ఆనందమఠమను నవలలో 'వందేమాతరం' అను పాటను రచించి

యుండగా వంగదేశీయు లీగీతమును గుర్తించి యిది జాతీయ
గీతముగా జేసి పాడి ప్రచారము గావింపసాగిరి. ఈ గీత మా
కవి చంద్రుడే మహూర్తమున తలపెట్టి వ్రాసినాడో కాని
యిది జాతీయగీతమై సేతుశీతాచలపర్యంతము వ్యాప్తిజెంది
దేశభక్తులకు నిత్యపారాయణమై యొప్పుచున్నది. అట్టి
యీ గీతమును ఆనాడు గ్రామ గ్రామము వెంట బాడి ప్రజల
కుత్సాహమును మొలక లెత్తింపజేయుచు విప్లవకారులు
మంచి ప్రచారమును గావించిరి. ఈ దినములలోనే బాల
గంగాధరతిలక్ కలకత్తానగరమునకు వెళ్ళి యుపన్యాసముల
నొసంగిరి. అప్పటి కప్పుడే బరీంద్రుడు బరోడానుండి కల
కత్తాకు వచ్చెను. ఆతని మిత్రులగు అవినేశభట్టాచార్జీ,
స్వామీవివేకానందుని సోదరుడగు భూపేంద్రనాథదత్తుగార్ల
సహాయముతో బరీంద్రుడు యుగంధర పత్రికను స్థాపించి
ప్రకటించుట ప్రారంభించెను. ఈ పత్రికకు యేడెనిమిదివేల
చందాదారులు ప్రోగుపడిరి. ఈ బరీంద్రుడు మన అరవింద
ఘోషుగారిసోదరుడు. వీరీవిప్లవోద్యమమునకు 11రివాల్వర్లను
4 రైఫిల్సును, 1 తుపాకిని రహస్యముగ సంపాదించిరి.
ఈతని సంఘములో 14 లేక 15 గురు యువకులు ప్రాణార్పణ
మును జేయ సంసిద్ధులై చేరిరి. వీరందరు కలసి పులిన్ బిహారీ
దాసు అనువాని నాయకత్వము క్రింద ఢక్కాలో అనుసీల
సమితి యని యొకసమితిని యేర్పాటుచేసుకొనిరి. ఈ సమితి
శాఖలలో నొకటి పశ్చిమబంగాళమునకు ముఖ్యపట్టణమైన
కలకత్తాలోను రెండవది తూర్పుబంగాళమునకు ముఖ్యపట్టణ
మగు ఢక్కాలోను నెలకొల్పబడినవి. ఢక్కాసంఘ మొక్క-

నాడు 500 ఉపశాఖలైన సమితులతో పనిచేయుచుండెడిది. ఈ సంఘసభ్యు లొక్క-యుగంధర పత్రికనే నెలకొల్పి పని చేయలేదు. సంధ్యయను నొక పత్రికను బయలుదేరదీసి సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలెనని మొట్టమొదట నందు ప్రకటించిరి. మీరు సాధారణముగ చదువునని, చదివించు నవి భగవద్గీత, వివేకానందుని యుపన్యాసములు, మాజిని, గారిబాల్డిగార్ల చరిత్రలు మొదలగునవి. వీరు ముఖ్యముగా చదువు నాటి నూతన గ్రంథము ముక్తికాన్‌పథే. ఇది విప్లవోద్యమమునకు టిప్పణివంటిది. ఈ విప్లవోద్యమమును నడిపినవారు వంగదేశస్థులలోని భద్రలోక జాతివారు అనగా ఉత్తమకులీనులని పేరు. వీరు ధనముకొఱకు దోపిడుల సాగించుచుండెడివారట. ఆ బందిపోటులలో కొన్ని యీ దిగువ నుదహరించితిని.

1 ఆగష్టు 1906 లో రంగపురములో నొక విధవ యింటికి ఆ గ్రామమందు పోలీసు యిన్స్పెక్టరు వుండినాడని నాడు చోరీ మానివేసిరి.

2 సెప్టెంబరు 1906 లో శేఖరునగరములో నొక చోరీకి వెళ్ళి యినుపపెట్టె రాకపోవుటచే తెల్లవార్లు బాధపడి వెళ్ళిపోయిరి.

3 1907 మేలో అరుసులియాలోను, ఆగష్టులో బంకూ రాలోను దోపిడికి ప్రయత్నములు జరిగినవిగాని వానిని విరమించిరి. 1907 లో రైలుని తిరుగద్రోయవలెనని యత్నించి డిశంబరు 1907 సం॥ 6 తేదీని మిడ్నపూరులో లెఫ్టినెంటు గవర్నరుపోవు రైలుక్రింద బాంబుపెట్టిరి. ఆ ప్రేలుడువలన 5

అడుగుల వెడల్పు 5 అడుగుల లోతుగల గోయి తయారై నది. రైలు పట్టాలనుండితొలగినది. ఢక్కాజిల్లాలోని నెతా యిగంజిలో అక్టోబరు 1907 లో సొమ్ముసంచులు పట్టుకొని పోవుచున్న నౌకనుపడిచి ఆ సొమ్ము పట్టుకొనిపోయిరి.

1907 సం॥ డిశంబరు 23 వ తేదీని ఢక్కాజిల్లా కలెక్ట రగు అలెన్‌దొరను పిస్తోలుతో కాల్చిరి. 3 ఏప్రియల్ 1908 తేదీని కలకత్తా ప్రక్కనగల సిబిపూరు గ్రామములోనికి ఏడు గురు దోపిడిగాండ్రు ఒకయింట్లోనికి ప్రవేశించి రు. 400-0-0, పిల్లలను చంపుదుమని బెదరించిపట్టుకొనిపోయిరి. 1908ఏప్రిఎల్ 30 వ తేదీని కెనడీభార్యయు, కూతురును వెళ్ళుచున్న బండి లోనికి ఒక బాంబును గిరవాటువేయగా ఆ ఆడవాళ్ళిద్దరు వెం టనే చనిపోయిరి. కలకత్తాలోని గార్డెన్‌రీచ్ దగ్గరనున్న కింగ్స్ ఫోర్డును చంపవలెనని యత్నించి యీప్రయత్నమును జేసిరి. కాని అతడు చావలేదు.అందుచే నాతనికి ఒక పార్శిలులో ఒక బాంబును పుస్తకములో పెట్టిపంపించియున్నారు. పార్శిలువిప్పి పుస్తకమును తెరువగానే బాంబుపగిలి మనిషినిజంపును. అట్టి బాంబు పెట్టినపార్శిలును అతడు విప్పలేదు. ఆకాలములో జరి గిన కొన్ని హత్యలు మాత్రమే యిం దుదహరించి మిగిలినవి వ్రాయుట గ్రంథవిస్తరణభీతిని మానితిని.

వంగరాష్ట్రములో జరిగిన వివిధ నేరములు

1906 సం॥రమున ఆగష్టునెలలో రంగపురం జిల్లాలోని మోహిపురములో బందిపోటు ప్రయత్నము,

1906 సం॥రమున సెప్టెంబరు నెలలో ఢక్కాజిల్లాలోని శేఖర్ నగరములో బందిబోటు ప్రయత్నము.

1907 సెప్టెంబరు నెలలో ఢక్కా జిల్లాలోని నేతాయిగంజిలో చోరీ నేరము. ఒక్కడు పొడువబడినాడు. రు. 80లు అపహరింపబడెను.

1907 సం॥రమున సెప్టెంబరు నెలలో ఢక్కా జిల్లాలోని ఆరు సూలియాలో బందిపోటు నేరము.

1907 సం॥రమున ఏప్రియల్ 21 లోను, 1912 జూనులోను మైమన్ సింగ్ జిల్లాలో జమాల్ పూర్ లో దొమ్మీ నేరము. ఒక్కడు పొడువబడినాడు. పెక్కండ్రు శిక్షింపబడిరి.

1907 సం॥రమున ఆగష్టు నెలలో బంకూరాజిల్లాలోని హాసాడంగా బందిపోటు నేరము.

1907 సం॥రమున అక్టోబరులో ఫ్రెంచిచంద్రనగరములో హాసాడంగా రైలును తిరుగద్రోయు ప్రయత్నము.

1907 సం॥రమున 6 డిశంబరులో మిథునపురం జిల్లాలోని నారాయణఘుర్ లో రైలునుతిరుగద్రోయుప్రయత్నము

1907 సం॥రమున 23 డిశంబరులో ఫరీదుపురం జిల్లాలో గోఅలండోలో ఆలెన్ దొరను హత్యాయత్నము. ఒక్కడు గాయపడెను.

1908 సం॥రమున ఏప్రియల్ 3 న హౌరాజిల్లాలో శ్రీహరిణపరలో బందిపోటు నేరము. రు. 400 లు దోపిడి.

1908 సం॥రమున ఏప్రియల్ 11 న ఫ్రెంచిచంద్రనగరంలో బాంబుతో హత్యానేరము.

1908 ఏప్రియల్ 30 బీహార్‌లోని ముజఫర్‌పూరులోని హత్యానేరము. ఇద్దరు స్త్రీలు చంపబడిరి. ఒక పురుషుడు పొడువబడెను.

1908. సం॥రమున మే 2, 1910 ఫిబ్రవరి 12న 24 పరగణా జిల్లాలోని అల్లిపురములో కుట్రనేరము ఈనేరములో శిక్షలు, ఒకనికి ఉరిశిక్ష, ముగ్గురికి 7 సం॥లు, 4 రుకు యావజ్జీవద్వీపాంతరవాసశిక్ష, 3 రికి 10 సం॥రములు, 4 రుకు 7 సం॥రములు, ముగ్గురికి 5 సం॥ములు కఠిన నజకములు.

1908 సం॥రమున మే 3 ని మిధునపురంజిల్లాలో కుట్రనేరం.

1908 సం॥రమున మే 15 ని కలకత్తాలో గ్రేవీధిలో బాంబు ప్రేలుడు.

1908 సం॥రమున జూను 2 ని ఢక్కాలో బారాబజారులో హత్యతోగూడిన దోపిడినేరము. 25,837 రూపాయలు దోపిడి జరిగినది 4 గురు చంపబడిరి. పెక్కండ్రు గాయపరుపబడిరి. దోపిడిదొంగ ఒకడు చంపబడెను.

1908 సం॥రము జూను 21ని, 24పరగణాలలోకంకినారలోను కొబ్బరికాయలో నమర్చబడినబాంబుతోనేరములు.

1908 సం॥రమున ఆగష్టు 15 ని, మైమన్‌శింగు జిల్లాలోని బజిత్‌పురంలో దోపిడినేరం. రు. 1500 నష్టం.

1908 సం॥రమున ఆగష్టు 21 ని, 24 పరగణాలలో శ్యామనగరములో కొబ్బరికాయలో నమర్చబడిన బాంబుతో చేసిన నేరములు.

1908 సం॥రమున నవంబరు 12 ని, 24 పరగణాలలో బెల్గా రియా కొబ్బరికాయలో నమర్చబడిన బాంబుతో చేసిన నేరములు.

1908 సం॥రము డిశంబరు 21, పరగణాలలో సోదెపురంలో కొబ్బరికాయలో నమర్చిన బాంబుతో చేసిన నేరము.

1908 సంవత్సరమున ఆగష్టు 14 ని, ఢక్కాలోని నతిర్వ ణాలో పడపదొంగతనము. 3 గ్గురికి 4 మాసములు వటికము రు. 50 జరిమానా.

1908 సెప్టెంబరు 1 ని, 24 పరగణాలలో అల్లిపురంజెయి లులో నరేన్‌గోసాయిన్ అనువాని హత్య. ఇద్దరు నేరస్థుల వురి. ఒక్కడు 1½సం॥రములకు, వేరొక్కడు 1 సం॥రం శిక్ష.

1908 సెప్టెంబరు 16 ని, హోగ్లీలో బిగహాతిగ్రామంలో దోపిడి రు. 535 లు నష్టం. ఒకనికి 6 సం॥రము 2 రికి 5 సం॥రము వేరొక్కనికి 3½ సం॥రముల శిక్ష.

1908 అక్టోబరు 30 ని, ఫరీద్‌పూర్ జిల్లాలోని నారియాలో తుపాకులతో దోపిడి. పోయినసొమ్ము. రు. 670 లు, నష్టం రు. 6,400 లు. ఇరువురు గాయపడిరి.

1908 నవంబరు 7 ని కలకత్తా ఒవర్టన్ హాలులో సర్ ఆండ్రూ ఫ్రేజరుని హత్యానేరము. నేరస్థునికి 10 సం॥లు శిక్ష.

1908 నవంబరు 9 ని కలకత్తాలో సర్పెంటైన్ లేనులో నం దాదులాల్ బెనర్జీ అను యిన్స్పెక్టరుని హత్య.

1908 నవంబరు 14 న ఢక్కాలో రామ్నాలో సుకుమార చక్రవర్తిని హత్య.

1908 నవంబరులో హౌరాలో కేశబీడి అనువాని హత్య.

1908. నవంబరులో ఢక్కాలో రామ్నాలో అన్నాదఘోషు అనువాని హత్య.

1908 నవంబరులో నాడియాజిల్లాలో రైతాగ్రామంలోదోపిడి నేరంలో రు 1915 లు చోరీ.

1908 డిశంబరు 2న హూగ్లిలో మోరేహాల్ గ్రామంలోదోపిడి నేరంలో రు. 130 లు చోరీ. ఒకనికి గాయములు తగిలినవి. ఒక నేరస్థునికి 7 సం॥రములు శిక్ష.

1908 డిశంబరు 21 న, బకర్ గంజిజిల్లాలో డెవార్ గాటిలో దోపిడి నేరంలో రు. 3000 లు చోరీ. సెడిషన్ కమిటీ 191 రు రిపోర్టులో.

(రౌలట్ రిపోర్టులో 36 టు 39 పేజీలలోనిచ్చినపట్టికలు.)

బంగాళములోనివిప్లవోద్యమ మింత తీవ్రముగా జరుగుచున్న కాలములో ఆదేశమునుండి బాబూ బిపిన్ చంద్రపాలు ఆంధ్రదేశమునకువచ్చి బంగాళావిభజనమునుగూర్చితీవ్రమగు ప్రచారమునుగావించెను. ఆదినములలో పాల్ తిరగనిగ్రామము తిరగనిపల్లె లేదు. అన్నిగ్రామములందునను విదేశవస్తుబహిష్కరణమును స్వదేశీవస్తుప్రోత్సాహమును నాతడు చేయుచువచ్చెను. కాని యీపాలుగారికి ఆంధ్రదేశముక్రొత్త. మరియు

* దౌర్జన్యయుక్తమైన విప్లవోద్యోగముచేతన దేశజాలకు కలుగు నష్టము నిరూపించుటకే యిది వ్రాయబడినది.

యీ ఆంధ్రదేశమున కిట్టి విప్లవోద్యమముద్రేక్త. పాల్‌గారి సభలకుకూడ వెళ్ళి వినుటయె దుర్ఘటముగ నుండెడిది. ఆనాటికి యెట్టివారుగాని జడియని యుద్యోగిలేదు. ఎంతటి గృహస్తయినను పోలీసుఅన్న మాడలెత్తి లోనికిపోయి తలుపులు వేసుకొన వలసినదే. అట్టి భయకంపిత సమయము లందు పాలుగారితో ఆంధ్రదేశసంచారమునకు బయలుదేరి ప్రబోధము గావించినవాడు ఒక్క జగ్గన్నశాస్త్రియే. ఆ నాటి నుండియు నితని కా యుద్యమములో నుత్సాహము కలిగి తీవ్రప్రబోధమునకు గడంగుచుండెడివాడు.

ఈ బిపిన్ చంద్రపాలుగారు 24-4-1907 తేదీని రాజమండ్రీ వచ్చినప్పుడు శ్రీశాస్త్రిగారును, గాడిచెర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారును వారితో కలిసి పనిచేసిరి. ఆ రాజమండ్రీకళాశాలవిద్యార్థులను మార్కుహంటరుదొర వెలుపలకు రానీయకుండ నాపుజేసినప్పుడు శాస్త్రిసైతము యినిగు కాలేజీకి విద్యార్థులచే సమ్మెకట్టించి యొక్క విద్యార్థినైన కళాశాలలోనికి పోకుండ నాపుజేసెను. అదేప్రప్రథమమున రాజకీయరంగము లోనికి దిగినది. అప్పటినుండియు శాస్త్రి బహిరంగముగ రాజకీయములలో జోక్యము కలుగజేసికొనిపనిచేయుచుండెడివాడు వీనితో గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారే కాక బోడి నారాయణరా వనువారుకూడ కలిసి పనిచేయ నారంభించిరి. శాస్త్రి పాలుగారితో నాంధ్రదేశసంచారమునకు బయలుదేరి వివిధగ్రామములు పల్లెలు పట్టణములుచూచి ప్రతిస్థలములో నుపన్యాసముల నొసంగి ప్రజలకుస్వదేశాభిమానమును గలిగిం

చుచు వచ్చెను. "According to a report of the meeting in the Vande Mataram news paper of May 27 th 1907 Bepin Chendra Pal had been followed by a Madrasi Gentlemen who declared that they ought to go abroad and learn the manufacturing of bombs and other destructive weapons and how to wield them, and return them to their country to sacrifice every Amavasya night 108 whites (not white Cambs but those who were their enemies) and these the bright propect of the whole nation lay in future."

Pages:162-163 SeditionCommittee1918 Report.

కడమవా రిరువురు బెజవాడలో "స్వరాజ్య" యను నాంధ్రవారపత్రికను స్థాపించి ప్రచురించి ప్రబోధముగావించు చుండెడివారు. ది 26 మార్చి 1908 సంరమున చిదంబరం పిళ్ళైను రాజకీయాందోళనకై చెఱలో బెట్టునప్పుడు స్వరాజ్య పత్రికలో నీదిగువరీతి నొక వ్యాసము ప్రకటింపబడెను.

"అరే, ఫరంగీ, క్రూరవ్యాఘ్రముమా, నిష్కారణముగ నీవు ముగ్గురు హిందువులను ఒక్కసారిగ పొట్టను పెట్టుకొంటివా? నీవు నీ నీతిచట్టములనుకూడ నతిక్రమించుచున్నావు. ఓ భయభ్రాంతుడా, పొగరుమోతుతనమున కన్నులు గానని వానికి సహజలక్షణమైన యిట్టి వ్యతిరేకాభిప్రాయములను కలిగి నీవు నీరహస్యములను బయటపెట్టుకొంటివి. హిందూ జాతీయాభివృద్ధితో మీవిదేశపరిపాలనావిధాన మంత మొందగలదని నీవే ఋజువుచేసి చెప్పుచున్నావు."

అని వ్రాసి ప్రకటించుటచే ఆ పత్రికా ముద్రాపకుని, ఆ పత్రికాధిపతిని పట్టుకొని విచారించి శిక్షించిరి. ఈశిక్షతో, ఆ పత్రిక అంత మొందినది. ఆనాటి శాస్త్రి గారి యుపన్యాసములు వినినవారిలో గొందఱు జాతీయనాయకులై దేశప్రఖ్యాతి గాంచినవారు గలరు. శాస్త్రి తన మొట్టమొదటి యుపన్యాసము 1907 లో చామర్లకోటలో నిచ్చెను. అక్కడనుండి బయలుదేరి వివిధగ్రామములలో నిచ్చెను. అక్కడనుండి బయలుదేరి వివిధగ్రామములలో నుపన్యసించి ప్రబోధము గావించుచు వేలకొలది ప్రజలకు రాజకీయములం దుత్సాహమును గలుగజేసెను. ఆ నాడీతడు చేసినప్రకారము వంగదేశములోని గద్దుపిప్లవకారుని ప్రచారమున కేమాత్రమును దీసి పోదనియు, అక్కడ వందమంది గావించినంత ప్రచారము శాస్త్రి యొక్కడే గావించెననియు వ్రాయుట యతిశయోక్తి కాదు. ఇతడు బందరు మొదలగు గ్రామములలో విప్లవ సంఘముల నెలకొల్పెనుగాని యాసంఘము లేవియు సంతృప్తికరముగా బనిచేయలేదు. అంతమాత్రముచే శాస్త్రి నిరుత్సాహి కాలేదు. అట్టి యసంతృప్తి గలిగినచోట్లులందెల్ల శాస్త్రి ద్విగుణీకృతోత్సాహముతో బనిచేయుచు వచ్చెను.

వంగల వేంకటనారాయణగారు

ఇచ్చట వీరినిగూర్చి కొంచెము వ్రాయవలసియున్నది వంగల వేంకటనారాయణగారు వైదీకులలోని తెలగాణ్య శాఖకు జెందినవారు. అత్తిలివాస్తవ్యులు. రసాయనశాస్త్రము వీరి కభిమానవిద్య. ఈశాస్త్రములో వీరు బి.యే, పరీక్షయందు త్తీర్ణులయి మంచి పాండిత్యమును సంపాదించియుండిరి. వీరి

కున్నంత యభినివేశము ఉత్సాహము మరెవ్వరికిని లేదు. వీ రిరువురు సోదరులు, ఇరువురు నట్టివారే. వీరిరువురిలో వేంకట నారాయణగారు పెద్దవాడు. రెండవవాడు శివరాంగారు. లక్నోయూనివర్సిటీలో గొప్పపదవియందున్నారు. కృష్ణాపత్రి కాధిపతులగు ముట్నూరి కృష్ణారావుగారి కుమార్తెను వివాహము చేసికొనియుండిరి వీరు యూరప్ అమెరికా దేశముల కేగి మంచివిజ్ఞానమును సముపార్జించుకొని యున్నారు.

వెంకటనారాయణగారు బి. యే. పరీక్షయందు త్తీర్ణులయి ఒకటి రెండు సంవత్సరములుపాధ్యాయవృత్తిలో ప్రవేశించి పనిచేసి పిమ్మట జపాను వెళ్ళిరి. అక్కడపరిజ్ఞానమును సంపూర్ణముగ నలవఱచుకొని బహుళముగ వ్యాపారముసేయుటను నలయు రసాయన పరిశోధనావశ్యక వస్తునిర్మాణమును నేర్చుకొనిరి. మరియు వీరచ్చట స్వేచ్ఛ ననుభవించుచున్న యాదేశముల సౌభాగ్యమును గన్నులార గనుగొని, వారి స్వతంత్రవాయువుల పీల్చి వారి స్వరాజ్యపరిపాలనా సౌకర్యముల గుర్తించుకొని స్వదేశమునకు 1905-1906 సంవత్సరములలో తిరిగి వచ్చివేసి రాజమండ్రీలో నివాస మేర్పాటు గావించుకొనిరి. అప్పటినుండియు శాస్త్రికిని వీరికిని అత్యంత మైత్రికలిగినది. శాస్త్రి రాజకీయములలో ప్రవేశించినది మొదలు వేంకటనారాయణగారు వీరిని యత్యాప్తులుగ దీసికొని వలయు రహస్యముల బోధింపుచు సర్వవిధముల చేదోడు వాదోడుగా నుండి శాస్త్రికి మంచిసహాయ్యమును జేసెను.

ఆనాడు రాజమహేంద్రవరములో వేంకటనారాయణ గారియిల్లు ఈతీవ్రరాజకీయాందోళనాపరుల కాశ్రయమైనది. ఎవ్వరేవిషయము మాట్లాడుకొనవలసివచ్చినను వేంకటనారాయణగారియింటికి వచ్చెడివారు. ఎవ్వరేవారంటు తప్పించుకొనవలెననితలచినను వేంకటనారాయణగారియింటికి వచ్చెడివారు. వేంకటనారాయణగారును వారిసతియు వచ్చినవారి నాదరించి వలయు సౌకర్యములనొసగుచుండెడివారు. ఆకాలములో వేంకటనారాయణగారు మంచిసలహాదారుగా నుండి పనిచేసిరేకాని వారు సాహసించి ముందున కడుగిడలేదు.

కాని వీరి సతి యట్లుగాదు. ఆనాడు మంచివిప్లవకారులతో సమముగా పనిచేయ గలిగినది. ఎఱ్ఱపాగజూచి జడియు నాకాలములో ఆమె స్త్రీయయ్యు ధైర్యోత్సాహములతో ముందంజవేసి విప్లవమునకు సాయమొనర్చినది. ఎవరికేవార్త చేరవలసివచ్చినను ఆమెమూలమున చేరుచుండెడిది. ఎవ్వరికే అత్యంతరహస్యమైన జాబు చేరవలసివచ్చినను ఆమె తీసుకొని వెడలుచుండెడిది. దుస్తులమార్చియు, వివిధవేషముల వేసియు పోలీసులకు చిక్కకుండ విప్లవకారులకు మంచిసహాయ్యమును జేసినది. ఆనాడు ఆయువతి యొక్క కీర్తియే.

ఒక్కనాడీమె దొరసానివేషముతో గోదావరిస్టేషనులో దిగినది. పోలీసువారు చూచిరి. వెన్నంటిరి. రెండు మూడు సందులు దాటినది. మాయ మయినది. పోలీసువారి కామె చహరా దొరకలేదు. అప్పుడీమె తిన్నగా మాయింటికేవచ్చినది. ఈదొరసానివేషములోనున్న ఈమా సోదరిని

మాతల్లిచూచి యాశ్చర్యపడినది. "అమ్మా! ఇది యేమిటి" అని ప్రశ్నించినది. ఆమె వ్రేలితో మాటాడవలదని సౌంజ్ఞ చేసినది. లోనికి వెడలి ఆపిదేశ వేషమును తీసివేసి మోమున కింత పసుపు రాచుకొని స్నానముచేసి పట్టుచీర కట్టుకొని పళ్ళెములో రెండుపళ్ళు కొన్నిపువ్వులు పెట్టుకొని చేతితో చెంబునీళ్ళు పట్టుకొని రహస్యమైన జాబులు మొలలో దాచుకొని తిన్నగ కాలినడకను దేవాలయమున కేగి అక్కడ నుండి బండి కట్టించుకొని తిన్నగ తనయింటికి పోయినది. భర్త యీామెను జూచి "ఎప్పుడు వచ్చితివి. ఈవేషమేమి" యని ప్రశ్నింప పోలీసులు వెన్నంటుట తాను తనపుట్టిల్లయిన మాయింటికి వచ్చుటాది సర్వవిషయముల దెల్పి తాను తెచ్చిన రహస్యమైన జాబును నాతని కిచ్చినది.

ఇట్టి ధైర్యస్థయిర్యములతో ఆనాటికాలములో పని చేసిన ఆయువతి యీ రచయితతో నేకగర్భజనిత—ఆమె 1914 సం॥న బొంబాయిలో మరణించినది.

1908 సం॥రమున గోదావరి పుష్కరసమయమున శ్రీశాస్త్రియు, వంగల వెంకటనారాయణగారును గలిసి "యాత్రికుల సౌకర్యార్థము అన్నివిషయములు తెలిసికొన వచ్చును" అని యొక బోర్డును గట్టి యక్కడ కచ్చేరిని బెట్టుకొని యాత్రికులకు వలయు సౌకర్యము లన్నియు జూచు చుండిరి.

నాటికలెక్టరుదొరగారి కది కష్టముగా దోచి యా బోర్డును తీయించివేయు మనెను. అందులకు వంగల వెంకట

నారాయణగారును, శ్రీశాస్త్రియు అద్భుతగలి యెుపుయసమా ఖానములు చెప్పుచు పోలీసు సూపరింటెండెంటుతో దెబ్బ లాడగా కలెక్టరున కావిషయము తెలిసి శాస్త్రిని వచ్చి కలిసికొన వలసినదని యప్పటి తహసీల్దారైన ద్వారులూరి ఉమామహేశ్వరరావుచే కబురంపెను. అందుపై ఉమా మహేశ్వరరావు మండపేటవచ్చి శాస్త్రిని కలిసికొని యాత నిని వెంటబెట్టుకొని కాకినాడ కలెక్టరుగారిదగ్గఱకు దీసికొని వెళ్ళెను. కలెక్టరుగారు శాస్త్రిని "అరెస్టు" చేయుటకు ప్రభుత్వమువా రనుజ్ఞ నిచ్చి రనియు, కాని జిల్లాలోని శాంతికి భంగము కలుగకుండుటకై "అరెస్టు" చేయదలచు కొన లేదనియు దెల్పుచు నిట్టి రాజకీయ విప్లవోద్యోగములలో సంబంధము పెట్టుకొనవలదని చెప్పెను.

రెండుమూడు నెలలలో కాకినాడలోని జిల్లాకలెక్టరు Ashi దొర తిరునల్వేలిజిల్లాకు మార్చబడెను. కాని యప్పటి కప్పుడే తిరునల్వేలిలో విప్లవాగ్నిజ్వాలలు జిల్లాయంతటను విజృంభించినవి. కలెక్టరుదొరను రైల్వేస్టేషనులో రైలుబండిలో నుండగా విప్లవకారులువచ్చి 'రివాల్వరు'తో గాల్చి చంపివేసిరి.

కాని శాస్త్రి నింతటితో ప్రభుత్వమువారు వదలిపెట్ట లేదు. ఈతనిపై నొక "వారంటు" బుట్టించి పట్టుకొన ప్రయ త్నము చేయగా రాజమహేంద్రవరములోని మిత్రులి కాసం గతి తెలిసినది. రహస్యముగా శాస్త్రిని రావించి రాత్రి పం డ్రెండుగంటలకు గున్నేశ్వరరావు ప్రభృతులు వలసిన డబ్బు నిచ్చి శాస్త్రిని బొంబాయి పారిపోవలసినదని చెప్పి యిరువు రను గోదావరిని దాటుటకు సాహాయ్యమిచ్చి పంపివేసిరి. ఆ

రాత్రికిరాత్రి గోదావరినిదాటి నిడదవోలు కాలినడకను వెళ్ళి యక్కడనుండి రైలుమీద బెజవాడకుపోయి యక్కడ స్వరాజ్యపత్రికాలయమునకు వెడలుసరికి అక్కడ ప్రభుత్వో ద్యోగి పత్రికాధిపతిపై వారంటు సిద్ధముచేసికొని "అరెస్టు" చేయుటకు చూచుచుండెను. ఆస్థితిలోనున్న పత్రికాధిపతిని కలిసికొని ప్రసంగించి శాస్త్రి తన స్థితిగతులను జెప్పుకొని నాటిరేయి బయలుదేరి బొంబాయి జేరి J. N. Podhar జె. యన్. పోధార్ అనువారియింటికి వెళ్ళెను. ఈ Podhar అనువాడు జపానులో వంగల వెంకటనారాయణగారికి సహాధ్యాయి. అందుచే వెంకటనారాయణగారు పోధారునకు జాబునిచ్చి శాస్త్రిని బంపించెను. అచ్చట మహీంలో శాస్త్రి పోధారును కలిసికొనెను. బొంబాయిలోగూడ సరిగ నిట్టులే పరిస్థితులు. పోధారుబాంబులుచేసి నూతిలో బడవేసినట్లు పోలీసువారికి పంపిన దొంగరిపోర్టుమూలమున దెలియవచ్చిన దనియు, పోలీసులు కొలదిగంటలలో వానియింటికి తనిఖీకి వచ్చెదరనియు తెలిసికొని పోధారు కనిపెట్టుకొని యుండగా శాస్త్రి వానియింటికిబోయి వానిని గలిసికొనెను. రెండు నిమేషములలో నొకరిసంగతి నొకరు తెలిసికొనిరి శాస్త్రిని కాల్ పత్రికా కార్యాలయాధికారియైన పరంజపాయిగారి దగ్గఱకు తీసికొనిపోయెను. పరంజపాయిపై బొంబాయి హైకోర్టులో రాజద్రోహనేరము క్రింద కేసు తేబడినది. పరంజపాయి స్వయముగ దనపక్షమున దానే వాదించుకొనుచున్న సమయమది. ఆరోజులలో శాస్త్రి పరంజపాయి యింటికి వెడలెను. పరంజపాయి తన చరిత్ర యావత్తు శాస్త్రికి

జెప్పెను. శాస్త్రి తనసంగతి పరంజపాయికి దెలియజేసెను. ఇరువురును మిత్రులైరి. శాస్త్రికి నలయుసౌకర్యము లన్నియు రెండు నిమిషములలో నాతడు సమకూర్చ గలిగెను. బస, భోజనసదుపాయము, వలసిన గ్రంథములు. ధనమొనిచ్చి శాస్త్రిని బహుమర్యాదతో నాదరించెను. అట్లు శాస్త్రి యజ్ఞాతవాసమందు రెండునెలలు గడపెను. శాస్త్రిని వెదకి వెదకి పోలీసువారు వారంటు రద్దుచేసికొనిరి కాబోలు. శాస్త్రి మరల మూడునూసములకు రాజమండ్రికి వచ్చెను. కాని పోలీసువారు వీనిని వెంబడించుచు రహస్యపరిశోధనము చేయుచు వచ్చిరేగాని యేవిధమగు కేసును బెట్టలేదు. అందు చేతనే శాస్త్రి యాంధ్రులలోని కెల్ల ప్రథమవిప్లవకారుడని చెప్పవలసియున్నది. విప్లవకారు డనిపించుకొనుటకు శాస్త్రి యెంతయు గర్వపడుచుండును. ఆ కాలములో శాస్త్రి మారు వేషములోనే సంచారము గావించెడువాడు. వీనికి తురక వేషము బాగుగా సరిపోయెడిదియని నేటిమిత్రులు చెప్పు చుందురు.

వీ రీవిధముగ 1910 సం॥రము ఆఖరువఱకు నాంధ్ర దేశమంతయు ప్రచారము గావించి 1911 సం॥రములో వైద్య విద్య నభ్యసించుటకై కలకత్తా వెడలెను. అక్కడ నాలుగు సంవత్సరములుండి వైద్యమును నేర్చికొనుచు నక్కడిప్రముఖు లైన శ్యామసుందరిచక్రవర్తిగారి చెలిమిని సంపాదించిరి. వీ రచ్చట 1914 సం॥రము వఱకునుండి వైద్యవిద్యను సంపూర్ణ ముగ నభ్యసించివచ్చిరి వీరితో నాడు కలకత్తాలో జదివిన యాంధ్రులు డాక్టరు బ్రహ్మజోస్యుల సుబ్రహ్మణ్యముగారు,

వేదాంతం వెంకటకృష్ణయ్యగారు ప్రభృతులు, వీరందఱి తోడను శ్రీశాస్త్రిగారు విద్యనభ్యసించిరి. కాని పర్యవసానము? కలకత్తానుండి యింటికి వచ్చిన మఱు చటిదినమున నరెస్టుచేయబడి వీరు చెన్నపట్టణము తీసుకొని పోబడిరి. కారణము?

రోడ్డా కంపెనీ

శాస్త్రి కలకత్తాలో జరుపుచున్న 1914 సం॥ రమున కలకత్తాలో నొకకంపెనీ యుండెడిది. ఆకంపెనీపేరు రోడ్డా అండ్ కంపెనీ. ఈవర్తకులు తుపాకులను, పిస్తోళ్ళను, మందు గుండుసామానులను విక్రయించుచుండువారు. విప్లవోద్యమము నకు సంబంధించిన యొక పెద్దచోరీ నేర మీకంపెనీలో జరిగి నది. 4 ఆగష్టు 1914 సం॥రం తేదీ అందఱకు జ్ఞాపకమున్న తారీఖే. ఏలయన నాడే మొదటి ప్రపంచసంగ్రామమునకు బ్రిటిషుప్రభుత్వము యుద్ధప్రకటనము చేసినది. ఈప్రకటన మైన మఱిపదిదినములకనగా 14 ఆగష్టు 1914 సం॥రం తేదీని రోడ్డా కంపెనీవారికై విదేశమునుండి 202 పాకేజీలలో పిస్తోళ్ళను, మందుగుండుసామానును, దిగుమతి కాబడినవి రోడ్డాకంపెనీ యుద్యోగస్థులలో మిక్కిలి మంచివాడు నమ్మకమైనవాడు నగు గుమాస్తాకు వలసిన కాగితములనిచ్చి కష్టమ్సుకచేరికి పంపించి వానిని తెచ్చుకొని వచ్చిన 202 కేసులను సరకు నిలువకొట్లలోనికి బంపవలసినదిగా జెప్పిరి. ఆత డతిశ్రద్ధాభక్తులతో సముద్రపు టొడ్డున నున్న కష్టమ్సు కచ్చేరికి వెళ్ళియక్కడనుండి తనస్వంత కంపెనీకి (అనగా రోడ్డా అండ్ కంపెనీకి) 192 కేసులు దిగు

మతిచేసి యీనాటి కింతకంటె బంపుటకు వీలు లేకపోయినదని మాత్రము కచ్చేరీలోని ముఖ్యోద్యోగులకు దెల్పి యింటికి వెడలిపోయినాడు. కాని యాతడానాటినుండి యీనాటివఱకు గంపెనీలోనికి వెడల లేదట. అతడు కంపెనీకి వెళ్ళక పోవుటతో కుదిరిన బాగుండి యుండును. కాని యట్లుజరుగ లేదు. కష్టమ్ము ఆఫీసులో దిగబెట్టి వచ్చితినని చెప్పిన మిలిగిన పది కేసులును గూడ గంపెనీకి యెప్పటికి చేర లేదు. కంపెనీవారు మూడు రోజులు ముందు వెనుక లాలోచించి తుదకు మూడవనాడు పోలీసువారి కీవార్త తెలుపుడు చేసియున్నారు. ఈపది కేసుల లోను పోయిన సరకుల వివరము సుమారుపిస్తోళ్ళు 50 మాత్రము. వానికి నుపయోగపడు మందుగుండు 46000 నలుబది యారువేల రౌండ్లుమాత్రము. ఈ సరకులలో 44 పిస్తోళ్ళు మొదటినాటిరాత్రియే తొమ్మిది విప్లవసంఘములకు జేరిపోయిన వనియు మిగిలిన 6 పిస్తోళ్ళు నెక్కడ దాచిరో తెలియ లేదనియు ప్రభుత్వము తలంచినది. మొత్తముమీద 1914 దాటినపిదప నీ పిస్తోలు 54 బందిపోటు హత్యానేరము లలో నుపయోగపడినట్లు పోలీసు లెక్కలలోనికిమాత్రము వచ్చినది. పోలీసువారి చాకచక్యముచేతను, వారినునిశితబుద్ధి చేతను, వారికార్యోత్సాహముచేతను 31 పిస్తోళ్ళను దిరిగి యప్పు డప్పుడు రాబట్టుకొన గలిగిరి. ప్రభుత్వమువారీసందర్భమున గలకత్తాలో 150 యిండ్ల నొకేసారి సోదా చేసిరి. అందులో శాస్త్రిబస యొకటి. ఈ సందర్భమున రాష్ బిహారి బోసును కలిసికొని వారిమైత్రి నీతడు సంపాదించెను.

రాష్ బిహారి బోసు

ఈరాష్‌బిహారిబోసు డేరాడూన్‌లో Forest research Institute లో హెడ్డుగుమాస్తాగా బనిచేయుచుండెడివాడు. ఇతడు బంగాళాయువకుడు. విప్లవసంఘనాయకుడు. ఈత డనేక విధముల బ్రభుత్వమును గూలద్రోయు మార్గముల నరయుచుండెను. వ్యాసములవ్రాసి ప్రకటించియు, వివిధసంఘముల స్థాపించి ప్రణోధించియు, ప్రభుత్వమునకు గంటకముగ నుండెడివాడు. 1912 సం॥రం డిసెంబరునెలలో ఢిల్లీలో నూరేగుచున్న వైస్రాయి హార్డింజిమీద బాంబువేసినవాడని యిటీవల తెలియవచ్చినది. అప్పటినుండియు బోలీసువా రీతనిని బట్టుకొన విశ్వప్రయత్నములు గావించిరి ఈతని ఫోటోను బహిరంగముగ బ్రకటించి యీతనిని బట్టియిచ్చినవారికి విశేష బహుమానము నిత్తుమని ప్రకటించిరి. కాని యీతనిని బట్టుకొనుట కెవ్వరికిని సాధ్యము కాలేదు. ఢిల్లీకుట్రకేసులోను 1914 లాహోరుకుట్రకేసులోను నీతనిని ముద్దాయిగా బ్రకటించిరి. కాని ప్రభుత్వ మీతనివిషయములో విఫలమనోరథులైరి. ఈతనిని బహుక్రూరునిగ, భయంకరునిగ బ్రభుత్వము తలంచి యెట్టి బహుమాన మిచ్చెదమని ప్రకటించిన నతని నెవ్వరు బట్టి యీయలేదు. ఈతడు కాశీలో నివాస మేర్పఱుచుకొనెను. అక్కడ నొక విప్లవసంఘమును స్థాపించి పని చేయ నారంభించెను. 1914 సం॥రమునగూడ నీతడు కాశీలోనే నివాస మేర్పఱుచుకొనెను. బంగాళీతోటలో బనచేసియుండుటచేతను, నది వంగదేశీయుల ప్రధానస్థానమై యుం

డుటచేతను, పోలీసువారి కీతనియాచూకీ దొరక లేదు. ఈతడు రాత్రులయందు బయటికివచ్చి తనకృత్యముల నెఱవేర్చుకొను చుండెడివాడట. ఇతడు సచ్చీంద్రునిసంఘముతో సంబంధము పెట్టుకొని పనిచేయు చుండెడివాడు. పిస్తోళ్ళు పేల్చు విధానమును, బాంబు నుపయోగించుపద్ధతిని నీతడు నేర్పుచుండగా 18 నవంబరు 1914 సంIIరము నాటి రాత్రిపూట 2 బాంబు మూతలు చేతిలో ప్రేలి యీతనిని సచ్చీంద్రునిగూడ గాయపఱచినవి. అప్పు డీతడు తననివాసమును మఱియొక చోటునకు మార్చినాడు. అత డచ్చటనున్న కాలములోనే గణేశ పింగళే యను పూనాగ్రామ నివాసివచ్చి కలిసికొనెను. అతడు చెప్పిన మాటలనుబట్టి సచ్చీంద్రునిచే పంజాబులోని విప్లవ సంఘమువారి కవసరము వచ్చిన చాలు సాహాయ్య మొనర్తుమనిచెప్పి వార్తనంపెను. ఆ సచ్చీంద్రుడు 1915 సంIIరములో పింగళేతో కలిసి కాశీ వచ్చి రాష్‌బిహారిబోసును కలిసికొనెను. పిదప నాత డలహాబాదున కొక నాయకుని యేర్పాటుగావించి పింగళేను సచ్చీంద్రుని వెంటబెట్టుకొని పంజాబున కరిగెను. ఆనెల 21 తేదీని విప్లవమును సర్వతోముఖముగ విజృంభింప జేయుట కాతడు పూనుకొనెను. కాని యీవిషయములో పంజాబులోని పోలీసువారి కీ సంఘసభ్యుడొకడు రహస్యమును బయటపెట్టినట్లు తెలిసి విప్లవమును బయలుదేర దీయలేదు. పోలీసువారి కీరహస్యము తెలిసినది. పెక్కండ్రను బట్టుకొనిరి. రాష్‌బిహారిబోసు లాహోరు నుండి కాశీకి వచ్చివేసి యక్కడనుండి కలకత్తా వెడలి అక్కడ తోడి కాశీమిత్రులను గలిసికొని హిమాలయ

పర్వతములకు వెడలిపోవుచున్నానని తెల్పి వెడలిపోయెను. కాశీలోని విప్లవసంఘము రాష్‌బిహారిబోసు యాంజమాన్యము నకు వచ్చినపిమ్మటనే యొక గొప్పవిప్లవకేంద్రముగ మార్చ బడినది. 1915 సం॥రంలో హిందూదేశమును విడిచి టిబెట్టును దాటి చైనాదేశమును బ్రవేశించెను. అక్కడ చైనానాయకు డైన సన్. యల్. సేనునకు శిష్యుడై కొంతకాల ముండెను. ఆకాలమందే నేటి చైనానాయకుడైన చాంగ్‌కై షేక్ గూడ శిష్యుడై యీబోసునకు సహాధ్యాయియై యుండెను అక్కడ గొన్ని నెలలుండి జపానునకు వెడలి యచ్చట హిందూదేశ విప్లవ సంఘమును లేవదీసెను. ఇందులకు జపానుప్రభుత్వము సాహాయ్యమును జేసెను. ఈతడీ సంవత్సరములోనే చని పోయినట్లు పత్రికామూలమున దెలియవచ్చినది.

శాస్త్రి నిర్బంధము

మిగిలిన పిస్తోళ్ళకై నేటివరకు వెదుకకపోవుట లేదు కాని పిస్తోళ్ళు దొరకలేదు. ఆయాశ కృశించినది నిరాశ పెరి గినది. ఏయితరరాష్ట్రముల కవి యెగిరిపోయెనవో యెవ్వరి కెఱుక ? బెంగాలులోనే యున్నవో ? బీహారున కేగినవో ? యెవ్వరి కెఱుక ? అఱనలే యుండి పుచ్చుకొనిరో ఆంధ్రులకే హస్తగతము లైనవో యెవ్వ రెఱుంగుదురు ? అందులకే శాస్త్రిని ఆనాడే కలకత్తానుండి వచ్చినవానిని అన్నమైన దిన నీయకుండ నరెస్టుచేసి మొదట చెన్నపట్టణమునకును, బిదప బోలీసుదౌర్జన్యములకు బొంబాయి ప్రసిద్ధియన్నట్లు తిన్నగ బొంబాయికిని దీసికొనిపోయిరి, అదివఱకక్కడకే యైదుగురు

వచ్చియుండిరి. ఆఅవవాడు శాస్త్రి. అక్కడపోలీసువా రతిథి
పూజాధురంధరులు. వీరికి సున్నిల స్వాగతము బూతుల
సహస్రోత్తర పారాయణము, లాఠీల పూజ, చపేటముల వడ్డన,
అర్ధచంద్ర ప్రహారముల విందు, తన్నుల తాంబూలము, పిడి
కిట దక్షిణను పోలీసు సంతుష్టిగ సావకాశముగ స్థిమితముగ
తీరుబడిగ అతిథి పూజలలో నగ్రగణ్యులుగాన వలదన్న
మోమోటపడిన వారికివోలె వడ్డించెడివారు కాని-కాని-వీరో

కొట్టిన దెబ్బలతో, పొడిచిన పోటులతో, కట్టినబొప్పు
లతో, కమలిన గాయములతో, కారెడి రక్తముతో, పాతె
యశ్రులతో,-చెదరని గుండెను, కదలనినాలుక, పరుండలేని,
కూర్చొనలేని, నిలువలేని, నడువగలేని, సడలిన యొడళ్ళతో,
నడువని కాళులతో, పగలు రేయియై, రేయి పగలై గడపిన
దినయుగములతో, నడపినదీక్షావ్రతములతో, ఆత్మయె సాక్షిగ
దైవమె తోడుగ, సత్యమె దిక్కుగ, కడుబడలి యొడలు తెలి
యని బడుగుబాపని శాస్త్రిని జూచుచు గటకటపడువా రెవ్వ
రచ్చట ?

శాస్త్రిస్థితి కేమి ? తెలిసియో తెలియకో చేసినాడు.
అనుభవించినా డని సామాన్యులు కొందఱు పోలీసువారికి
హృదయమే లేదా? ఉన్న దేది? అది దారువా? పాషాణమా?
లోహమా? వజ్రమా? అది వీరికి స్పందింపదా ? యమకింకరు
లకైన దయాదాక్షిణ్యము లుండునే. వీరిలో నా మానవ
హృదయ లక్షణమే మాసిపోయినదా ? యని తలంచు దేశ
భక్తికలవారు మఱికొందఱు పోలీసువారి కార్యదీక్ష, ధైర్య

సాహసములు, సత్యాన్వేషణబుద్ధి, ప్రభుభక్తి కాంచి సంత సించి రాజసేనాధురంధరులు కొందఱు ఇది మాయాలోకము కాలగర్భమం దెవ్వ రేయిడుములు బడవలసియున్నదో యెవ్వరికెఱుక? మనము వట్టి తోలుబొమ్మలము. సూత్రధారుడు పరమేశ్వరుడు. ఆతనియాజ్ఞ యనుల్లంఘనీయము. వీనిజాతక మందీరీతిని దెబ్బలు తినవలసిన యోగమున్నదేమో, ఇం దెవ్వరి తప్పును లేదు. అను పరమవేదాంతులునై కొందఱు మాట్లాడుకొన జొచ్చిరి. మొత్తముమీద నెవ్వ రేరీతి మాట్లాడినను సంతతీవిషయము నేమాత్రము మాట్లాడుకొన జొచ్చిరి. ఇట్లు ఒకనాడా? ఒకవారమా? ఒకమాసమా? కాదు ఆరుమాసములు, అర్థవత్సరము, ఒకే బాధయే. ఒకే యమయాతనయే. తేళ్ళకలుగులో వాసమా? పాముల పుట్టలో బ్రదుకా? పులుల గుహాలో దలదాచుకొనుటయా భూతగృహమున బ్రొద్దుపుచ్చుటయా? పోలీసుల యావాస ములో నివాసమా? నిత్యయమసందర్శనముతో, ప్రత్యక్షనర కములో బాధపడి, క్రుంగి, కృశించి, శల్యమాత్రావశిష్టుడై యెడలని ధైర్యము, చేతిలో ప్రాణము కలిగి యున్నరనుచు బ్రదికిన వీరుడు శాస్త్రి. వీరితోబాటు శ్రమలందిన వారిద్దరు బంగాళాయువకులు, ఒక గుజరాతీయువకుడు, ఒక మహా రాష్ట్రుడు, వేఱొక్కయాంధ్రుడు. వీరందరిపై, కుట్రనేరము పెట్టవలెనను ప్రభుత్వమువారి యాలోచనము సాగలేదు.

ఈ సమయముననే దేశోద్ధారక నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు బొంబాయి కేగినప్పుడు వీరినందరిని కలిసికొని

మూడువందల రూపాయలును, గ్రామమందలి పెద్దలకు జాబులును వ్రాసి వారి సానుభూతిని సంపాదింపజేసిరి. దా నిఫలితముగ వీరు శిక్షింపబడకుండ విడుదల జేయబడిరి.

అక్కడనుండి తిరిగివచ్చినపిదప వైద్యవృత్తినివిజృంభింప జేసెను. అది యేనాలుగైదువత్సరములు సాగినదో ఇంతలో హోంరూలు హడావుడి. అంతలో కాంగ్రెసుపునరుద్ధరణ, మఱికొంతలో, అల్లూరి సీతారామరాజుగారి గడబిడ. సీతారామరాజుతో శాస్త్రికిసంబంధమున్నదని ప్రభుత్వమల్లడ తల్లడపడినది; అనుమానము తగిలినప్పుడు వీరిని, వీరి గృహమును సోదా చేయుట ప్రారంభించిరి. వీరివెంట పోలీసు వారిని త్రైనాతీ వేయుట ప్రారంభించి; ఈహడావుడి 3 సం॥ రములుమాత్రము జరిగినది. కాంగ్రెసు పునరుద్ధరింపబడినపుడు శాసనసభాబహిష్కారోద్యమమును, నోవోటుకాంపెను ప్రారంభించినప్పుడు శాస్త్రిని, ఉప్పలగుప్తం పోలింగు ఏరియాలో ప్రచారమునకు బంపగా వీరొక్కరే ఒక్క వోటుపడకుండ ఖాళీపెట్టెల తిరుగగొట్టింప గలిగినారు; 1930 లో జిల్లాలోని నాయకులు కారాగారములకు వెళ్ళగా నప్పటికి మిగిలిన పెద్దలలోనొకరగు బిక్కిన వెంకటరత్నముగారుజిల్లానాయకులుగ నియమింపబడినప్పుడు వారుప్పుసత్యాగ్రహోద్యమస్థానమైన కాకినాడవీడి స్వగ్రామమైన చోడవరము వెళ్ళి వారి యింటిలో నేయుండి ఈ యుద్యమమును నడుపనెంచి వెడలిపోయిరి. కాని శాస్త్రి కాకినాడలో నేయుండిపోయి యీయుద్యమమును స్వయముగ నడుపుట కారంభించినాడు. తిరిగి యుద్యమము

దిగ్విజయముగ సాగ నారంభించినది. ప్రభుత్వము దీనిని గుర్తించిరి. కొలదిదినములలో వీనిని నేను చెఱసాలలో కలిసి కొంటిని. మే మిరువురమును రాజమండ్రీచెఱలో నుంటిమి. కొలదికాలము గడపినపిమ్మట మమ్ముల నేబదితొమ్మండుగురను రాయవెల్లూరు జెయిలునకు మార్చిరి. అదియే మొదటి జట్టని నాకు జ్ఞాపకము. నేను నాశిక్ష నంతను రాయవెల్లూరు జైలునందే గడపితిని శాస్త్రి యక్కడనుండి మద్రాసునకును మద్రాసునుండి అల్లిపురం జైలునకును మార్చబడినాడు.

హిందూదేశ స్వాతంత్ర్యయుద్ధము

ఈ 1930 సం॥ యుద్యమములోను, అంతకుముందు బంగాళావిభజన యుద్యమములలోగూడ వినాయక దామోదర సావర్కారుగారి "హిందూదేశ స్వాతంత్ర్య యుద్ధము" అను గ్రంథము విరివిగ బ్రచారములోనికి వచ్చినది. ఈగ్రంథము మొదట 1906, 1907 సం॥రములలో మహారాష్ట్ర భాషలో వ్రాయబడినది. 1907 సం॥రములో నింగ్లీషుభాష లోనికి తర్జుమా చేయబడినది. 1908 సం॥రములో జర్మనీలో ముద్రింపబడినది. బొంబాయిలో క్రొత్తగాపెట్టబడిన దామోదరుకంపెనీవారికి పాలడబ్బాలవ్యాపారము కలదట. వీరు సరకు జర్మనీనుండికూడ దిగుమతి చేసికొనుచుండువారట. ఒకనాటి సరకులలో పాలడబ్బాలలో "హిందూదేశ స్వాతంత్ర్యయుద్ధము" అను గ్రంథపు ప్రతులు వచ్చినవట. శాస్త్రి బొంబాయివెళ్ళి యవి కొన్ని తెచ్చినాడట. ఆద్వారమున నాగ్రంథము లాంధ్రదేశమున కందిపోయినవి.

హిందూ దేశ రాజకీయములు గాంధీగారి నాయకత్వము క్రింద నుండినను వివిధరూపముల దాల్చుచు వచ్చినవి. అందుచే సత్యాగ్రహోద్యమము విరమింపబడి శాసనసభాప్రవేశోద్యమము తీవ్రరూపమును దాల్చినప్పటినుండియు శాస్త్రి గాంధీగారి యీప్రణాళికలోనుండి తప్పుకొనెను. వినాయక దామోదర సావర్కారు నాయకత్వముక్రిందకు వచ్చిన హిందూమహాసభలో సభ్యునిగ జేరి పనిచేయ ప్రారంభించెను. వినాయక దామోదర సావర్కారు వ్రాసిన హిందూపదపాహి యను గ్రంథమును బహుసుందమధురశైలిలోనికి సంపూర్ణముగ తర్జుమా జేసియుండెను. హిందూమహాసభా నిర్ణయముల బాటింపుచు హిందూమతోద్ధరణముగూడ చాల ముఖ్యమైనదను నమ్మకముతోనుండి ఈ హిందూమహాసభకు సంపూర్ణ సానుభూతిని జూపుచుండెను. ఇందులకై యాతడు విశేష గ్రంథపరిశోధనముగూడ జేసెను. ఒకనాడు తా నొక గ్రంథమును దెచ్చి నాచేత బెట్టినాడు. ఆ గ్రంథముపేరు Gandhi Muslim Conspiracy. ఆగ్రంథమును చదివించిదప తనలోకలిగిన మార్పును చెప్పినాడు. కొంతవిషయము గ్రంథమునుండి చదివి వినిపించియున్నాడు. గాంధీగారు హిందూదేశమును మహమ్మదీయులకు కైవశము చేయుచున్నాడని శాస్త్రి అభిప్రాయపడినాడు ఆ గ్రంథములోని పేరాల నుదహరించుచున్నాను.

"Maulana Mahammad Ali complained about political leaders taking him to task for sending a wire to the Sultan of Kabul, uring him not to make

peace with the British Government. I too urged that it was not a wise stpt that he had taken. Brother Mahammad Ali took me aside and taking out a paper from his hand b^g gave a draft of a telegram to me to read. What was my astonishment when I saw the draft of the self same telegram in the peculiar hand writing of the father of the non-violent non-co-operation movment."

Mahatmajis reply to the adove is published in Harijan of 10—2—1940.

"I do not remember having drafted any telegram on behalf of Maulana MahamedAli to the then Amir. The alleged telegram is harmless initself and does not warrant the deduction drawn from it. The late Swamiji never reffered the matter to me for confirmation.

(Gandhi Muslim Conspiracy. page 7.

"బ్రిటిషుప్రభుత్వముతో సంధి చేసుకొనవలదని నేను కాబూలులోని సుల్తానుగారికి తంతివార్త నిచ్చితినని రాజకీయ నాయకు లందఱు నామీఁద కత్తి వహించుచున్నారు. నేనుకూడ అది మంచిపని కాదని చెప్పియున్నాను; కాని సోదరుడు మహమ్మదాలి నన్ను ప్రక్కకు తీసుకువెళ్ళి తన చేతిసంచిలో నున్న వ్రాతప్రతియగు తంతిని తీసి నాచేతి కిచ్చి చదవమని చెప్పినాడు. ఆతంతి దౌర్జన్యరాహిత్య సహాయ నిరాకరణోద్యమమునకు నిర్మాత యగువాని

దస్తూరీలో నుండుటచూచి నేనత్యాశ్చర్యము నందితిని'' అని స్వామి శ్రద్ధానందుడు వ్రాయగా దానికి గాంధీగారు తమ హరిజనపత్రికలో ది 10—2—1940 సం॥ తేదీని "నేను మౌలానా మహమ్మదాలి గారికి ఆఫ్ఘనిస్థానపు అమీరు గారికి పంపుటకై యేతంతియును వ్రాసియిచ్చినట్లు జ్ఞాపకము లేదు. నేను వ్రాసితినని యారోపింపబడిన తంతి ప్రమాదకర మైనదిగాని, అందుండి సారాంశములు గ్రహింపవలసినది గాని కాదు. చనిపోయిన స్వామిజీ (శ్రద్ధానందస్వామి) నాకీ విషయమును నిర్ధారణకొరకు మున్నెన్నడు తెలియపఱచి యుండలేదు'' అని గాంధీగారు సమాధానమిచ్చిరి.

ఇది యిటుండ నిమ్ము.

"It is the Muslims who will impose their will by force singly or with British assistance on an unresisting India. If I can carry the congress with me I would not put the Muslims to the trouble of using force. I would be ruled by them for it would still be Indian rule."

[*Harijan of 23—3—1940*]

"ఎదిరింపనిహిందూదేశముపై బ్రిటిషుప్రభుత్వమువారి సహాయ్యముతోగాని మహమ్మదీయులు తమంత తాముగాని శక్తిని వినియోగింతురు. నేను కాంగ్రెస్సునునావెంటతీసికొని పోగలుగుదునేని మహమ్మదీయులకు శక్తినుపయోగింపవలసిన శ్రమ నీయదలచుకొనలేదు. నేను వారిచేత పరిపాలింపబడు దును.ఎందులకనగాఆపరిపాలనయింక నుహిందూపరిపాలనమే'

అని గాంధీగారు హరిజనపత్రికలో 23-2-1940 సం॥రం తేదీని వ్రాసిరి.

"ఇందుచే హిందూదేశములో గాంధీగారు తిరిగి మహమ్మదీయులకు చేయూతగ నున్నాడు. నాకది యెంత మాత్ర మిష్టములేదు. పై శత్రువైన బ్రిటిషుప్రభుత్వముకంటె నింటిలోని శత్రువగు మహమ్మదీయుల సమస్య పరిష్కరించు కొన దలచి నేను హిందూమహాసభాసభ్యునిగ జేరియున్నాను" అని శాస్త్రి విస్పష్టముగ తనరాజకీయదృక్పథమును మార్చు కొనినట్లు చెప్పినాడు. మరియు తాను "హిందూమహా సామ్రాజ్య" మను గ్రంథమును తెనిగించుటకు ముఖ్యకారణము హైందవోత్కృష్టత నిరూపణము చేయుటేయనియు అదియే తన యాశయమనియు గూడ వాకొనియున్నాడు.

వీరి గుణములు

ఆంధ్రరాష్ట్రములోనికి జొరబడిన నూతన రాజకీయ పక్షస్వీకరణమే వీని యాశయముగా గాన్పించుచున్నది. ఇతడు దేశాభిమాన, మతాభిమానములలో నగ్రగణ్యుడు. మంచి యావేశపరుడు. ఉపన్యాసకుడు. విప్లవకారుడు.

అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు-సంస్మృతి

బాల్యము

శ్రీ అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు విక్రమనామ సం॥ర పుష్యమాసములో అనగా 1881 జనవరిలో కృష్ణాజిల్లాలోని నందిగామతాలూకా నందిగామగ్రామములోని స్వగృహము నందు జన్మించెను. ఇతడు నియోగశాఖకుజెందిన భారద్వాజస గోత్రజుడు. ఈయన తండ్రిగారు మునగాల జమీందారు గారి వద్ద మేనేజరుగా పనిచేసిరి. తాతగారు నందిగామకు జమీందారికరణముగా పనిచేసిరి. వీ రుభయులు మంచిసమర్థులని పేర్వడసిరట. తల్లి వరలక్ష్మమ్మగారు చక్కని ఆర్యధర్మముల నలవఱచుకొనిన యువతి. అతిథిసత్కారమున డొక్కా సీతమ్మగారికి తీసిపోలేదని పెద్దలు చెప్పుదురు.

కాళేశ్వరరావు తల్లిదండ్రులకు గారాబు ముద్దుబిడ్డ. ఈపుణ్యదంపతులకు చాలమంది కలిగినను సజీవులై దినదిన ప్రవర్ధమానముగ నెదిగినవాడు, కాళేశ్వరరావు ఒక్కడే! ఇతడు బాల్యములోనే నాల్గవతరగతి పరీక్షయం దుత్తీర్ణుడయి తాతగారివద్ద కరణీకపులెక్కలలో నేర్పరియయ్యెను. ఇంగ్లీషు లెక్కలుకూడ నితడప్పుడు నేర్చుకొనక పోలేదు. నందిగామ యితని కంతవఱకే విద్య నొసగగలిగినది. ఇతనికి 14వ యేట నందిగామ తాలూకాలోని కలవచర్ల కరణం పింగళి

వీరభద్రయ్యగారి కూతురగు దుర్గాంబ యను పదిసంవత్సరముల కన్య నిచ్చి వివాహము గావించిరి. ఈమె తన యత్తగారి యడుగుజాడలలో నడచుచు నుత్తమయిల్లాలని పేర్వడసినది. అయ్యదేవరవారి యింటి కీమె దీపమై శోభను తెచ్చినది. భారత భాగవతాది గ్రంథములు జదువుకొనుచు భర్తకు చేదోడు వాదోడుగ నుండి యతనికి సర్వవిధముల నర్థాంగియై యలరారుచు వచ్చినదట. కాని సంతానము కలుగలేదు.

విద్య

కాళేశ్వరరావు వివాహమును చేసుకొనినపిదప నింగ్లీషు విద్య నభ్యసించుటకై బందరునకు వెడలెను. 1894 సం॥రమున జూన్ నెలలో బందరు నోబుల్ కళాశాలలో మూడవ ఫారములో జేరెను. కాని పరీక్షరోజులలోనే కాని పుస్తకము లెచ్చటనున్నవో యితడెరుగడు. ఆటపాటలయందు నభినివేశము మెండయినది. అట్లని విద్య నలవఱచుకొనక పోలేదు. మంచి తెలివిగలవాడని యుపాధ్యాయు లితనిని గుర్తించిరి. అట్లే ప్రతిసంవత్సరము పైతరగతికి పోవుచు వచ్చెను.

అన్నితరగతులలోను ప్రథమునిగ నుత్తీర్ణుడై పెక్కు బహుమతులు పొందియున్నాడు. 1901 సం॥రమున బి. యే. యం దుత్తీర్ణ డయ్యెను. గణితశాస్త్రములో మంచి ప్రవీణుడు. యఫ్. యే. పరీక్షలో నుత్తీర్ణుడయి లెక్కలలో బి. యే. చెన్నపట్నములో చదివి ప్యాసయినపిదప నింజనీయరింగు కళాశాలలో చేరవలెనని తలచెను. కాని వీరితండ్రిగా

రాకోరికను సాగనీయక బందరులోనే చదువమని నిర్బంధిం చెను. బందరులో చరిత్ర, అర్థిక శాస్త్రము, రాజకీయశాస్త్ర ముల శాఖమాత్రమే కలదు. దానినే కాశేశ్వరరావు చదివి యుత్తీర్ణుడయ్యెను. రాజకీయశాస్త్రము (Political Science) పొలిటికల్ సైన్సులో మంచి యభినివేశమును సంపాదించెను. గొప్ప బుద్ధిసూక్ష్మత కలవాడని వారి యుపాధ్యాయులు మెచ్చుకొనుచుండెడివారు. బి. యే. పరీక్షయందుత్తీర్ణుడు కాగానే కళాశాలయొక్క సత్ప్రవర్తన పతకమితని కివ్వబడెను. 1902, 1903, సం॥రములలో నోబులు కళాశాలలో చరిత్రకును, గణితమునకును ఆచార్యస్థానమలంకరించెను. ఆకాలమున విద్యార్థులలో మంచిపలుకుబడి సంపాదించెను. 1904, 1905 లో మద్రాసులో 'లా' చదివెను. ఇతడు కళాశాలలో చదువుచున్న సమయమున (Students debating Society) విద్యార్థుల చర్చాసంఘములో పాల్గొనుచుండెడివాడు. కళాశాలకు సంబంధించిన నాటకములలో ముఖ్యపాత్రముల ధరించుచుండెడివాడు. వీరి యభినయాదులు బాగుగ నుండుట జూచి బందరులో నూతనముగా స్థాపింపబడిన హిందూనాటక సమాజమువా రితనిని నటకునిగ జేర్చుకొన ప్రయత్నించిరి. ఇతనికిని జేరవలెనను నుత్సాహముండెడిదిగాని యితని కాచార్యపురుషులైన రఘుపతి వేంకటరత్నంనాయుడుగారు వలదని వారించుటచే నాటక సమాజములో జేరక యిన్నకుండెను. పిమ్మట బెజవాడలో లాయరుగా పనిచేయుచున్న కాలములో మూడునాలుగు

సంవత్సరములు ప్రాంతథియేటరులో నాటకసమాజమున కధ్య క్షుడుగనుండెను. కాని యేవిధముగ పాత్రలను ధరించలేదు.

సంఘసంస్కారణము

రఘుపతి వేంకటరత్నంనాయుడుగారి శిష్యులై సంఘ సంస్కర్తలైనవారిలో కాళేశ్వరరావు ఒకడు. నాయుడుగారి శిష్యులైనవారు పెక్కండ్రు సంఘసంస్కర్తలుగ మారిరి. నాయుడుగారు బందరులో పనిచేసినప్పుడేగాక కాకినాడ కళాశాలలోకూడ పనిచేసినప్పుడు వీరివిద్యార్థులు సంఘ సంస్కరణాభిలాషులై బ్రహ్మసమాజకులైరి. వీరి శిష్యులలో నేకొలదిమంది రాజకీయవిజ్ఞానమును సంపాదించిరోగాని మిగి లిన వారందరు సంఘసంస్కరణమునందు ముఖ్యులుగనుండి పనిచేసి నాయుడుగారి శిష్యులను బిరుదముల నార్జించుకొనిరి. ఈ సంఘసంస్కరణము నాయుడుగారిలోని ప్రత్యేకలక్షణము. ఈ సంఘసంస్కరణమువలన దేశ మెంత ముందునకు వచ్చి నదో చెప్పలేనుగాని పెక్కండ్రు వారిశిష్యులై సంఘసంస్క రణమునకు దారితీసిరని చెప్పవలెను. అట్టిమార్గమున సంచ రించినవారలలో కాళేశ్వరరావు ఒకడని చెప్పియున్నాను. ఈయన హైస్కూలులోను కళాశాలలోను చదువుకొనుచున్న కాలము నుండి, సంఘసంస్కరణలకు ప్రసిద్ధి కెక్కిన కాలము. బందరులో బ్రహ్మసమాజము, ఆర్యసమాజము, దివ్యజ్ఞాన సమాజము, హిందూసమాజము చురుకుగా పనిచేయుచుండె డివి. వారి వారి నాయకులు వచ్చి యుపన్యాసముల నిచ్చు చుండెడివారు. క్రైస్తవబోధలు కూడ జరుగక పోలేదు.

ఆనాటి సంఘ సంస్కర్తలలో వేంకటరత్నం నాయుడుగారు శిఖామణి; పైగా వారాచార్యపురుషులు. అందుచే వారి బోధనలు కాళేశ్వరరావుకు బాగుగ రుచించి వారిశిష్యుడై సంఘసంస్కర్త యయ్యెను. ఈయన దేశసేవాపరాయణత్వమునకు నాయుడుగారు కారణభూతులుకారు; 1905, 6, 7 సంవత్సరములలో వచ్చిన తీవ్రరాజకీయాందోళనము వంగదేశవిభజనమువలన దేశసేవాభిలాష కలిగినది; ఆ తుపానులో రాజకీయ మాంధ్రదేశమునకుకూడ కొట్టుకొని వచ్చినది; ఆ యాందోళనములో జేరి పనిచేసినవారికి రాజకీయమబ్బినదిగాని వేంకటరత్నం నాయుడుగారివలన రాజకీయమగు దేశసేవాపరాయణత్వ మలవడినదని తలంచుట ధర్మముగాదు; రాజకీయాందోళనముతో గూడిన దేవసేవాపరాయణత్వమునకు రాజకీయము లేమానవుని దృక్పథమును మార్చుటకు కారణభూతము లగునుగాని, వేరేదియు గాదు. కాళేశ్వరరావు దేశసేవాపరాయణత్వమునకు కారణములు వేరొక ప్రకరణమందు వ్రాయుదును.

రాజారామమోహనరాయలు, వివేకానంద, రామకృష్ణపరమహంస, సీతానాథతత్వభూషణ మొదలగువారి గ్రంథములను చదివి వారి సంఘసంస్కరణాభిప్రాయముల చూరగొనెను. మిషనరీకళాశాలయైన నోబుల్ కాలేజీలో బైబిలు ప్రతివిద్యార్థి చదివితీరవలెను; అట్లే ఈయనకూడ బైబిలు చదివి బహుమతుల పొందుచు వచ్చెను.

ఈయన కీసంఘసంస్కరణాభిప్రాయములకు తోడుగ క్రీ. శే. కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి స్నేహము, బాంధవ్యము లభించెను. చెన్నపట్టణములో క్రీ. శే. కందుకూరి వీరేశలింగంగారి స్నేహము లభించెను. లక్ష్మణరావుగారి మేనమామ భండారు దండపాణిగారు వితంతూద్వాహము చేసికొని వీరియింట కొన్నినాళ్ళుండియుండెను. వీర లందరి స్నేహభాగ్యముచే కాశీశ్వరరావుగారు సంస్కర్త యయ్యెను. కందుకూరి వీరేశలింగంగారి ప్రార్థనాసమాజము, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి సహాధ్యాయత్వము, పంచముల రాత్రిపాఠశాలలో సహోపాధ్యాయత్వము ఇతని సంస్కరణాభిమానమును వినుమడింప జేసెను. ఆ కాలములోనే గుంటూరులో వితంతూద్వాహముల జరిపించుచూ సంఘసంస్కరణోద్యమమును నాల్గుపాదముల నడిపించుచున్న ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారితో నితడు కలిసి పనిచేయుచుండెడివాడు. బెజవాడలోని హరిజన వసతి గృహమున కితడు చాలకాల మధ్యక్షుడుగా నుండెను.

ఈయన జాతిమతకులవిభేదముల పాటింపక భోజనాదికముల గావించుచుండెడివాడు. వీరియింట మొదటినుండియు హరిజనుడే యింటిసేవకునిగనుండి సమస్తకార్యములలో పాల్గొనుచుండును. కులభేదములు వీలయినంత త్వరగా కూకటివేళ్ళతో పోవలెననియే కాశీశ్వరరావుసిద్ధాంతము. వివిధమతస్థులమధ్యకూడ నంతర్వివాహముల నంగీకరింపుచు నుపన్యాసాదికముల నిచ్చుచుండెడివాడు. సర్వమానవుల సమానత్వము

సోదరత్వము, ఏకేశ్వరోపాసనము ఈయన కభిమానవిషయములు. ఈ మూలసూత్రముల నిటీవల నీయన వ్రాసిన యుపనిషత్సారములలో స్పష్టీకరించిరట. హరిజనపాఠశాల నొకదానిని స్వంతఖర్చులతోడ పెక్కువత్సరములు నడపి హరిజనోద్యమములో ప్రముఖస్థానమును వహించెను. 19.6సం॥రమున రామమోహన గ్రంథాలయములోనికి హరిజనులరానీయగూడదని పూర్వాచారపరాయణులు గావించిన యాందోళనము నెదుర్కొని ధారాళముగ వారిని గ్రంథాలయములోనికి వచ్చునట్లు చేసెను. 1917 సం॥రమున వీరి సహాయమున ప్రథమ ఆదిఆంధ్రమహాసభ భాగ్యరెడ్డివర్మ గారి యధ్యక్షత క్రింద బెజవాడలో జరుపబడెను. ఈ హరిజనోద్యమములో రాయుడు గంగయ్య, జి. రామచంద్రరావు, వెల్లంకి కృష్ణమూర్తి, వేమూరి రాంజీరావు, చుండ్రు వెంకయ్యగార్లు వీరి కాప్తమిత్రులైరి. వితంతూద్వాహము, రజస్వలావివాహము, విదేశగమనము, హరిజనుల అస్పృశ్యతానివారణము గావించుచున్న కాళేశ్వరరావును వారి మిత్రులను 1907 నుండి 1909 వఱకు నాటిసంఘము వెలివేసినది. కాని నాటి యువకబృందము కాళేశ్వరరావుపక్షము వహించుటచే వెలి నిష్ప్రయోజనమైనదట.

ఆ కాలములోనే కీర్తిశేషులైన కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి అక్కగారు భండారు అచ్చమాంబగారు విదుషీమణియై యబలాసచ్చరిత్రరత్నమాల యను గ్రంథమును రచించి ప్రకటించెను. ఈగ్రంథ మా కాలములో ప్రజల సం

నందటి న కర్షించెను. ఆమె భర్తతోకూడా పూనానగరము నుండి బందరువచ్చి కాశీశ్వరరావుయింట నతిథిగా నున్న ప్పుడు కాశీశ్వరరావు నితరమిత్రులు కలసి చాలమంది స్త్రీలను ప్రోగుచేసి స్త్రీలసభ జరిపించిరి. ఆమె యుపన్యాస ఫలితముగ బృందావన స్త్రీసమాజ మేర్పాటయినది. ఆమె ఆంధ్రదేశములో సంచారముచేసి పెక్కుచోట్ల స్త్రీసమాజ ముల నెలకొల్పెను. కాశీశ్వరరావు లాయరైన పిదప బెజవాడ మొదలగుచోట్ల స్త్రీసమాజములకు మంచి ప్రోత్సాహ మిచ్చెను. ఈరీతిగ కాశీశ్వరరావు సంఘసంస్క రణమును నాచరణలో బెట్టెను.

దేశసేవాపరాయణత్వము

కాశీశ్వరరావు విద్యార్థిగానున్నప్పుడు రాజకీయము లనుగూర్చి చదివెను. రోమేశచంద్రదత్తు, దాదాభాయి నౌరోజీ, రెనడె, తిలాంగు మొదలగువారి యార్థికగ్రంథములు చదివెను. గాంధీగారు దక్షిణాఫ్రికాలో భారతీయుల హక్కు లకై జరుపుచున్న సత్యాగ్రహముయొక్క దినదినాభివృద్ధి పత్రికలలో శ్రద్ధగాచదివి భావోద్రేకమును పొందుచుండెను.

1905, 6 సంవత్సరముల నుండియు బంగాళావిభజన ములోనుండి గొప్పజాతీయోద్యమము విజృంభించెను. అచ్చట బంగాళావిద్యార్థులు స్వదేశీవ్రతముపూని స్వదేశవస్త్రములను స్వదేశసరుకుల నింటింటికి గొంపోయి అమ్ముచు నాంగ్లేయవస్తు బహిష్కారమును బోధించుచుండిరి. కాని మద్రాసులో పెద్దలు మేల్కొనలేదు. విద్యార్థులైన కాశీశ్వరరావు, హరిసర్వోత్తమ

రావు, గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి, దొరస్వామిఅయ్యర్, చక్రయ్యశెట్టి మొదలగువారును స్వదేశమిత్రన్ పత్రికలో సహాయసంపాదకుడుగనున్న శ్రీ. శే. సుబ్రహ్మణ్య భారతిగారును కలసి ఒక గొప్ప విద్యార్థిమహాసభను సముద్రతీరమున గావించి జాతీయోద్యమమును బలపరచుచు బంగాళావిద్యార్థుల నభినందించుచు నుపన్యాసములనిచ్చిరి. దానికి హిందూ, స్వదేశమిత్రను పత్రికలస్థాపకులును నగు జి. సుబ్రహ్మణ్య అయ్యరుగా రధ్యక్షత వహించిరి. దీపావళిభిక్షులు వసూలు చేసి స్వదేశపరిశ్రమలు చదువుకొనువారికి విద్యార్థి వేతనముల నిచ్చిరి. అపుడు వీ రందరిచేతను స్వదేశదీక్ష గైకొనబడెను. అప్పటినుండియే దృఢమైన జాతీయవాది యయ్యెను. అప్పటి నుండియే దేశసేవాపరాయణత్వ మలవడినది.

న్యా య వా ది త న ము

1906 సం॥రమున ఈతడు మద్రాసులో బి. యెల్. పరీక్షలో కృతార్థుడైనపిమ్మట గుంటూరులో వకీలుగాను, రాజకీయనాయకులుగానుపనిచేయుచున్న శ్రీకొండా వెంకటప్పయ్య పంతులుగారివద్ద మూడునెలలు పనినేర్చుకొనివచ్చి జూన్ నెలలో బెజవాడలో న్యాయవాదివృత్తి నెలకొల్పెను. అట్లు న్యాయవాదివృత్తిని నెలకొల్పిన కొలదికాలములో ప్రభుత్వములో గొప్పయుద్యోగములోనున్న ఈయనమిత్రు లొకరు రివెన్యూడిపార్టుమెంటులో గౌరవమైన యుద్యోగ మిచ్చెదనని వార్తనంపెను. కాళేశ్వరరావు దానిని నిరాకరించెను. ఆజిల్లా

లోనేయున్న జమీందారు వీరిని తమకు దివాంజీగా పని చేయమని కోరిరి. కాశేశ్వరరావు దానిసికూడ నిరాకరించెను. ఇట్టి యుద్యోగములు వారి మనస్తత్వమునకు సరిపడవనియు, స్వతంత్రవృత్తి నవలంబించెదననియు కాశేశ్వరరావు సమాధాన మిచ్చుచు వచ్చెను.

కాశేశ్వరరావు న్యాయవాదివృత్తిలో నతిత్వరితముగనే యగ్రస్థానమును వహించెను. మంచిసమర్థుడని పేరుగాంచెను. సివిలు, క్రిమినలు, రెవెన్యూ మొదలగు వివిధ శాఖలకు సంబంధించిన కేసులలో సమానముగా పనిచేయుచు వచ్చెను. అనేకమంది జమీందార్లు, ఇతర జమీందార్లతో పోరాడుచున్న రైతువర్గము, ఈయనకు క్లయింట్లయిరి. మద్రాసు యెస్టేట్సు లాండు ఆక్టుగూర్చి విశేషానుభవము ఈయనకు కలదు. ఆ విషయములో నీతడెక్కుడు కృషిసల్పెను. ఈ విధముగ 15 సంవత్సరములు న్యాయవాదివృత్తి జేసి ధన మార్జించుకొనెను. 1921 సం॥రమున గాంధీగారి సత్యాగ్రహోద్యమములో ప్రవేశించునప్పటికి ఎలమయెస్టేటువారి పదివేలరూపాయలు ఫీజువచ్చే దావాయును యిరువదియైదు వేలు ఫీజులువచ్చే యితర దావాలును నీయనవద్దనున్నవని తెలియవచ్చినవి. ఇన్నిటికిని స్వస్తిచెప్పి సహాయనిరాకరణవాదిగా మారెను. ఆనాటినుండి ఈయన తనవృత్తిని విసర్జించెను. దానికై జీవితములో తిరిగి వెనుకకు చూడలేదు. ప్లీడరీపట్టాను పొడిగించుకొనలేదు. దేశ స్వతంత్రపోరాటములో కారాగారములకు పోవలసి యుండుననియు, నీపోరా

టము ఒకటి రెండు సంవత్సరములలో తేలిపోవక చాల కాలము పట్టుననియు, ఆ పోరాటమున కెల్ల కాలము సర్వ సిద్ధముగ నుండవలసిన దేగాని వెనుకంజవేయ గూడదనియు నీయన యూశయములు. అందుచే నెన్నడు తిరిగిన్యాయవాది వృత్తిలో ప్రవేశింపలేదు. ఎల్ల కాలములందునను పోరాటము నకు సర్వసిద్ధముగ నుండెను. నాటినుండి నేటివఱకును కారా గారములకు పోయి వచ్చుచునే యుండెను. ఈ పోరాటము జీవితాంతమువఱకుకూడ నుండవచ్చునను నమ్మకముతోనే కాశేశ్వరరావు సత్యాగ్రహోద్యమములో ప్రవేశించెను. కొలది మాసములలోనో కొలదిసంవత్సరములలోనో బ్రిటిషు ప్రభుత్వము మనకొర్కెల నతిసులభముగ నీడేర్చి స్వరాజ్యము నొసగెదరను తలంపుతో కాశేశ్వరరావు ఎన్నడును లేడు. ఇతడు ధన మార్జించిన కాలములో నౌదార్యమువల్లను దాన ధర్మములవల్లను గడించినది ఖర్చుపెట్టుకొనుటచే తదనంతర జీవితమునకై పిత్రార్జితమునుగూడ వ్యయపరచుచు వచ్చెనట.

న్యాయవాదిగా 1906 నుండి 1921 సం॥రము వరకు గల కాలములో నాంధ్రదేశమునకు మధ్యస్థమైన బెజవాడలో సంఘసంస్కరణ యాచరణలో పెట్టెను. విజ్ఞానాభివృద్ధి కలుగ జేసెను కాంగ్రెసుసంస్థలలో ప్రధానపాత్ర వహించెను. వందే మాతరం ఉద్యమంలోను, హోంరూల్ ఉద్యమములోను వ్యాసములు, ఉపన్యాసముల మూలమున ఈతడు తీవ్రముగ ప్రచారముచేసెను. ఈతని వ్యాసములు పెక్కులు బందరు లోని కృష్ణాపత్రికలో ప్రకటితములు.

వివిధ రాజకీయోద్యమములు

ఈతడు 1906 సం॥రమున వంగదేశవిభజనము జరిగి నప్పుడు మద్రాసునుండి పనిచేయుచున్నాడని పైని పేర్కొని యున్నాను. ఈతడు 1906 లో మద్రాసునుండి బెజవాడకు వచ్చినపిదప నచ్చట గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారితో కలిసెను. 1908 సం॥రమున హరిసర్వోత్తమరావు తమ స్వరాజ్య పత్రికలో వ్రాసి ప్రకటించిన రాజద్రోహకరమైన వ్యాసమును అందుకై హరిసర్వోత్తమరా వొకసంవత్సరము వరక మనుభవించుటయు, శ్రీ జగ్గన్న శాస్త్రి జీవితచరిత్రలో వ్రాసియే యుంటిని. ఆ హరిసర్వోత్తమరావుగారితో కాళే శ్వరరావుకు కలిగిన మైత్రియు, ఆ హరిసర్వోత్తమరావుగారి స్వరాజ్యపత్రికకు కాళేశ్వరరావు వ్రాసిన వ్యాసములను ప్రభు త్వమువారి దృష్టిని కాళేశ్వరరావు వైపునకు మరల్చినవి. కాళేశ్వరరావుపై గట్టి నిఘా వేసిరి. 1908 సం॥రమున బం గాళా దేశమునుండి యొక విప్లవకారు డాంధ్రదేశమంతయు సంచారము గావించుచు బెజవాడకు వెడలి కాళేశ్వరరావు బృందమును కలుసుకొని తాము వంగరాష్ట్రములో గావించు చున్న విప్లవోద్యమములో చేరవలెనని కోరెనట. కాళేశ్వర రావు తా మాసంఘములో చేరజాలమనియు, సాత్వికనిరో ధము వరకే తాము సిద్ధపడి యున్నామనియు చెప్పెనట. అప్పు డావంగదేశీయుడు కాళేశ్వరరావుని వీడి వెడలిపోయెను గాని పోలీసువారుమాత్రము కాళేశ్వరరావుని వీడియుండుట కుత్సహింపక నాతని చాలకాలము "నిఘా" లో నుంచిరి.

ఈ యుద్ధమానంతర మందువచ్చిన హోంరూలు లీగులో కాశేశ్వరరావుకూడ పనిచేసెను. 1917 సం॥రములో ఆనిబెసెంటుప్రభృతుల విడుదలకొఱకు సిద్ధపఱుపబడిన సాత్విక నిరోధ ప్రమాణపత్రమును గైకొని పనిచేసెను. 1917 సం॥ రమునుండియు నెడతెగకుండ అఖిలభారత కాంగ్రెస్సుకమిటీలో సభ్యుడుగ నుండెను. 1919 లో రౌలటుచట్టపు సత్యాగ్రహ ప్రమాణమును గైకొనెను. 1919 లోనే మహాత్మాగాంధీగారు బెజవాడలో నొకదిన మాగి వీరింట నతిథిగ నుండి బెజవాడలో రౌలటుచట్టమునుగూర్చి యుపన్యసించి వెళ్ళిరి. 1920 సం॥రమున మరల గాంధీగారును, షౌకతాలీగారును, కలకత్తా ప్రత్యేక కాంగ్రెస్సు సమావేశమునకు బోవుచు త్రోవలో బెజవాడలో నాగి కాశేశ్వరరావుయింట నతిథిగానుండి తాము సాగింపబోవుచున్న దౌర్జన్య రాహిత్య సహాయ నిరాకరణమును గూర్చి యుపన్యసించి వెళ్ళిరి. ఆసభలోనే జాతీయపక్షమున మద్రాసు శాసనసభ కభ్యర్థిగా నిలచి పనిచేయుచున్న కాశేశ్వరరావు తమ యభ్యర్థిత్వమును వదులుకొనిరని మహాత్ములు ప్రకటించిరి. 1920 సం॥రమున కలకత్తా కాంగ్రెసులో కాశేశ్వరరావు బృందము గాంధీగారిపక్షమునే బలపరచి ఓటుజేసెను. అప్పటికి లాలా లజపతిరాయి, సి. ఆర్. దాసు ప్రభృతులే గాక, ఆంధ్ర కాంగ్రెస్సు నాయకులు కొందఱుగూడ గాంధీగారు ప్రణాళికకు వ్యతిరేకులుగనే యుండిరి.

ఆంధ్రోద్యమము

ప్రథమమునుండియు కాళేశ్వరరావుకూడ మిగిలిన యాంధ్రప్రముఖులతో బాటు నాంధ్రోద్యమములో పాల్గొనుచుండెను. 1914 సం॥లో బెజవాడలో జరిగిన రెండవ యాంధ్రమహాసభకు కాళేశ్వరరావు "జనరల్ సెక్రటరీ" ముఖ్యకార్యదర్శిగానుండి పనిచేసెను. 1917 సం॥లో బెజవాడలో జరిగిన ప్రత్యేకాంధ్రరాష్ట్ర మహాసభ కాహ్వానసంఘాధ్యక్షత వహించెను. 1934 సం॥రమున విశాఖపట్టణమున జరిగిన యాంధ్రరాష్ట్రమహాసభ కీయన యధ్యక్షుడు. రాష్ట్రవిషయములో పెక్కుసంవత్సరములనుండి విశేషపరిశ్రమ జేసినవాడగుటచే నాంధ్రరాష్ట్రావశ్యకతనుగూర్చి చక్కగ నుపన్యసించెను. ఉపన్యసించుటయే గాదు, చెప్పిన సర్వవిషయములు, సోదాహరణపూర్వకముగా లెక్కలతో సహాచూపి రాష్ట్రావశ్యకత నుద్ఘోషించెను. ఈయన యీ యుపన్యాసమును హిందూ పత్రిక కొనియాడినదట. 1931 సం॥రమున గాంధీమహాత్ముడు రెండవ రౌండుటేబిలు కాన్ఫరెన్సునకు వెళ్ళునప్పుడు కాళేశ్వరరావు ఆంధ్రరాష్ట్ర కాంగ్రెస్సు జనరల్ శక్రటరీగ నాంధ్రరాష్ట్రావశ్యకతనుగూర్చి యొక నివేదికను మహాజరును సమర్పించెను. మహాత్ముడు స్వరాజ్యసమస్య జయప్రదముగ కొనసాగునేని యాంధ్రరాష్ట్రసమస్యనుగూర్చి తప్పక ప్రస్తావించి మీకు సర్వవిధముల మేలొనగూర్తునని వాగ్దానము చేసెను.

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమండలి—రచనలు

1907 సం॥రమున జాతీయోద్యమ ము ప్రజలలో బాగుగా వ్యాపించుటకును, ప్రజలలో నిజమైన వికాసమ్ము కలుగుటకును, నవీనవిజ్ఞానమునిచ్చు గ్రంథములు, ఆంధ్రభాషలో ప్రచురించుటకునువిజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమండలిని కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు, కాశీశ్వరరావు, హరిసర్వోత్తమరావు, మునగాలరాజా, రావిచెట్టి రంగారావుగార్లు చేస్థాపింపబడినది. కాశీశ్వరరావు హరిసర్వోత్తమరావుగార్లు గ్రంథమండలికి ప్రథమ కార్యదర్శులు. పిమ్మట డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీపతి గారు దీనిలో చేరిరి. ఆగ్రంథమండలి చరిత్రలు,ప్రకృతిశాస్త్రములు, చరిత్రాత్మక నవలలు, మహాపురుషుల జీవితములు మొదలగు నలుబది గ్రంథములు ప్రచురించి నిలచిపోయినది. ఈమండలికి ప్రాణము లక్ష్మణరావు. లక్ష్మీపతిగార్లనియే చెప్ప నొప్పును. కాశీశ్వరరావుకు మొదటిదశలో గ్రంథములు వ్రాయుటకు తీరిక లేకపోయెను. గాని 1922 లో నొక సంవత్సరము, 1930 లో నొక సంవత్సరము కారాగారవాసము ప్రాప్తించి నప్పుడు ఫ్రెంచివిప్లవచరిత్రమును, అమెరికా సంయుక్తరాష్ట్రములు తురుష్క ప్రజాస్వామికములు అను గ్రంథములను వ్రాసి విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమండలి పక్షమున ప్రచురించెను.

1932 సం॥రమున కారాగారవాసశిక్ష ననుభవించు చున్న కాలములో చైనాజాతీయోద్యమ మను గ్రంథమును రచించెను. అది కాకినాడలోని జాతీయగ్రంథమాల పక్షమున

ప్రచురింపబడెను. చైనాయువజనోద్యమ మను నొక చిన్న గ్రంథమునుగూడ రచించి ప్రచురించెను. చెఱలో నున్నకాలములలో "ఈజిప్టుచరిత్ర"యను నొక గ్రంథమును, ఉపనిషత్సారములు అనునొక గ్రంథమును రచించెను. ఈ రెంటిలోను యీజిప్టుచరిత్ర అచ్చుపడలేదు. ఉపనిషత్సారము లచ్చుపడి విక్రయమునకు సిద్ధముగనున్నది. వయోజనవిద్యపథము పాఠములు పుస్తకముకూడ రచించెను. అది విశాఖపట్నం కాంగ్రెస్సు కమిటీచేత ముద్రింపబడినది.

గ్రంథాలయోద్యమము – యితరసంస్థలు

కాశీశ్వరరావు గ్రంథాలయోద్యమములోకూడ బనిచేసెను. సూరి నరసింహశాస్త్రిగారు, అయ్యంకి వెంకటరమణయ్యగార్ల యుద్యమములో కలిసి పనిజేసినవారు. బెజవాడలోని రామమోహనగ్రంథాలయ స్థాపనము వీరందరికృషి యొక్క ఫలితమే. అనేకచోట్ల గ్రంథాలయములు స్థాపించి యుపన్యాసములనొసంగి మహామహుల వర్ధంతులజయంతుల జరిపించి యుద్యమమును పైకితీసుకొని వచ్చెను. నందిగామలో నొక కమిటీ ఈయన యధ్యక్షతక్రింద స్థాపింపబడినది. నలువదివేల రూప్యముల వసూలుచేసి ఒక హైస్కూలును ఒక బాలికాపాఠశాలను స్థాపించెను. 1920 సం॥రము వరకు దాని కధ్యక్షుడుగానుండి మంచి యుపాధ్యాయుల నియామకములోను, పాఠ్యగ్రంథముల నిర్ణయములోను మంచిశ్రద్ధ తీసుకొని పనిచేసెను. తరువాత సహాయనిరాకరణోద్యమ

ములో పనిచేయుట ప్రారంభింపగనే ఆపదవికి రాజీనామా నొసంగెను. 1921 మొదలు 1925 వఱకు బెజవాడలో వేనకు వేలు సొమ్ము వసూలుచేసి జాతీయపాఠశాలను నెలకొల్పెను. దాని కితడే అధ్యక్షుడు వేముల కూర్మయ్య యను హరిజనుడు కాళేశ్వరరావు యింటిలోనుండి ఆ జాతీయపాఠశాలలో జదివి పిదప హిందూయూనివర్సిటిలో ప్రవేశించి యచ్చటిపరీక్షలలో నుత్తీర్ణుడయి బి. ఏ. యల్. యల్. బి. చదివి శాసనసభ్యుడయ్యెను. ఆంధ్రరాష్ట్ర హిందీసంఘంలో కాళేశ్వరరావు కొంతకాలము ముపాధ్యక్షుడు. ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయపు సెనేటులో కొన్ని సంవత్సరములు సభ్యుడు. ఆంధ్రరాష్ట్రహరిజన సంఘములో శాశ్వతసభ్యుడు. 1926 నుండి 1929 సం॥వఱకు మద్రాసు లెజిస్లెటివు కౌన్సిలులో సభ్యుడు. 1930 లో జరిగిన లాహోరు కాంగ్రెసు తీర్మానాను సారము ఆపదవికి రాజీనామా యొసంగెను. 1916 సం॥ర ము.లో కృష్ణానదివఱదల బాధానివారణకొక సంఘమేర్పడినది. అందు కాళేశ్వరరావు అధ్యక్షుడు. జిల్లాకాంగ్రెస్సు కమిటీకి అధ్యక్షుడుగ స్వరాజ్యపార్టీకి అధ్యక్షుడుగ, ఆంధ్రరాష్ట్రకాంగ్రెస్సు సంఘమునకు ముఖ్యకార్యదర్శిగ పనిచేసి యుండెను. మరియు బెజవాడలోని మ్యునిసిపల్ సంఘమునకు రెండుసార్లధ్యక్షపదవిని స్వీకరించెను.

పురపాలకాధ్యక్షపదవి

1925 ఏప్రియల్ మొదలు 1930 ఏప్రియల్ వఱకు బెజవాడ పురపాలకసంఘమున కధ్యక్షుడుగ పనిచేసి విరమించు

కొనెను. 1931 అక్టోబరులో తిరిగి మ్యునిసిపల్ ఎన్నికలు జరిగినవి. ఈయననే అధ్యక్షుడుగ నుండవలసినదని ప్రజలుకోరిరి. కాని కాశేశ్వరరా వందుల కంగీకరింపక నిలువలేదు. ఈయన చైర్మనుగా పనిచేసినంతకాలము మ్యునిపల్ వ్యవహారములు బహుజాగరూకతతో నడచినవి.

కాశేశ్వరరావు మ్యునిసిపల్ చైరుమనుగా నున్నప్పుడు టౌనుప్లానింగు తయ్యారుచేసి కావలసిన వసతులు కలుగుటకు కృషి సలిపెను. ముందుగా విద్యుచ్ఛక్తి, నీటి వసతిలో అభివృద్ధి, పాతపట్టణములో 7½ లక్షలుపెట్టి మురుగుకాల్వలు నిర్మాణము గావించెను. గాంధీపార్కును అందులో నొక గ్రంథాలయమును నిర్మింపజేసెను, కాలవలపై వంతెనలు నేర్పాటు జేయించెను. పెద్దమార్కెట్టు కట్టుటకును రైలువే లెవెల్ క్రాసింగువంతెన నేర్పాటు చేయుటకును ప్లానులు యెస్టిమేట్లు తయారుచేయించి ప్రభుత్వముయొక్క శాంక్షను పొందెను. కాని ఆయన జైలునకు వెళ్ళుటచే నాయన కాలములో నవి పూర్తిగాక పిమ్మట పూర్తి యయ్యెను. బెజవాడలో అయిదు గ్రంథాలయములు నెలకొల్పుటలో తోడ్పాటుగావించి వానికి గ్రాంటుల నిప్పించెను. పాఠశాలల నన్నింటిలో జాతీయకీర్తనలు పాడింపించెను. రాట్నములు పెట్టించెను. నూలు వడికించి యఖిలభారత చరఖాసంఘము నకు బంపగా మహాత్మాగాంధీగారు యంగు యిండియా పత్రికలో ప్రశంసించిరి. హిందీని ప్రవేశపెట్టెను. ఇందుల కప్పటి పాత్రతో గవర్నమెంటుతో పోట్లాటవలసి వచ్చినది. నాన్కో-ఆపరేటర్లకు ఉద్యోగముల నిచ్చెను. ప్రాథమికోపాధ్యాయుల

సంఘము మేర్పఱచి వారిలో ఖద్దరునం దభిమానము పెంపొందింపజేసెను. జాతీయతత్వమును పూర్తిగా ప్రవేశపెట్టెను. హైస్కూలులలోను ప్రాథమికపాఠశాలలలోను పెట్టబడు పాఠ్యగ్రంథము లన్నిటిని ఈయన చదివి వానిలో జాతీయతత్వమును బోధించు గ్రంథములనే ప్రవేశపెట్టెను ముఖ్యసమయములలో నెల్ల జాతీయపతాకముల నెగుర వేయుచుండెను. 1929 సం॥రమున మహాత్మాగాంధీగారు తమహరిజన నిధికి యాంధ్రదేశములో సంచారముచేసిరి. అందు ముందుగా బెజవాడకు పశ్చిమ కృష్ణాజిల్లాకు వచ్చిరి. అపుడు కాళేశ్వరరావు హరిజన నిధి రూ. 26,000 యిరవైఆరువేల రూపాయిలు వసూలుచేసి గాంధీగారి కిచ్చి యున్నాడు. 1929 సం॥ ఫిబ్రవరినెలలో సైమన్ కమీషన్ బెజవాడమీదుగా వెళ్ళుచుండగా ఆ క్రిందటి దినమే మ్యునిసిపాలిటీ కాళేశ్వరరావు అధ్యక్షతక్రింద సమావేశమై "సైమను వెనుకకు మరలిపొమ్ము" అను తీర్మానమును మ్యునిసిపల్ బిళ్ళ ధరించిన డఫేదారుచే సైమన్ ప్రభువున కందజేయించెను. దానిని తీసికొని చూచి విప్పి చదివి గొప్ప ఆశాభంగమును పొంది జిల్లాకలక్టరున కా కాగిత మిచ్చెను. కాంగ్రెస్సు సేవకులు నల్లజండాల నెగురవైచిరి. వారు తిన్నగ గుంటూరునకు వెళ్ళిరి. అక్కడకూడ సైమన్ బహిష్కారమునకై జరిగిన నల్లజండాల ప్రదర్శనములోను నాటిసాయంకాలమున జరిగిన బహిరంగసభలోను కాళేశ్వరరావు పాల్గొనెను. అవసరము వచ్చినప్పుడెల్ల ప్రభుత్వమును జాగ్రత్తగ నెదుర్చుటలో

నీయన పేరెన్నిక గన్నవాడు. బహుసమర్థుడు—విజయవాడ మహిళాసంఘమున కీయన యధ్యక్షత క్రిందమునిసిపల్ సంఘము వారొక భవనమును దొడ్డిని సుమారు ముప్పది వేలరూప్యముల ఖరీదుగలది విరాళముక్రింద నిచ్చియున్నారు. దానిలో స్త్రీలు పదిహేను వేలరూపాయిలు చందాలమూలమున వసూలుచేసి ఒక లైబ్రరీని, ఒక మెటర్నిటివార్డును పెట్టియున్నారు. ఈయన మ్యునిసిపల్ చైర్మన్‌గానుండి గ్రామమునకు చేసిన సేవకు నీయన పేరు చిరస్థాయిగ నుండవలెననుతలంపుతో బెజవాడ యందు కట్టిన కొత్త పెద్దమార్కెట్టునకు "కాళేశ్వరరావు మార్కెట్టు" అని పేరుపెట్టి బెజవాడ పురపాలకసంఘము వారీ రీతిగ తమవిధ్యుక్తధర్మమును నెరవేర్చుకొనగలిగినారు.

కాంగ్రెసు సేవ

1921 లో కాళేశ్వరరావు న్యాయవాదివృత్తిని వదలి వైచినప్పటినుండియు యావత్కాలము కాంగ్రెసువాదిగా దేశస్వతంత్రపోరాటములో పనిచేసియున్నాడు. 1920 సం॥ర ములో మద్రాసుశాసనసభకు నిలచువారికి ఓట్లు నివ్వవద్ద నియు, ఆశాసనసభలు బహిష్కరించవలసినదనియు గొప్ప ప్రబోధము గావించెను. 1921 మార్చి 31వ తేదీని 1వ ఏప్రి యల్ తేదీని ఈయన యాందోళనముపై యఖిలభారత కాంగ్రె స్సువర్కింగుకమిటీ బెజవాడలో జరిగెను. మహాత్మాగాంధీ, దాసు, నెహ్రూ, జవహరులాల్, లజపతిరాయ్, రాజేంద్ర ప్రసాద్, వల్లభాయిపటేల్, మహమ్మదల్లీ, షౌకతాలీ, అబ్దుల్

కలాంఅజద్, హాకీంహాజ్మల్ ఖాన్, రాజగోపాలాచారి, పట్టాభి సీతారామయ్య, వెంకటప్పయ్యపంతులు, ప్రకాశం, సరళాదేవి, సరోజినీదేవి, మొదలైనవారందరు వచ్చియుండిరి. ఒక కోటిరూపాయలు తిలక్ స్వరాజ్యనిధి వసూలు చేయవలయునను తీర్మానమును, ఇరవైలక్షల రాట్నముల నెలకొల్పవలెనను తీర్మానమును ఆసభలో నామోదింపబడినవి. వారందఱికి వలయు నేర్పాట్లు చేయుభారము కాళేశ్వరరావు మీఁదపడెను. అప్పటి కింకను తగిన కాంగ్రెస్సుసంఘముల నిర్మాణము బాగుగ లేదు. ఆపిమ్మట ఆసంవత్సరమే ఆంధ్ర కాంగ్రెసుకమిటీ పక్షమున రాయలసీమసంచారము చేసి వచ్చెను. బెజవాడలో జరిగిన పుష్కరములో వచ్చిన వేలకు వేలుజనులకు ప్రతిదినము గాంధీమైదానములో కాంగ్రెస్సు నాయకుల యుపన్యాసము లేర్పాటుజేసెను. ఈయన మొదట సారి 1922 సం॥రములో చెరలో పెట్టబడెను. 1930 ఏప్రియల్ 21 వ తేదీని బందరున కెనుబదిమంది వాలంటీర్లతో పోయి సముద్రమువద్ద ఉప్పుసత్యాగ్రహము చేసినందులకు కాళేశ్వరరావుకు ఒకసంవత్సరము శిక్షవిధించిరి. ఇది రెండవ సారి. 1931 మార్చిలో గాంధీయిర్విన్ ఒడంబడికవలననీయన విడుదలయ్యెను. మొదటిసారి కడలూరుజెయిలులోను రెండవ సారి రాజమండ్రి, తిరుచునాపల్లి, రాయవెల్లూరు జెయిళ్ళలోను ఉండెను.

పిమ్మట సంధికాలములో రాష్ట్రకాంగ్రెస్సు అధ్యక్షులైన గంపలగూడెం కుమారరాజాగారు రాజీనామానీయఁగ

అధ్యక్షుడే లేనందున నుపాధ్యక్షునియెన్నిక లేనందువల్లను, ఎక్కువబాధ్యత ముఖ్యకార్యదర్శిగా నున్న కాళేశ్వరరావు మీాద పడెను. ఆ కాలములో చిత్తూరుజిల్లాలో నధికారులు జాతీయపతాకము నిషేధించిరి. శాంతముగా కల్లు సారాయి పికెటింగు జరుపుచున్న లాయర్లపై దౌర్జన్యముక్రింద కేసులు పెట్టిరి. కాళేశ్వరరా వాజిల్లాలో కాలుపెట్టిన ఎరెస్టు చేయుదుమని పోలీసువారు బెదరించిరి. పంచాయితీలు పెట్టుకున్నందులకు కుప్పములో కేసులుపెట్టిరి. ఇదియంతయు ప్రభుత్వమునకు దెలుపుచు నాంధ్రవర్కింగుకమిటీని చిత్తూరులో జరిపి కొంత యాందోళనమును జరిపెను. పిదప అధికారులు తమ యుత్తర్వులను రద్దుపఱచుకొనిరి. అపుడు చిత్తూరు, కడప, అనంతపురం జిల్లాలలో కాళేశ్వరరావు సంచారము చేసెను. కృష్ణా పశ్చిమ గోదావరి తూర్పుగోదావరిజిల్లాలో శాసనసభయొక్క విచారణసంఘమును కూడదని చెప్పినను ప్రభుత్వము భూమిపన్నును, నీటితీరువను హెచ్చించిరి. కాని కాలము మారి ధరలు పడిపోయి రైతులు కూలిపోయిన దినములవి. ఈ మూడుజిల్లాలలోను రైతుసంఘములు స్థాపించి వేలకువేలు సభ్యుల జేర్పించెను. ఆచార్యారంగా, బాపినీడు, నారాయణరాజుగార్లు పన్నులు హెచ్చింపకూడదని రైతులతోగూడి యాందోళనము తీవ్రముగా జేసిరి. ఈ విషయములో కాళేశ్వరరావుకూడా బాగుగా పనిచేసెను. నెల్లూరు జిల్లాలో వెంకటగిరి జమీాందారు వలన రైతులకు బాధలు వృద్ధియయ్యెను. వెంకటగిరిలో కాళేశ్వరరావు చేసినసభను

అచటి జమీందారీ వర్గములోనివారు వచ్చి చెదరగొట్టిరి. అటు గవర్నమెంటు రయితుల నిటు జమీందారీరయితుల సమస్యల పరిష్కారార్థము కాళేశ్వరరావు, వల్లభాయి పటేలుగారిని, జవహర్‌లాల్ నెహ్రూగారిని చూచివచ్చిరి. వల్లభాయిపటేలుగారు ఆంధ్రరైతుల సమస్య గూర్చికూడ యుండియూకార్యదర్శితో మాట్లాడవలసినదని లండన్‌లో నున్న మహాత్మాగాంధీగారికి కేబిలుగ్రాము నిచ్చిరి. రైతులు పన్నులనిరాకరణము గావించెడ రేమోయని గవర్నమెంటు ఛీతిల్లి రంగా, బాపినీడుగార్లను ఎరెస్టుచేసిరి. నారాయణరాజుగారిపై కేసుపెట్టిరి. ఇంతలో గాంధీగారు సంధికుదరక నింగ్లాడునుండి మరలివచ్చెను. అపుడు బొంబాయి నగరమున నిరుపమానమైన స్వాగత మీయబడెను. ఆంధ్రరాష్ట్ర కాంగ్రెస్సువారిచే పంపబడి కాళేశ్వరరా వాస్వాగతములో పాల్గొని యాంధ్రరైతుల సమస్యలు గాంధీగారికి విశదపఱచి మరలివచ్చెను. 1932 సం॥ జనవరి 1వ తేదీని గాంధీగారికి నింటర్‌వ్యూ నిచ్చుటకు వెల్లింగ్టన్ నిరాకరించుటచే అఖిలభారత కాంగ్రెసు వర్కింగు కమిటీవారు సమావేశమై శాసనోల్లంఘనమును ప్రకటించిరి. కాళేశ్వరరావు బొంబాయి నుండి తిరిగివచ్చుచుండగా బెజవాడస్టేషనులో సెక్షను 108 జామీనునేరముక్రింద బైండోవరుచేయుటకు ప్రయత్నింపగా జామీనిచ్చుటకు నిరాకరించుటచే నొకసంవత్సరము కఠినశిక్షకు [illegible]ంపబడి రాజమండ్రీ జైలునకు పంపబడెను. అప్పుడుకూడ ఏ క్లాసునిచ్చిరి. ఇదిమూడవసారి.

కొంతకాలము రాయవెల్లూరు జైలులో గూడ గడ పెను. 1933 సం॥రమున మరల జైలునకు నాల్గవపర్యాయము వెళ్ళెను. అప్పుడు జబ్బుచేయుటచే త్వరలో విడిచి పెట్టబడెను. 1940 సం॥ వ్యక్తి సత్యాగ్రహోద్యమము చేయుదునని నోటీసు నివ్వగా నవంబరు 25 వ తేదీరాత్రి డెటిన్యూగా తీసికొనివెళ్ళి 1941 నవంబరులో విడుదలచేసిరి. ఇది అయిదవసారి జైలునకు వెడలుట. 1942 సం॥ ఆగష్టు మాసములోని జాతీయ విజృంభణములో నారవసారి డెటిన్యూగా బట్టుకొనబడి మొదట రాయవెల్లూరు జైలునకును అక్కడనుండి అమరావతి జైలునకును తీసికొని వెళ్ళబడెను. మొన్న నీ నడుమ 1944 సంవత్సరములో చాలా జబ్బుచేయుటచే విడుదలచేసిరి. ఈతన కారాగార వాసములో నుండగా హిందీ ఉర్దూభాషలు కొంతవరకు జదివెను. ఆశియా ఖండములోని అన్ని దేశముల స్వతంత్రపోరాటముల చరిత్రలు ఐర్లండు, ఇటలీ, ఇంగ్లాండు, రష్యా, జర్మనీ, ఫ్రాన్సు, అమెరికా చరిత్రలును గత యుద్ధానంతర ప్రపంచ ఆర్థికచరిత్రలను చదివిరి. కారల్ మార్క్సు, లెనిన్, స్టాలిన్, సోవియటు రష్యాచరిత్రల బాగుగా చదివి కమ్యూనిష్టు తత్వమును పూర్తిగా నవగాహనము చేసుకొని కమ్యూనిజంవలన దేశమున కరిష్టమేగాని లాభము లేదనియు, అట్టికమ్యూనిష్టు వాదమును ప్రజ లామోదింపరాదనియు, గాంధీమహాత్ముని నాయకత్వమున భరతవర్షముయొక్క స్వాతంత్ర్యసంపాదనము నకేగాక ఆఫ్రికా అమెరికాలలోని నల్లజాతులకు మోక్షము

నిచ్చుటకు సాధ్యమైనదనియు నీయన నిశ్చితాభిప్రాయమును గలిగియుండెను. బాల్యమునుండియు సంఘసంస్కర్త యగుటచే అన్ని మతగ్రంథములను ముఖ్యముగా ఖొరాన్, బైబిల్, ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీత, బ్రహ్మసూత్రములు మొదలగునవి చదివి యుండెను. విద్యావంతులకు చెరసాలలు పాఠశాలలు. పెక్కు గ్రంథములు చదువుకొనుటకు, నితరులకు చదివి చెప్పుటకు క్రొత్తగ్రంథములు వ్రాయుటకు కారాగారము సావకాశ మొసగినంత వేరొక్క ఆవాస మొసగనేరదు. తిలక్ మహాశయుడు వ్రాసిన గీతాభాష్య మచ్చటనే; జవహరుపండితుడు వ్రాసిన ముఖ్యగ్రంథములచ్చటనే; డాక్టరు పట్టాభి యచ్చట నొక మంచిగ్రంథమును పూర్తి జేయుచున్నాడని వినికిడి. ఇంకను పెక్కండ్రుతత్కృష్ట గ్రంథముల జదివినది, రచించినది కారాగారములయందే!

కారాగారములలో చీట్లాటలతో, పోట్లాటలతో కాలక్షేపము చేయువారిని చేసినవారిని బాగుగ నెరుగుదును. మంచి తీరుబడి చదువుకొనుటకు మంచిగ్రంథములు సత్కాలక్షేపము నేయుటకు మంచిసహవాసము కలిగియున్న కాలములోగూడ పెక్కండ్రు శిక్షాకాలము వృధజేసి యేవిధమగు నభివృద్ధి లోనికిని రాక, పైగా దురలవాటుల నలవఱచుకొని జీవితముల దుఃఖభాజనముల జేసుకొనినవారిని నే నెరుగుదును. అట్టివారు నూటికి కేపదిమంది యోగలరు. విద్యాగంధము తక్కువై గాంధీగారి యాజ్ఞానుసారము చెఱకు వెళ్ళుటే దేశోపకారమని

భావించి శిక్షాకాలము నెల్లెట్లో దొఅలించుకొని వచ్చిన దేశసేవకులు కలరు. చెరసాలయే పాఠశాలగా భావించి వివిధమత రాజకీయ, సాంఘిక, నైతిక, శాస్త్రీయగ్రంథముల విశేషముగ బఠించి జీవితాశయముల పరమార్థమును బొంద గలిగిన మహాశయులు దేశసేవకులలో గలరు. పాత్రనుబట్టి జలము వచ్చునట్లు పాత్రనుబట్టి విజ్ఞానముకూడ నలవడును గదా! అట్టి దాయావ్యక్తులు జేసికొనిన సుకృతదుష్కృతి ములబట్టి వుండును. విద్యావంతులకైన వివిధగ్రంథపఠనము నకు కారాగారవాసఫలితముగ సావకాశము నిప్పించినందు లకు గాంధీజీని కొనియాడ దగును.

ఇట్టిసావకాశమును పోగొట్టుకొనకుండ కాశీశ్వరరావు వివిధసద్గ్రంథపఠనమునుగావించి మంచియాశయములనభివృద్ధి పఱచుకొనెను. ఈప్రకరణమును ముగించునప్పు డొక్కవిష యమును వ్రాయవలసియున్నది. 1906 వ సంవత్సరమునుండి కాశీశ్వరరావు కాంగ్రెసులోజేరి పనిచేయుటప్రారంభించెను. 1920 సం॥రములోజరిగిన కాంగ్రెస్సుతో దేశముమేల్కాంచి నదని చెప్పవచ్చును. పెక్కుం డ్రాకాలమునుండియే కాంగ్రెసు దీక్షను తీసికొని పనిజేయప్రారంభించిరి. అంతకు ముందు కాలములో కాంగ్రెస్సునకు వెడలు ఆంధ్రదేశీయులుకలరు. వారిలో పెక్కుండ్రు తీర్థయాత్రలకు బోవురీతిని కాంగ్రెస్సు నకు వెడలుటయేగాని రాజకీయములందు పాల్గొని పనిజేసిన వారు తక్కువ. ప్రతిసంవత్సరము డిశెంబరునెలలో జరుగు కాంగ్రెస్సునకై దూరమునకు, వ్యయమునకు, కాయకష్టము

నను సహించుకొని వెడలివచ్చియు కాంగ్రెస్సు చూచివచ్చితి మనుసంతోషమును పొందుటతప్ప చేయునదిలేక కాలక్షేపము జేసిన న్యాయవాదులు వర్తకులు పెక్కుపట్టణములందు పూర్వమునుండియు గలరు. కాని కాళేశ్వరరావు వినోదార్థమయి కాంగ్రెస్సునకు పోక జాతీయాభిమానమును పురస్కరించుకొని 1906 సం॥రము నుండియు కాంగ్రెసువాదిగానుండి దేశములో మంచిప్రబోధమును గావింపుచు పనిచేసిన దేశసేవకులలో నొకడు 1917 సం॥రం నుండియు అఖిలభారత కాంగ్రెస్సు కమిటిలో నెడతెగకుండ సభ్యుడుగానుండెను. కావున కాంగ్రెస్సు ఆజ్ఞలను శిరసావహింపుచు, గాంధీజీకి సరియగు ననుచరుడై యొడుదుడుకులు లేని చక్కని రాజమార్గమున కాంగ్రెస్సును కొనిపోగలిగిన దేశసేవకుడు. దౌర్జన్యరాహిత్య సత్యాగ్రహతత్వము సంపూర్ణముగ నలవఱచుకొని గాంధిజీ గీసినగీటున కడుగుదాటకుండ సంచరించెను.

మద్రాసు కౌన్సిలు

ఈయన మద్రాసు శాసనసభకభ్యర్థిగ రెండుసారులు నిలచి రెండుసార్లును విజయమంది శాసనసభాసభ్యునిగపనిచేసి యుండెను. మొదటిసారి 926 సం॥రము నవంబరుమాసము లో జరిగిన యెన్నికలు. రెండవసారి 1937సం॥రముజరిగిన యెన్నికలు. మొదటిసారి 1926 సం॥రము మొదలు 1929 ఆఖరి వఱకును, రెండవసారి 1937 మొదలు 1939 వఱకును పదవీ

స్వీకారమును చేసి ప్రజాసేవ జేసెను, 1926 సం॥ర శాసన సభ యెన్నికలలో కాంగ్రెస్సు అభ్యర్థులే యెక్కువమంది జయమొందిరి. అందుచే గవర్నరు కాంగ్రెస్సు వర్గమునకు మంత్రిత్వమిచ్చి పరిపాలనా బాధ్యతి కాంగ్రెస్సువారి హస్తగతము చేయవలెనని తలంచెను. ఆ రీతిగా కాంగ్రెస్సు నాయకులకు వర్తమానించెను. కాంగ్రెస్సు సభ్యులు యస్. శ్రీనివాస అయ్యంగారియింట్లో సమావేశమయిరి. ఆ చర్చలో సత్యమూర్తి, నరసింహరాజు, సల్దానా, ముత్తయ్య మొదలగు వారు మంత్రివర్గము నేర్పరచవలెనని వాదించిరి. మంత్రివర్గ మేర్పరుపవలదని కాంగ్రెస్సు తీర్మానమున కనుకూలముగా వాదించినవారిలో నొకటివాడు కాళేశ్వరరావు. కాంగ్రెస్సుపార్టీ శాసనసభలో ప్రభుత్వవ్యతిరేకపక్షమున నేర్పడి 1930 సం॥రమున కడపటికు పనిచేసెను. 1929 సం॥రమున డిసెంబరు 31 వ తేదీని చేయబడిన లాహోరు కాంగ్రెస్సు తీర్మాన ప్రకారము 1930 సం॥రమున జనవరి 4 వ తేదీని కాళేశ్వరరావు కడంతుగార్లు తమపదవులకు రాజీనామా నిచ్చిరి. సత్యమూర్తి రాజీనామా నిచ్చునప్పటికి మరి రెండు నెలలు పట్టెను. హరిసర్వోత్తమరావుగారు రాజీనామా నొసంగ లేదు. కాంగ్రెస్సు తీర్మానము నుల్లంఘించినందున కాంగ్రెస్సులో పలుకుబడి వీరికి తగ్గిపోయెను.

శాసనసభలో నున్న కాలములో కృష్ణ పశ్చిమగోదావరి తూర్పుగోదావరిజిల్లాల రీసెటిల్మెంటులో రూ 1 కి 0-3-0

చొ॥న భూమిపన్నును సీటితీరువాయిని వృద్ధిచేయవలెనని ప్రభుత్వము తలంపగా నది చేయకూడదని కాంగ్రెస్సుపార్టీ నాయకులు గట్టిగా వాదించి యొకశాసనసభ విచారణ సంఘమును నిర్ణయింపజేసిరి. ఆ చర్చలో కాళేశ్వరరావు పూర్తిగా పాల్గొనెను. ఆ విచారణసంఘము కృష్ణాజిల్లాకు వచ్చినపుడు రైతుల పక్షమున కాళేశ్వరరావు సాక్ష్యమును సమకూర్చి వారి యెదుట పెట్టెను. ఆ కమిటీకి కార్యదర్శిగా పనిచేసి రైతుల క్షేమార్థము పన్నులు హెచ్చింపరాదని రిపోర్టువ్రాసి ఆచార్యరంగా ప్రఖ్యాతిలోనికి వచ్చెను. మద్రాసుయెస్టేటులాండుయాక్టు రైతుల కనుకూలముగా సవరణ చేయవలెనని ఆయుద్యమము ప్రోత్సహించి హరిజనులకు నూతులు, చెరువులు, మార్కెటులు, సత్రములు మొదలగు వానిలో ధారాళప్రవేశ ముండవలెనని ప్రత్యేకాంధ్రరాష్ట్రము నేర్పఱచవలెనని కాళేశ్వరరావు తీర్మానములు తెచ్చి జయ మొందెను. మ్యునిసిపాలిటీలలో నామినేషనులు పూర్తిగా తీసివేసి అందఱి సభ్యు లెన్నికోబడవలెనని మైనార్టీలకు సంయుక్తనియోజక వర్గముల ఎన్నికలలోవర్గసంఖ్యాప్రాతినిధ్య మివ్వవలెనని రాజకీయ నేరస్తులు స్థానిక సంస్థలకు ఎన్నికలలో నిలువకూడ దనునిషేధము తొలగించవలెననియు స్థానికసంస్థల అధికారములను విస్తరింపజేయవలెననియు ఎంతస్వల్పమైన పన్ను నొసగినను ఓటంగు అధికార ముండి తీరవలెననియు, మొదలగు క్లాజులతో కాళేశ్వరరా వొక బిల్లు ప్రవేశ పెట్టెను. ఆ బిల్లులోని ప్రధానాంశము లన్నియు "ఆక్టు" రూపమున మంజూరయ్యెను. ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయముయొక్క

సవరణబిల్లులోకూడ కాశీశ్వరరావు తీవ్రముగ పనిచేసెను. కాని సి. ఆర్. రెడ్డిగారి పట్టుదలచే విశ్వవిద్యాలయము వాల్తేరునకు పోవుటయు మునుస్వామినాయుడుగారి పట్టుదలచే రాయలసీమను ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమునుండి వేరుచేయుటయు జరిగెను. కీ. శే. రాజా రామరాయణింగారు బ్రతికియున్నంతవఱకు బెజవాడనుండి విశ్వవిద్యాలయము పోవుటగాని రాయలసీమ విడిపోవుటగాని జరుగలేదు. మద్రాసు ప్రభుత్వము నాన్‌కోఆపరేషన్‌లో పాల్గొన్న రైతుల భూముల సాగునకు నీళ్ళియ్యక వానిని పాడుపెట్టియుండిరి. దాని విషయములో కాశీశ్వరరావు విశేషశ్రమ శ్రద్ధ తీసుకొని ప్రభుత్వాను లొంగదీసెను. శ్రీ ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారు రచించిన మాలపల్లెమీద ప్రభుత్వమువారు వేసిన నిషేధమును తొలగింపజేసెను. మొదటిపర్యాయము కౌన్సిలులోనికి వెళ్ళినప్పుడు చేసిన పనియిది. శ్లాఘాపాత్రముగ నున్నది. రైతులసమస్య, హరిజనసమస్య ఈయనను బాగుగ నాకర్షించి ఈయనదృష్టిని కేంద్రీకరింప జేసుకొనినవి. ఈ సమస్యలను క్రమమైన న్యాయసమ్మతమైన, శాసనబద్ధమైన, పోరాటములతో బాగుగ పరిష్కరించుచు వచ్చెను. ప్రజలకు వలసిన యుత్సాహము, ప్రభుత్వమునకు వలసిన యొత్తిడి నొసంగుచు దేశహితైక కార్యముల జాగ్రత్తగా నొడుదుడుకు లేకుండ నొనగూర్చిన వారిలో కాశీశ్వరరావు ముఖ్యుడు.

ఈయన 1937 సం॥రమున కాంగ్రెస్సు పక్షమున మద్రాసు శాసనసభకు బెజవాడ బందరుపట్టణముల సాధారణ

స్థానమునకుపోటీచేసెను. ఈయనతో పి.వి. నారాయణగారు జస్టిస్సుపక్షమునను, గుమ్మిడిదల వెంకటసుబ్బారావుగారు ఆంధ్రస్వరాజ్యపక్షమునను, జి. రామచంద్రరావుగారుపీపిల్సు పార్టీపక్షమునను ఎన్నికలకునిలిచిపోటీచేసిరి. వీరిలో అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుకు (9,950) పి. వి. నారాయణగారికి (889) గుమ్మిడిదల వెంకటసుబ్బారావుగారికి (42) జి. రామచంద్రరావుగారికి (9)మాత్రమే ఓట్లు వచ్చినవి. వీరందరిలో జయమందినది కాళేశ్వరరావు. ఈఎన్నికలలో కాంగ్రెసు పక్షము సంపూర్ణజయమందినను వెంటనే శాసనసభలలో ప్రవేశింపలేదు. నాలుగైదునెలలు వ్యవధివచ్చినది. కాంగ్రెసు సంస్థకును గవర్నమెంటునకును మధ్యవచ్చిన తగాదాపరిష్కారమైనదనుక శాసనసభలో ప్రవేశింపలేదు. రాజీయైనపిదప శాసనసభాప్రవేశము కలిగినది. మద్రాసు రాష్ట్రములోగూడ కడమరాష్ట్రములతోబాటు కాంగ్రెస్సుఅభ్యర్థులసంఖ్య ఎక్కుడుగ నుండుటచే కాంగ్రెసు మంత్రివర్గ మేర్పాటు కాబడెను.

మద్రాసురాజధానిలో కాంగ్రెస్సువర్గములో ప్రధాన నాయకత్వమునకు నరవలపక్షమున చక్రవర్తుల రాజగోపాలాచారిగారిమీదను ఆంధ్రులపక్షమున టంగుటూరి ప్రకాశము పంతులుగారిపైనను, శాసనసభాసభ్యుల (అ.సా. దేశస్థుల) దృష్టులు కేంద్రీకరింపబడినవి. రాజగోపాలాచారి ఘాత్రిగ నరవసోదరుడు, మంచి రాజకీయవేత్త, దూరదృష్టి, సమయస్ఫూర్తిగలవాడు, చాకచక్యముఆయనసొమ్ము. ఎట్టివానినైన ఉల్టాపల్టీ కొట్టింపగల వాగ్వైఖరిగల్గి నేర్పరి. సన్యాసము తరవాయిగా సమస్తమ్మును వదలుకొని యాశ్రమ జీవితమును

గడుపుచున్న రాజగోపాలాచార్యులు దూరదృష్టిగల రాజకీయవేత్తగావున కాంగ్రెస్సు ఆదేశానుసారమున యెన్నికలకు నిలచి విజయ మొందెను వీరివిజయ మరవసోదరుల నాకర్షించినది. కొందరు కన్నడులను, కేరళులనుకూడ నాకర్షింపకపోలేదు. అందుచే పల్వురు వీరి యాధ్వర్యముక్రిందకు పలుకుబడిలోనికి వచ్చిరి. ఆంధ్రులసంఖ్య అరవలసంఖ్యకంటె తక్కువ. అరవలేగాక మరికొందరు కన్నడులు, కేరళులును గూడ రాజగోపాలాచారిగారితో నుండుటచేతను రాజగోపాలాచారిగారికి వల్లభాయిపటేలు మొదలగు కాంగ్రెసునాయకుల ప్రాపు బలము కలదనుకొనుటచేతను, రాజగోపాలాచారిగారికి ప్రధాననాయకత్వపదవి యొకటనే పెద్దలు వాగ్దానము చేసి వారిని తిరిగి రాజకీయములలోనికి దింపిరి. గావున తప్పక ప్రధాన నాయకత్వము వచ్చితీరునను విశ్వాసముచేతను, చక్రవర్తుల రాజగోపాలాచారి ప్రధానామాత్యులైన పిదప కొన్ని మంత్రిపదవులు,తదితరపదవులు రాబట్టుకొనవచ్చునను నభిప్రాయముతో నాంధ్రులే కొందఱు రాజగోపాలాచారిగారి పక్షమున జేరిపోయిరి. అట్టిపరిస్థితులలో ప్రకాశంగారిని ప్రధాన నాయకత్వమున కాంధ్రులపక్షమున పోటీచేయించి యోడింపించుటకంటె పోటీచేయించకుండ నుండుటే గౌరవదాయకముగ నుండుననియు ఆంధ్ర-అరవ తగాదాలు రచ్చకెక్కకుండ నుండగలవనియు కాంగ్రెస్సులో విభేదములు కలిగిన వని పరుల కెగతాళిసేయుటకు సావకాశ ముండగూడదనియు నిశ్చయించుకొని నాటి యాంధ్రనాయకు లందఱు

కలసి ప్రకాశంపంతులుగారిని మానిపించి చక్రవర్తుల రాజ గోపాలాచారిగారిని ప్రధాననాయకత్వపదవికి నెన్నుకొనిరి. ప్రకాశంపంతులుగారికి నాయకత్వ పదవీవ్యామోహము లేదని లోకమునకు సూచించుటకై వారిచేతనే రాజగోపా లాచారిగారి నాయమాత్యపదవి నుపపాదింప జేసిరి.

ఈరాజగోపాలాచారిగారి మంత్రివర్గములో కాళేశ్వర రావు ప్రధాన శాసనసభాకార్యదర్శి అనగా రాజగోపా లాచారిగారి కార్యదర్శిగా నెన్నుకొనబడెను. మఱియు పార్టీకి చీఫ్ విప్పుగాకూడ నెన్నుకొనబడెను.

కాళేశ్వరరావు శాసనసభలో ప్రవేశించి పనిచేయుట ప్రారంభించిన పిదప ఆంధ్రరాష్ట్రతీర్మానమున కామోదించి యా తీర్మానమును రాజగోపాలాచారిగారికి చూపిరి. ఆతీర్మా నము పార్టీమీటింగులో చర్చకు వచ్చెను. రాజగోపాలాచారి గారి సలహాపైన నది యామోదింపబడెను. మద్యపాననిషేధ చట్టము, సేల్సుటాక్సుచట్టము, హరిజన దేవాలయప్రవేశ చట్టము, వ్యవసాయకుల ఋణవిమోచనచట్టము మొదలగు నవి నాటి కాంగ్రెస్సు మంత్రివర్గమువారిచే నామోదింపబడి చట్టములైనవి. మద్యపాననిషేధము నాగులు జిల్లాలలో ప్రవేశపెట్టబడెను. అది జయప్రదముగా సాగుచుండెను. మిగిలిన జిల్లాలలోకూడ ప్రవేశపెట్టి నాలుగుకోట్ల రూప్య ములు పోగొట్టుకొనదలచిరి. ఆ ద్రవ్య మితర పన్నులవలన భర్తీకాకపోయిన ఛోపాఠశాలలు మూసివేయవలసియున్నది.

కావున క్రొత్తపన్నులు వేసి తీరవలసినయవసరము వచ్చినది. 1935 సం॥రపు గవర్నమెంటు ఆఫ్ యిండియాయాక్టును పరిశీలించి రాష్ట్రశాసనసభలు విధించగల పన్నులేమో తెలిసికొనినపిమ్మట సేల్సుటాక్సును విధించుటకు నిశ్చయించి చట్టమును చేసి ప్యాసుచేసినారు. అట్టిపన్నులు అమెరికాలోని స్టేట్సులోను యూరపుఖండములోని దేశములలోను వేయబడుచున్నవి.

ఇక్కడ నొక్కవిషయము చెప్పవలసియున్నది. సేల్సుటాక్సు వేయుటకు గలకారణము త్రాగుడు మాన్పించుటకు— ఆబ్కారీ తీయించివేయుటకుగదా! ఆపని పూర్తిగా నెరవేరినచో దేశమునందు లక్షలకొలది కుటుంబము లత్యానందముతో వర్ధిల్లుచు నుండవలసినదే. కాని సేల్సుటాక్సు విధించుటయైనది. త్రాగుడు నిషేధించలేకపోయిరి. కాంగ్రెసు ప్రభుత్వ మామలులోనున్నచో త్రాగుడు నుమ్మూలించియుండియుందురు. ఆపని పూర్తికాకమునుపే కాంగ్రెసు శాసనసభలలోనుండి తప్పుకొనుటయు, సేల్సుటాక్సు పూర్తిగ నమలులోనికి వచ్చుటయు, త్రాగుడు యధాప్రకారముగా దేశమంతంతట నిలిచిపోవుటయు జరిగినది. అందుచే ప్రజలకు త్రాగుడును మాన్పించిలాభములు చూపలేకపోవుట యటులుండగా అదనముగా సేల్సుటాక్సు తగులుటచే ప్రజలందఱకీపన్నుబాధ మిగిలిపోయి కాంగ్రెసుసంస్థ దేశమునకు మహాపకారము చేసినదని యధార్థము తెలుసుకొనలేని సామాన్యప్రజ చెప్పుకొనుట ప్రారంభించిరి. దురదృష్టవశాత్తు సేల్సుటాక్సు ప్రస్తు

తమున్న అడ్వైజర్లు గవర్నమెంటు సద్వినియోగము చేయక పోవుటయేగాక యితర జిల్లాలలో మద్యపాన నిషేధమును ప్రవేశ పెట్టుటకు మారుగ నిదివఱకు ప్రవేశ పెట్టబడిన జిల్లాల లోని మద్యపాన నిషేధమును రద్దుపఱచిరి. ఇందువల్ల 1939 సం॥రములో సుమారు నాలుగుకోట్లరూప్యములు త్రాగుడు వలని ఆదాయముకాగా నేడు పన్నెండుకోట్లు ఆదాయము త్రాగుడువల్ల వచ్చుచున్నది. మరల కాంగ్రెస్సుప్రభుత్వ మమలులోనికి వచ్చినగాని యీయన్యాయము తొలగిపోదు. ప్రకాశంపంతులుగారి జమీందారీవిచారణసంఘమునకు తమ సంపూర్ణామోదమును తెలియపఱచుచు వచ్చిరి. 1939 సం॥మున యుద్ధప్రారంభ కాలములో శాసనసభా బహిష్కా రములు జరిగినప్పుడు మద్రాసుప్రభుత్వముతూ త బహిష్క రించి వెలుపలకు వచ్చివేసెను. కాని 1942 సం॥రమువఱకు కాళేశ్వర రావు రాజగోపాలాచారిగారితో నేకీభవించియే యుండెను, కాని రాజగోపాలాచారిగారు మహాత్మునితో విడి పడినప్పటినుండియు కాళేశ్వర రావు రాజగోపాలాచారితో విడిపడెను. మహాత్మాగాంధీగారు 1942 మేలో మీరా బెనుగారిచే కాళేశ్వర రావుకు కబురంపగా కాళేశ్వర రావు కాంగ్రెస్సుతో బాటు గాంధీగారి యాజ్ఞలనే యనుసరింతునని చెప్పి ఆరీతినే రాజగోపాలాచారిగారికి తమనిశ్చితమును వెంటనే వ్రాతమూలకముగా తెలియబఱచెను. పిమ్మట 1942 ఆగస్టు 9 వ తేదీ రాత్రి కిటికీనుండి ఈసికొని పోలీ

బడిన చరిత్ర లోగడ వ్రాసియేయున్నాను. 1944 సం॥రమున విడుదలయి వచ్చినపిదప గాంధీగారిని దర్శించి ఆంధ్ర దేశ రాజకీయములు మాట్లాడివచ్చెను. ప్రస్తుతము విద్యార్థి కమిటీకిని ప్రచురణశాఖాకమిటీకిని అధ్యక్షులుగ నున్నారు. 1945 సం॥ మార్చి 9 వ తేదీని ఆంధ్రరాయభారవర్గముతో వార్ధాకు వెళ్ళి గాంధీగారిని దర్శించి వచ్చెను. జయిలునుండి వచ్చినపిదప 1944 లో బెజవాడలో జరిగిన అఖిలభారత ఆయుర్వేదకాంగ్రెసునకు కాళేశ్వరరా వాహ్వాన సంఘాధ్యక్షుడుగానుండి పనిచేసెను. 1945 లో బందరులో జరిగిన ఆంధ్రరాష్ట్రవిద్యార్థి కాంగ్రెస్సువిజ్ఞానమహాసభకు కాళేశ్వర రావు అధ్యక్షుడు. నెల్లూరులోజరిగిన జిల్లావిద్యార్థి కాంగ్రెస్సు సభకుప్రారంభకుడు. కృష్ణజిల్లా ఎరుకలవారిసభకు అధ్యక్షుడు. ఈయన మంచివక్త—వ్యాసకర్త—గ్రంథకర్త.

గుణములు

కాళేశ్వరరావు గొప్పసంఘసంస్కర్త. హరిజనోద్ధరణాభిమాని. పీనల్ కోడ్డు 511 సెక్షనులు బాగుగచదివినవాడు. మంచికరణము—మంచి న్యాయవాది—గాంధీగారిని పూర్తిగ నవగాహనము చేసికొనినాడు. అనవసరమైన యావేశము తెప్పించుకొనడు. ఒడుదుడుకులలో బడడు. దౌర్జన్యరాహిత్యమునందే పరమవిశ్వాసముకలవాడు—విజ్ఞాని—సంస్కర్త.

శ్రీ భారతమాతకు జై

ప్రథమభాగము సంపూర్ణము.

ఈ నా గ్రంథరచనకు వలయు విషయముల యీదిగువ నుదహరించిన పత్రికల, గ్రంథముల సహాయ్యమున సమకూర్చితిని.

పత్రికలు	గ్రంథములు
1 ఆంధ్రపత్రిక	1 Sedition Committee 1918 Report
2 ఆంధ్రవారపత్రికలు	2 Directory of the Madras Legislatures
3 ఉగాదిసంచిక	3 Men in the limelight
4 భారతి	4 Constructive Programme
5 ప్రజామిత్ర	5 ఆంధ్రమహాపురుషులు
6 ప్రజాపత్రిక	6 భారతీయనాగరికత
7 కృష్ణాపత్రిక	7 నిర్మాణకార్యక్రమము
8 కొన్ని ప్రత్యేకసంచికలు	8 ప్రపంచవీరులు
9 సుధర్మ	9 Gandhi Muslim
10 జనవాణి	10 చిలకమర్తి వారి స్వీయచరిత్ర
11 మాతృసేవ	11 [illegible]tory of the National Congress
12 జయభేరి	12 పంజాబువధలు
13 మహారీటా	13 హంటరుఎన్క్వాయిరీ రిపోర్టు